

stri in dilecti primogeniti nostri Hlutharii electione vota concurrerent. Itaque taliter divina dispensatione manifestatam, placuit et nobis et omni populo nostro, more solemani imperiali diademate coronatum, nobis et consortem et successorem imperii, si Dominus ita voluerit, communi voto constitui. Ceteros vero fratres eius, Pippinum videlicet et Hludovicum aequivocum nostrum, communi consilio placuit regiis insigniri nominibus, et loca inferius denominata constituere, in quibus post decessum nostrum, sub a seniore fratre, regali potestate potiantur iuxta inferius adnotata capitula, quibus, quam inter eos constitavimus, conditio continetur. Quae capitula propter utilitatem imperii, et perpetuam inter eos pacem conservandam, et totius Ecclesiae tutamen cum omnibus fidelibus nostris considerare placuit, et considerata conscribere, et conscripta propriis manibus firmare, ut Deo opem ferente, sicut ab omnibus communi voto actum est, ita communi devotione a cunctis inviolabiliter conserventur, ad illorum et totius populi christiani perpetuam pacem; salva in omnibus nostra imperiali potestate super filios et populum nostrum, cum omni subiectione quae patri a filiis, et imperatori ac regi a suis populis exhibetur.

Cap. 1. Volumus ut Pippinus habeat Aequitaniam et Wasconiam, et b markam Tolosanam totam, et insuper comitatus quatuor, id est in Septimania Carcassensem, et in Burgundia Augustudunensem et c Avalensem et Nivernensem.

2. Item Hludovicus volumus ut habeat Baioariam et Carentanos, et Beheimos et Avaros, atque Sclavos qui ab orientali parte Baioariae sunt, et insuper duas villas dominicales ad suum servitium in pago Nortgaue e Luttraof et Ingoldestat.

3. Volumus ut hi duo fratres, qui regis nomine censentur, in cunctis honoribus intra suam potestatem distribuendis propria potestate potiantur; tantum ut in episcopatibus et abbatibus ecclesiasticus ordo

tencatur, et in ceteris honoibus dandis honestas et utilitas servetur.

4. Item volumus, ut semel in anno, tempore oportuno, vel simul vel singillatim, iuxta quod rerum conditio permiserit, visitandi et videndi, et de his quae necessaria sunt et quae ad communem utilitatem vel ad perpetuam pacem pertinent, mutuo fraterno amore tractandi gratia, ad seniore[m] fratrem cum donis suis veniant. Et si forte aliquis illorum qualibet inevitabili necessitate impeditus, venire tempore solito et oportuno nequiverit, hoc seniori fratri legatos et dona mittendo significet; ita dumtaxat, ut cum primum possibilitas congruo tempore adfuerit, venire qualibet cabillatione non dissimulet.

5. Volumus atque monemus, ut senior frater, quando ad eum aut unus aut ambo fratres sui cum donis, sicut praedictum est, venerint, sicut ei maior potestas Deo annuente fuerit attributa, ita et ipse illos pio fraternoque amore largiori dono remuneret.

6. Volumus atque iubemus, ut senior frater iunioribus fratribus suis, quando contra exterarum nationes auxilium sibi ferre rationabiliter expetiverint, iuxta quod ratio dictaverit et temporis oportunitas permiserit, vel per se ipsam vel per fideles missos et exercitus suos opportunum eis auxilium ferat.

7. Item volumus, ut nec pacem nec bellum contra exterarum et huic a Deo conservato imperio inimicas nationes, absque consilio et consensu senioris fratris ullatenus suscipere praesumant. Impetum vero ostium subito insurgentium, vel repentinis incursiones, iuxta vires per se repellere studeant.

8. De legatis vero, si ab exteris nationibus vel propter pacem faciendam, vel bellum suscipiendum, vel civitates aut castella tradenda, vel propter alias quaslibet maiores causas directi fuerint, nullatenus sine senioris fratris conscientia ei respondeant, vel eos remittant. Si autem ad illum de quacumque parte missi directi fuerint, ad quemlibet illorum primo per-

VARIANTES LECTIONES.

^a vox iam deleta.

NOTÆ.

sionis imperii a Carolo editam iurejurando ab optimatibus Francorum confirmatam fuisse, ipse tamen eam peregit absque populi suffragiis, nulla consensus procerum mentione facta, eodem jure quo pater bona sua liberis suis tanquam naturalibus hæredibus relinquit. Quod confirmatur ex his quæ Theganus scribit in capite sexto de Gestis Ludovici Pii. Itaque Carolus Calvus regni partem accepit paterna donatione, ut ad Ludovicum Germaniæ regem scribunt episcopi provinciarum Rhemensis et Rothomagensis in titulo xxvii Capitulorum Caroli Calvi, cap. 7. Et titulo iii, cap. 4, episcopi apud Theodonis villam congregati, alloquentes eundem Carolum, aunt regnum illi hæreditate relictum fuisse. Verissima igitur est adnotatio quæ exstat hoc loco in actis coronationis Henrici IV et Ludovici XIII, nimirum istum populi consensum accipiendum non esse de electione, sed de subiectione, obedientia et fide quam populus regi pollicetur secundum legem Dei. BALUZ.

^a Nimirum ut unum regnum esset, non tria, ut explicat Agobardus in Epistola flebili : « Ceteris filiis vestris designastis partes regni vestri; sed ut unum regnum esset, non tria, prætulistis cum illis quem participem nominis vestri fecistis. » Sed ista Pippi-

num et Ludovicum graviter esse narrat Theganus cap. 21, de Gestis Ludovici Pii : « Imperator denominavit filium suum Lotharium ut post obitum suum omnia regna quæ ei tradidit Deus per manus patris sui susciperet, atque haberet nomen et imperium patris. Et ob hoc cæteri filii indignati sunt. » Id.

^b Id est, pagum Tolosanum, qui complectebatur quiddam inter Garumnam et Atacem interjectum est usque ad Carcassonem, quam in finibus Aquitanorum collocat vetus opusculum de Aquitania editum a clarissimo viro Philippo Labbeo in tomo secundo novæ Bibliothecæ manuscriptorum librorum, pag. 731. Exin Septimania vel Gothia dicebatur usque ad Pyrenæos montes. Itaque non solum pagus Ruscinonensis erat in Septimania, ut patet ex notitia de Monasteriis regni Francorum et ex aliquot ejusdem ævi monumentis, sed etiam Ceritania et civitas Urgellensis, uti dictum est in notis ad Concilia Galliæ Narbonensis pag. 7, et ad Agobardum pag. 92. Quidquid vero ad regnum Francorum pertinebat ultra Pyrenæos, Marca Hispanica dicebatur, cujus limes extremus constitutus erat ad Rubricatum fluvium. Id.

^c Hodie Lauterhofen. et Ingolstadt ad Danubium.

venerint, honorifice eos cum fidelibus missis usque ad eius praesentiam faciat pervenire. De levioribus sane causis iuxta qualitatem legationis per se respondeant. Illud tamen monemus, ut quomodocumque se res in confinibus eorum habuerint, semper ad senioris fratris notitiam perferre non neglegant, ut ille semper sollicitus et paratus inveniatur, ad quaecumque necessitas et utilitas regni postulaverit.

9. Praeciendum etiam nobis videtur, ut post decessum nostrum uniuscuiusque vasallus tantum in potestate domini sui beneficium, propter discordias evitandas, habeat, et non in alterius. Proprium autem suum et hereditatem, ubicumque fuerit, salva iustitia cum honore et securitate secundum suam legem unusquisque absque iniusta inquietudine possideat; et licentiam habeat unusquisque liber homo qui seniore non habuerit, cuicumque ex his tribus fratribus voluerit, se commendandi.

10. Si autem, et quod Deus avertat et quod nos minime obtamus, evenerit, ut aliquis illorum propter cupiditatem rerum terrenarum, quae est radix omnium malorum, aut divisor aut obpressor ecclesiarum vel pauperum extiterit, aut tyrannidem, in qua omnis crudelitas consistit, exercuerit, primo secreto secundum Domini praeceptum per fideles legatos semel, bis, et ter de sua emendatione commoneatur; ut si his renisus fuerit, accersitus a fratre, coram altero fratre paterno et fraterno amore moneatur et castigetur. Et si hanc salubrem admonitionem penitus spreverit, communi omnium sententia quid de illo agendum sit decernatur; ut quem salubris ammonitio a nefandis actibus revocare non potuit, imperialis potentia communisque omnium sententia coherceat.

11. Rectores vero ecclesiarum de Francia talem potestatem habeant rerum ad illas pertinentium, sive in Aquitania, sive in Italia, sive in aliis regionibus ac provinciis huic imperio subiectis, qualem tempore genitoris nostri habuerunt vel nostro habere noscuntur.

12. De tributis vero et censibus vel metallis, quae in eorum potestate exigi vel haberi poterit, ipsi habeant, ut ex his in suis necessitatibus consulant, et dona seniori fratri deferenda melius praeparare valeant.

13. Volumus etiam, ut si alicui illorum post decessum nostrum tempus nubendi venerit, ut cum consilio et consensu senioris fratris uxorem ducat. Illud tamen propter discordias evitandas et occasiones noxias auferendas cavendum decernimus, ut de exteris gentibus nullus illorum uxorem accipere praesumat. Omnium vero homines propter pacem artius conligendam, ubicumque inter partes elegerint, uxores ducant.

14. Si vero aliquis illorum decedens legitimos filios reliquerit, non inter eos potestas ipsa dividatur; sed potius populus pariter conveniens, unum ex eis, quem Dominus voluerit, eligat; et hunc senior frater in loco fratris et filii suscipiat, et honore paterno sublato, hanc constitutionem erga illum modis omnibus conservet. De ceteris vero liberis pro amore pertractent, qualiter eos more parentum nostrorum salvent et cum consilio habeant.

15. Si vero absque legitimis liberis aliquis eorum decesserit, potestas illius ad seniore fratrem revertatur. Et si contigerit illum habere liberos ex concubinis, monemus ut erga illos misericorditer agat.

16. Si vero alicui illorum contigerit, nobis decedentibus, ad annos legitimos iuxta Ribuariam legem nondum pervenisse, volumus ut donec ad praefinitum annorum terminum veniat, quemadmodum modo a nobis, sic a seniore fratre et ipse et regnum eius procuretur atque gubernetur. Et cum ad legitimos annos pervenerit, iuxta taxatum modum sua potestate iu omnibus potiatur.

17. Regnum vero Italiae eo modo praedicto filio nostro, si Deus voluerit ut successor nosster existat, per omnia subiectum sit, sicut et patri nostro fuit, et nobis, Deo volente, praesenti tempore subiectum manet.

18. Monemus etiam totius populi nostri devotionem et sincerissimae fidei pene apud omnes gentes famosissimam firmitatem, ut si is filius noster qui nobis divino nutu successerit, absque legitimis liberis rebus humanis excesserit, propter omnium salutem et Ecclesiae tranquillitatem et imperii unitatem, in eligendo uno ex liberis nostris, si superstites fratri suo fuerint, eam quam in illius electione fecimus conditionem imitentur; quatenus in eo constituendo non

D humana, sed Dei quaeratur voluntas adimplenda.

NOTÆ.

* Hinc Caroli Magni proavos Ribuarios fuisse constat; Merovingi Salici fuerant.

II.

CAPITULA MONACHORUM * (An. 817).

Editionem Baluzianam recognovimus, inspectis Codicibus, quorum primus est: 1. bibl. reg. Paris. n. 2826 ms. sxc. ix vel x, qui capita hoc ordine refert: 1-5, 8, 7, 6, 10-13, 15, 16, 14, 17-20, 23-52. 9, 53

NOTÆ.

* Istius Capitularis diserta mentio exstat in Vita sancti Benedicti abbatis Anianensis, in qua hæc leguntur: « Multa denique monasteria erant quae quondam regulariter fuerant instituta, sed paulatim tepescente rigore, regularis pene deperierat ordo. Ut autem sicut una omnium erat professio fieret quoque

omnium monasteriorum salubris una consuetudo, iubente imperatore, aggregatis Cœnobiorum Patribus una quampluribus monachis per plures resedit dies. Omnibus ergo simul positis regulam ab integro discutens, cunctis obscura dilucidans, dubia patefecit, prius errores abstulit, utiles consuetudines affectusque

34, 38-52, 35, 53, 54-56, 37, 57, 21, 58, 59, 60-69, 71, 70, 72, 73, 75-77, et alia duo capitula. 2. bibl. Musæi Britannici inter Codd. Cottonianos Tiber. A. III, m. sæc. ix vel x, cujus capitulum hic est ordo 1-6, 11-13, 15, 16, 14, 17-20, 23-34, 38-53, 35, 36, 54, 55, 37, 57, 21, 58, 59-68, 72, 73, 70, 74, 75, 76. 3. Codex bibl. ducalis Guelferbytanæ Helmstadiensis inter n. 532 membr., sæc. ix vel x, qui capita hoc ordine sistit 1-3, 8, 7, 6, 10-13, 15, 16, 14, 17-20, 22-32, 9, 33, 34, 38-40, reliqua omnia desunt. 4. Cod. bibl. Casinatis n. 355 membr. sæc. x, ab Angelo de Noce in appendice Leonis Marsicani editus (Cf. Murator. SS. IV, p. 607-609). Exhibet capitula 1-6, 11-13, 15, 16, 14, 17-20, 23-34, 39-49, 7, 50-53, 35, 36, 54, 55, 56, 57, 41, 58-69, 72, 73, 70, 74-76, 71, 79, 78. 5. Cod. bibl. Paris. n. 1535 m., sæc. x, capitula hoc ordine sistit, ad Casinatem proxime accedenti: cap. 1-6, 11-13, 15, 16, 14, 17-20, 23-34, 38-53, 35, 36, 54, 56, 55, 37, 57-69, 72, 73, 70, 74-77, 79, 78. *Explicit.*

Anno incarnationis Domini nostri Iesu Christi 817¹, A imperii vero gloriosissimi principis Hludowici quarto², 6 Idus Iulias, cum in domo Aquisgrani³ palatii⁴, quae ad Lateranis dicitur, a abbates complures⁵ una cum suis resedissent monachis, haec quae subsequuntur⁶ capitula communi consilio ac pari voluntate inviolabiliter a regularibus conservari decreverunt.

1. Ut abbates, mox ut ad monasteria sua remeaverint, regulam per^b singula verba discutientes pleniter legant, et intelligentes, Domino optulante, efficaciter cum monachis suis implere studeant.

2. Ut monachi omnes qui possunt, memoriter regulam discant.

3. Ut officium iuxta quod in regula sancti Benedicti continetur, celebrent.

4. Ut in coquina, in pistrino, et in^c caeteris artium officinis, propriis operentur manibus, ^d et vestimenta sua oportuno tempore lavent.

5. Ut nullo umquam tempore post vigilias, causa dormiendi, nisi contigerit eos ante horam constitutam surgere, ad lectos redeant suos.

6. Ut in quadragesima, nisi in sabbato sancto, non radantur. Alio autem tempore, semel per quindecim dies radantur⁷, [et in octavis paschae].

7⁸. Ut⁹ balnearum usus in arbitrio prioris consistat.

8⁹. Ut volatilia intus forisve, nisi pro infirmitate, nullo tempore comedant.

9¹⁰. ^b Ut nullus episcoporum monachis volatilia comedere praecipiat.

10¹¹. Ut poma et lactucae, nisi quando alius sumitur cibus, non comedantur.

11. Ut certum phlebotomiae¹² tempus non observent; sed unicuique, secundum quod necessitas expostulat, concedatur, et specialis in cibo et in potu tunc consolatio praebatur.

B 12. Ut si necessitas poposcerit ob operis laborem, post refectionem vespertinam, etiam et in quadragesima pari modo, et quando officium mortuorum celebratur, priusquam lectio completorii legatur, bibant.

13. ⁱ Ut cum a¹³ quocumque priore suo increpatus quis eorum fuerit, *mea culpa* primo dicat; dehinc

VARIANTES LECTIONES.

¹ DCCCXVI. 3. ² tertio anno X. Kal. Sept. cum 3. ³ aquis p. 1. 3. ⁴ *deest in edd.* ⁵ a. cum quam pluribus una suis residerent monachis 1. ⁶ sequuntur 1. ⁷ reliqua desunt 3. ⁸ *deest* 2. Ut balneis generaliter tantum in nativitate et in pascha Domini veruntamen separatim utantur 3. ⁹ *deest* 2. ¹⁰ *deest* 2. ¹¹ *deest* 2. 3. ¹² In ms. S. Galli fleotomie. fleotomie 3. ¹³ abbate vel a 4.

NOTÆ.

confirmavit. Judicia igitur regulæ cunctaque dubia ad proficuum deducta effectum, quæ minus regula pandit consuetudines assentientibus cunctis protulit, de quibus etiam Capitulare institutum imperatori confirmandum præbuit, ut omnibus in regno suo positis monasteriis observare præciperet. Cui protinus imperator assensum præbuit. Hæc vero octuaginta capitula numerari consuevisse inter Capitula Ludovici Pii probat vetus catalogus bibliothecæ Sangallensis, scriptus sub imperio Ludovici Pii. In eo enim ista leguntur: « Capitula Hludovici imperatoris de regula sancti Benedicti. » BALUZ.

^a Hæc est vera lectio. Fatendum tamen est in antiquis Exemplaribus Divionensi, Pithœano, Parisiensi, Sangallensi, et Casinensi legi « cum quampluribus una suis resedissent, » in Helmstadiensi vero « cum quampluribus una cum suis resedissent, » etc. Horum abbatum unus et præcipuus fuit Benedictus Anianensis, ut paulo ante vidimus. Cum eo vero huic conventui interfuit etiam Josue abbas monasterii sancti Vincentii prope Vulturum in provincia Capuana, ut legitur in Chronico ejusdem monasterii apud Andream Duchesium. Item Apollinarius abbas Flaviniacensis, ut scribit ejus successor Hugo in Chronico Virdunensi; et Agulfus abbas Solemniacensis, ut patet ex præcepto Ludovici Pii pro monasterio Solemniacensi. Et interfuisse etiam Andonem abbatem Stabulensem tradit Gabriel Bucelinus in Germania sacra. Id.

^b Codex Casin., *singulas sententias*. Id.

^c Sic in antiquis exemplaribus Sangallensi, Divionensi, Helmstadiensi, Casinensi legitur. Quo etiam modo ediderunt centuriatores Magdeburgenses. Vide libellum supplicem Monachorum Fuldensium oblatum Carolo Magno, cap. 16. In aliis Cod. mss. simpliciter legitur *cæteris officinis*. Id.

^d Hæc et quæ sequuntur desunt in editione Centuriatorum. Id.

^e Nimirum in signum luctus et poenitentiae. Sequentibus sæculis barba distinguit monachos litteratos ab illitteratis, quos nos hodie fratres conversos vocamus; ut patet ex querimonia monachorum Laurishamensium adversus Hilsaugienses et ex capite decimo Vitæ beati Bertholdi abbatis Garstensis. Apud Franciscanos adeo raræ olim erant barbæ, ut qui ex eis barbatus esset, hinc distingueretur a cæteris. Testis Marinus Sanutus Torsellus in præfatione ad secreta fidelium crucis: *Jacobus de Cammerino Ordinis Minorum, qui portat barbam*. Id.

^f Hæc non habentur in Codice Helmstadiensi. Id.

^g De balneis monachorum ista paulo post leguntur in eodem Codice Helmstadiensi, quæ in aliis non exstant. « Ut balneis generaliter tantum in Nativitate et in Pascha Domini, veruntamen separatim, utantur. » Vide Hugonis Menardi notas ad Concordiam Regularum, pag. 657, 831. Id.

^h Vide Notas ejusdem Menardi, pag. 720. Id.

ⁱ Caput istud sic legitur in Codice Casinensi. « Ut cum abbate vel a quocumque priore suo increpatus

prosternens se illius pedibus cum cappa, si habuerit, A veniam petat. Et tunc iubente priore surgat, et unde interrogatus fuerit, rationem humiliter reddat.

14. Ut nudi pro qualibet culpa coram fratrum obtutibus ^a non flagellentur.

15. ^b Ut soli, videlicet sine alio fratre, in viam non dirigantur.

16. Ut sibi ^c compatres commatresve non faciant ¹, neque ^d osculentur feminas.

17. Ut si necessitas fuerit eos occupari in ^e fruges colligendo, aut ² in alia opera, [constitutum legendi et meridie pausandi tempus praetermittatur, et operantes ³] non murmurent.

18. Ut quarta et sexta feria ieiunantes, ante nonam, aut post nonam, si necessitas fuerit, iuxta prioris arbitrium levia opera exercent.

19. Ut in quadragesima ^f libris de bibliotheca secundum prioris dispositionem acceptis, alios ⁴, nisi prior decreverit expedire, non accipiant.

20. Ut eis vestimenta nec multum vilia, nec multum pretiosa, sed mediocria dentur.

21 ⁵. Ut mensura ⁶ cucullae ⁶ duobus consistat cubitis.

22 ⁷. Ut si infra positae mensurae quantitatem decreverit abbas causa necessitatis quippiam augeri, in illius maneat potestate. Alioquin hoc omnino provideat, ut camisiae duas, et tunicas duas, et cucullas duas, et cappas duas unusquisque monachorum habeat; quibus vero necesse est, addatur et tertia; et ⁸ pedules quatuor paria, et ⁹ femoralia duo paria, roccum unum, pellicias ⁹ usque ad talos duas, fasciolas duas; quibus autem necesse est itineris causa, alias duas; ¹⁰ manicas quas vulgo wantos appellamus, in aestate, et in hieme vero muffulas vervicinas; calciamenta diurna paria duo, subtalares per noctem in aestate duas, in hieme vero soccos; ¹¹ saponem sufficienter et uncturam; ¹² pinguedinem ad esum excepto sexta feria et viginti diebus ante

VARIANTES LECTIONES.

¹ f. et nullam quamlibet feminam osculentur 3. ² aut in a. o. desunt 4. ³ Haec desunt in Cod. Pith. et 3. ⁴ aliis 3. ⁵ deest 3. ⁶ scapularis 4. ⁷ deest 1. 2. 4. ⁸ pelliciam u. ad t. unam 3.

NOTÆ.

quis eorum fuerit, mox sine mora prosternens illius pedibus: Mea culpa primum dicat, ita ut indutus est. Et tunc iubente priore surgat, et unde interrogatus fuerit rationem humiliter reddat. Vide Capitula monachorum Sangallensium cap. 13, et Notas ejusdem Menardi pag. 1089. BALUZ.

^a Codex Pithœanus, aliis non vapulent monachi. Reliqui et editio Centuriatorum habent uti nos edidimus, nisi quod in editione illa additur: sed reverentia sit semper cooperta. Id.

^b Centuriatores: Ut soli videlicet et sine, etc. Codex Helmæstad: Ut soli videlicet sine. Casinensis: Ut solus sine altero monacho in via non dirigatur. Vide Notas ejusdem Menardi, pag. 667. Id.

^c Præter ea quæ de hoc argumento observata sunt a Filesaco libro 1. Selectorum cap. 3, reperio istud interdictum fuisse in capite quinto canonum sancti Leogarii episcopi Augustodunensis, in concilio Londinensi anni 1102, cap. 19, sub Anselmo archiepiscopo, in concilio quod apud Albiam celebratum dicitur anno 1254, præside Zoeno sedis apostolicæ legato, et in synodo quam Joannettinus Doria cardinalis et archiepiscopus Panormitanus habuit anno 1615 in ecclesia Panormitana. Id.

^d Centuriatores: et nullam unquam quamlibet mulierem osculentur. Codex Helmæstad: Et nullam quamlibet mulierem osculentur. Casinensis: neque feminas osculent. Id.

^e Regula sancti Benedicti cap. 48: « Si autem necessitas loci aut paupertas exegerit ut ad fruges colligendas per se occupentur, non contristentur. » Id.

^f Regula S. Benedicti ibidem: « In diebus Quadragesimæ accipiant omnes singulos codices de bibliotheca. » In epistola Theodomari abbatis Casinensis ad Carolum Magnum permittitur monachis habere manutergia ad involvendos codices quos ad legendum suscipiant. Id.

^g Ita omnia vetera exemplaria, si Casinense excipias, in quo legitur scapularis pro cucullæ. In Regula sancti Benedicti cap. 55, scapulare distingui videtur a cuculla. Et in epistola Theodomari, in qua explicatur quid tum per cucullam intelligerent Itali, quid Galli, primum cucullæ descriptio instituitur, dein scapularis. Scapulare tamen sub generali cucullæ vocabulo comprehendi consuevisse auctor est Sigebertus abbas Gemblacensis in libro de

Unitate Ecclesiæ pag. 120, editionis Basileensis anni 1566: « Propter opera tantum constituit sanctus Benedictus alteram cucullam, quæ dicitur scapulare, eo quod hujusmodi vestis apta sit caput tantum et scapulas tegere. » Id.

^h Id est, pedum operimenta, ut pluribus erudite ostendit idem Menardus pag. 889; quem consule. In capitulis Theodori archiepiscopi Cantuariensis, quæ edita sunt in tomo nono Spicilegii Dacheriani, legitur cap. 3, episcopum abbati quem ordinat debere dare baculum et pedules. Vide Cujacium lib. v Observat., cap. 11. Statuta antiqua monasterii Corbeiensis cap. 3: « Calcearios quatuor cum solis novis. » Ubi clarissimus editor conjicit legendum fortean esse soleis, ut illud pedum tegumentum intelligatur quod Galli vocant pantoufle. Præceptum Ludovici Pii de stipendiis quæ annualim in cibo et potu dari debent monachis Sancti Dionysii: « ad cordovesos et ia solas eorum componendas. » In Memoratorio Ansegisi abbatis Fontanellensis scriptum est in tomo tertio Spicilegii Dacheriani pag. 215: « Coria boum ad soleas v. composita. » Pro quod haud dubie legendum est solas. Solas etiamnum wascones et Occitani vocant eam calcei partem quæ sub pedibus est. Id.

ⁱ Epistola Theodomari ad Carolum: « Habent autem fratres nostri et duplicia femoralia. Multi tamen ex eis Deo juvante in tantum se continent ut neque femoralia habeant neque plus quam duplicia indumenta. » Id.

^j Sic Codex Helmæstad. Recte. Nam manicæ sunt chirothecæ, ut observat Hugo Menardus in Notis ad librum Sacramentorum pag. 361, extrema Vita S. Basasti, episcopi Carnotensis: Manicas, quod vulgo wantos vocant. Memoratorium Ansegisi abbatis Fontanellensis in tomo tertio Spicilegii Dacheriani pag. 246, ad wantos lib. 1, ubi legendum est wantos. In plurimis Cod. desunt verba Manicas quæ vulgo... appellamus. Id.

^k In editione Centuriatorum ista disjuncta sunt, hoc modo: « Ut data a priore saponis et uncturae mensura, et reliqua quæ ibi sunt necessaria ad suos (forte usus, id est, usus) habeant lectum propter causam infirmitatis. Id.

^l Vide Menardi Notas ad Concordiam regularum, pag. 709. Id.

navitatem Domini, et septimana [illa ¹ quae ante quadragesimam vocatur] quinquagesima. Ubi autem vinum non est, unde emina detur, duplicem eminae mensuram de cervisa bona. Et quaecumque praeter haec ^a regula iubet, singuli eorum, cum necessitas postulaverit, absque dilatione accipiant.

23. Ut in quadragesima, sicut et in alio tempore, vicissim sibi pedes lavent, et antiphonas huic officio congruentes decantent. In coena vero Domini pedes fratrum, si valet, abbas lavet et osculetur, ^b et demum propria manu poculum eis porrigat.

24. ^c Ut mandatum, si ^a tempus est coenae, tam fratrum quam etiam peregrinorum, post coenam fiat.

25. Ut ea quam monachi sui habent mensura sint abbates contenti, in manducando, in bibendo, in dormiendo, in vestiendo, in operando, quando in aliis utilitatibus non fuerint occupati.

26. Ut villas frequenter, et nisi necessitas coegerit, non circumveant, neque suis illas monachis custodiendas committant. Et si eos ire ad eas necessitas fuerit, expleto necessitatis negotio, ad sua mox monasteria redeant.

27. Ut abbas vel quispiam fratrum ad portam mo-

nasterii cum hospitibus ^d non reficiat. In refectorio autem omnem eis humanitatem manducandi ac bibendi exhibeat. ^e Ipse tamen ea cibi potusque mensura contentus sit, quam reliqui fratres accipiunt. Si vero propter hospitem voluerit ad solitam mensuram fratribus sibi quae aliquando augere, in sua maneat potestate.

28. Ut servitores non ad unam mensam, sed in propriis locis, post refectioem fratrum reficiant; quibus eadem lectio quae fratribus recitata est, legatur.

29. Ut lectori nihil, nisi ^f quod regula iubet, detur.

30. Ut Alleluya in septuagesima dimittatur.

31. ^g Ut praepositus intra et extra monasterium post abbatem maiorem reliquis abbati ^h subditis habeat potestatem.

32. Ut monachis non nisi monachus constituatur praepositus.

33. ^b Ut de senioribus monasterium circumveantibus quidam ⁱ cum fratribus in obedientiam exeant, quidam in monasterio propter custodiam remaneant.

34. ⁱ Ut novitio non facilis monasterii tribuatur ingressus, et ut in cella hospitum ^j probationis causa

VARIANTES LECTIONES.

^a haec desunt 3. ^a si usque peregrinorum deest 4. ^a abbatibus 4. ^b quidam usque quidam desunt 4

NOTÆ.

^a Id est, Regula S. Benedicti cap. 55, ubi praeter ea prohibetur ne monachus aliquid peculiare sive proprium habeat: « Et si cui inventum fuerit quod ab abbate non accepit, gravissimæ disciplinæ subjaceat. » Visio Wetlini monachi Augiensis tempore Ludovici Pi: « Ibi se etiam quoddam opus in modum castelli ligno et lapide valde inordinate constructum et fulgine deformis vidisse fatebatur, fumo ex eo in altum vaporante. Cui interroganti quid esset, responsum est ab angelo habitationem fuisse quorundam monachorum de diversis locis et regionibus congregatorum ad purgationem suam. Qui de eodem numero unum specialiter nominavit, quem dixit ibidem in arca plumbea inclusum praestolare debere diem magni iudicii propter opus peculiare. » Hinc lepra proprietatis in Chronico Augustano Sigismundi monachi lib. II, cap. 4, apud Pistorium. De monachis proprietariis abunde dictum est in notis ad Concilia Galliae Narhonensis, pag. 28. BALUZ.

^b Centuriatores: in refectorio manu propria poculum eis porrigat. Codices Sangallensis, Pithœanus, Parisiensis, Casinensis habent simpliciter, et poculum porrigat. Id.

^c Retinuitur lectionem Sirmondi et Centuriatorum, quam confirmat caput tertium fratrum ad Auvam directorum, quæ infra suo loco dabitur, ubi sic legitur: *Qui etiam pedes peregrinorum in unaquaque feria lavant.* Libellus supplex monachorum Fuldensium oblatus Carolo Magno cap. 13: « Quod peregrinorum susceptio et lavatio in eis pedum non negligatur, sed secundum regulam et secundum priorum nostrorum consuetudinem, quandocumque venerint, misericorditer suscipiantur, et ab omnibus fratribus lavatio pedum eis exhibeatur. Præceptum Caroli Calvi quo confirmat fundationem hospitalis factam ad Hildrado, editum ab Hemerico in Augusta Viromandorum: « Usque ad duodecim pauperes suscipiantur: ad quos, quia infra claustra erit, et locus congruus habeatur, fratres ad officium lavandorum pedum religiose per singulos dies succedant. » Vetera porro istius Capitularis exemplaria habent

C tantum: *Ut mandatum post coenam fiat.* Auctor Vitæ Alcuini: « Quando mecum quoque ad mandatum pergebas, et te vinum bibere jubebam, arte callidissima dicebas: Bibi, domine Pater, meo cum avunculo sufficienter. » Id.

^d Codex Casin., non reficiat, neque bibat. Id.

^e Hæc et quæ sequuntur usque ad Si vero desunt in Codice Parisiensi. Desunt etiam in Sangallensi, qui pro his quæ isthic leguntur in aliis exemplaribus, ita habet: *Et ipse cum Episcopis, Abbatibus, Canonicis, Nobilibus, unde ipsi reficiuntur sumat.* Id.

^f Regula S. Benedicti cap. 38: « Frater autem hebdomadarius accipiat mixtum priusquam incipiat legere, propter communionem sanctam, et ne forte grave sit ei jejuniū sustinere. Postea autem cum coquinæ hebdomadariis et servitoribus reficiat. » Vide caput quintum fratrum ad Auvam directorum. Id.

^g Præpositi monasteriorum, secundi post abbates, ut pluribus probat sæpe laudatus Hugo Menardus in notis ad Concordiam Regularum pag. 169, 197, 414. Eam ob causam epistola Hincmari Rhemensis archiepiscopi ad monachos Corbeienses inscripta est: *Fulcranno præposito et fratribus monasterii Corbeiensis, et alia ad monachos Centuleuses Magenardi Præposito et fratribus in monasterio sancti Richarii dependentibus, apud Flodoardum lib. III, cap. 25 Historiæ Rhemensis. In concilio Moguntiaco cap. 11 præcipitur: « ut monasterium, ubi fieri possit, per decanos ordinetur; quia illi præpositi sæpe in elationem incidunt et in laqueum diaboli. » Respexerunt autem conditores istius Canonis ad caput 21 et 65 regulæ S. Benedicti. Vide Capitula monachorum Sangallensium, cap. 30. Id.*

^h Vide eadem Capitula, cap. 14. Id.

ⁱ Vide notas ejusdem Menardi pag. 936, 944, 977. Vide etiam concilium Cloveshoviæ, cap. 24. Id.

^j Hæc non habentur in Codice Parisiensi. Retinenda tamen esse patet ex capite 58 regulæ S. Benedicti. Id.

hospitibus serviat paucis diebus ¹. Res vero, si quas habet, ^a parentibus suis ^a commendet. Expleto autem probationis suae anno, secundum quod regula praecipit inde faciat. Ipse vero nec tundatur nec vestimenta sua pristina inmutet, priusquam oboedientiam ^b promittat.

35. Ut monachus, professione facta, tribus diebus cuculla ^c coopertum habeat caput.

36. ^d Ut puerum pater aut mater ^e tempore oblationis offerant ^f ad altare ^g, et petitionem pro eo coram laicis testibus faciant, quam tempore intelligibili regulam observare promiserit, ipse puer confirmet.

37. Ut infantes oblatis carnem, non nisi causa infirmitatis, manducent.

38. Ut quando fratres post sextam dormiunt, si quis eorum voluerit legere, in ecclesia aut in lecto suo ^h legat.

39. Ut in quadragesima usque ad nonam operentur fratres, quatenus missa celebrata tempore congruo reficiant.

40. ⁱ Ut domus semota ^j his qui fugere, aut pugnis baculisve inter se voluerint configere, aut quibus ex integro factae sunt regulares disciplinae, habeatur huiusmodi, quod ^k in hieme ignis possit accendi, et atrium iuxta ^l sit, quo possint quod eis iniungitur operari ^m.

41. Ut si quis negligenter sonitum ⁿ fecerit, aut aliud quid excesserit in refectorio, mox a priore ^o veniam petat ^p.

42. Ut nullus plebeius seu clericus secularis in monasterio ad habitandum recipiatur, nisi voluerit fieri monachus.

43. Ut nemini liceat sermonem iuramenti aut affirmationis proferre, nisi sicut sancti patres soliti ^q fuerint ^r loqui.

VARIANTES LECTIONES.

¹ p. d. *desunt* 3. ² s. aut amicis c. 4. ³ oblationis secundum regulam offerant 4. ⁴ lectis suis 3. ⁵ Ut carcer 3. ⁶ quae *Bal.* ut 4. ⁷ reliqua *desunt* 3. ⁸ sonum 4. ⁹ petat et annuente priore surgat servetur tamen silentio, et cum egressi fuerint, expleta oratione veniam petat, et secundum modum culpae iudicio subiaceat 4.

NOTÆ

^a Codex Casinensis: *parentibus suis aut amicis commendat. Centuriatores: parentibus suis aut monasterio committat.* In Regula S. Benedicti cap. 58 legitur: « Res si quas habet, aut erogat prius pauperibus, aut facta solemniter donatione conferat monasterio. » *BALUZ.*

^b Post ista sequitur in editione Centuriatorum, « id est, secundum regulam sancti Benedicti professionem in ecclesia faciat. » *Id.*

^c Centuriatores: *cuculla veletur capite.* Vide notas ejusdem Menardi, pag. 943. *Id.*

^d Olim, uti diximus ad Salvianum, ea erat parentum auctoritas ut liceret illis liberos suos etiam in pueritia vovere Deo, sic ut istis fas non esset abjicere institutum quod patrum Imperio susceperant. Imo non solum natos vovebant, sed etiam eos qui nondum nati, in matris utero positi erant. Quod duobus illustribus exemplis ostendimus. Non solum autem eos qui jam concepti erant, sed etiam nascituros in universum; ut patet ex testamento Ludovici VIII, Francorum regis, apud Andream Duchesnium, tom. V, pag. 325: « Item volumus et praecipimus quod quintus filius noster sit clericus et omnes alii qui post eum nascentur. » Porro Menardius in notis ad Concordiam Regularum pag. 985 et seqq., et Carolus Le Cointe in Annalibus ecclesiasticis Francorum ad annum 544, § 74, multis testimoniis confirmant pueris quos parentes Deo obtulerant in monasteriis non licuisse discedere quacunq; de causa, si res legitimo ordine et secundum regulam peracta fuisset. Formulam qualiter parentes filios suos offerant in monasteriis vide in nova collectione formularum cap. 31, et quae illis a nobis annotantur. *Id.*

^e Codex Casin., oblationis secundum regulam offerant. *Id.*

^f Haec desunt in aliquot exemplaribus. *Id.*

^g Codex Helmæstad., *Ut carcer his qui fugere, etc.* Habuerunt semper monasteria carceres in quibus monachi facinorosi includerentur ad agendam severiorem poenitentiam. Exstant plurima hujusce rei testimonia, in primis vero in statutis quae Conradus archiepiscopus Coloniensis edidit anno 1260, de vita et conversatione monachorum. « Statuimus etiam, inquit, quod quodlibet monasterium suum carcerem

habeat, in quo delinquentes regulariter puniantur. » Verum hic carcer adeo durus postea evasit ut miserationem permoverit Stephani archiepiscopi Tolosani, de quo haec leguntur in Historia chronologica Ms. parlamentorum patriae Occitanæ, scripta ante ducentos annos a Guillelmo Bartino consiliario clerico in parlamento Tolosano. « Anno Domini 1350, et die 27 Januarii, cum rex Joannes commoraretur apud Villamnovam juxta Avenionem, fluvio Rhodano intermedio, et ibi certamen lancearum sive hastarum, quod nos torneamentum vocamus, celebrasset tota curia papali adstante, totum se commisit negotiis patriae Occitanæ, et nulli audientiam denegavit. Inter hos vicarius generalis Stephani archiepiscopi Tolosani ex mandato dicti archiepiscopi conquestus est de horribili rigore quem monachi exercebant adversus monachos graviter peccantes, eos conjiciendo in carcerem perpetuum, tenebrosum, et obscurum, quem *Vade in pace* vocitant, qui nihil aliud habebant pro victu quam panem et aquam, omni consortio sodalium illis adempto, ita ut qui huic poenae addicti sunt, semper pereant desperati. Super hujusmodi querimonia rex per suam ordinationem statuit quod deinceps abbates, priores, superiores, et omnes gubernatores monasteriorum et conventuum bis in mense visitarent et consolarentur fratres qui in tali pressura detinerentur, et quod illis liceret petere consortium unius monachi de sodalitate bis in mense habendum. Qua de re litteras patentes expedire fecit, quarum executionem demandavit et commisit Olivario de Saia senescallo Tolosano, et aliis futuris senescallis patriae Occitanæ. Pro revocatione hujusmodi ordinationis fratres minores et fratres praedicatorum mira fecerunt, auctoritatem papae reclamaverunt; sed rex in sua voluntate perseveravit, et voluit quod obedirent, aut regno suo abirent. Qua de causa, etiamsi inviti et repugnantes, voluntatem regis exsecuti sunt. Barbarum enim est incarceratos et sic afflictos omni solatio et consortio amicorum privare. » *Id.*

^h Codex Casinensis addit: « et annuente priore surgat. Servetur tamen silentio. Et cum egressi fuerint, expleta oratione, veniam petat, et secundum modum culpae iudicio subiaceat. » Vide Regulam S. Benedicti, cap. 71. *Id.*

ⁱ In editione Centuriatorum postea sequitur: « id

44. Ut abbatibus liceat habere cellas, in quibus aut monachi sint aut canonici. Et abbas praevideat, ne minus de monachis ibi habitare permittat quam sex.

45. * Ut scola in monasterio non habeatur, nisi eorum qui oblati sunt.

46. Ut in praecipuis solemnitatibus, id est in natale et in octavis Domini, in epiphania, in pascha quoque, et ascensione Domini, et in pentecosten, et in sanctorum festivitibus, id est sancti Stephani, et in beati Ioannis euangelistae et in natale infantium, in purificatione et assumptione sanctae Mariae, similiter et in beatorum apostolorum festis, et in sancti Iohannis baptistae nativitate, in sancti quoque Laurentii atque Martini, et in sancti Benedicti, seu in natalitiis cuiuslibet sancti cuius honor in qualicumque parochia specialiter celebratur, ^b plenarium officium agatur ¹ et ^c bis reficiatur.

47. Ut in parasceue non aliud nisi panis et aqua sumatur.

48. Ut benedictio post completorium a sacerdote dicatur ^d.

49. Ut de omnibus in eleemosynam datis, tam ecclesiae quam fratribus, decimae pauperibus dentur.

50. Ut praetermissis partitionibus psalterii, psalmi speciales pro ^e eleemosynariis et defunctis cantentur.

51. Ut in hebdomada pentecosten non flectantur genua et non ieiunetur, nisi statui fuerint ^f dies ieiunii.

52. Ut laici causa manducandi ac bibendi ^g in refectorium non ducantur.

53. Ut quoties exposcit necessitas, vestimenta et calciamenta et omnia necessaria fratribus dentur.

54. Ut qui praeponuntur nonni vocentur ^h: hoc ex paterna reverentia.

55. Ut ⁱ senior decanus ^j reliquis decanis praeponatur, et abbate vel praeposito ^k praesente locum proprium teneat.

56 ^l. ^m Ut praepositus, decanus, ⁿ cellararius de eorum ministerio, nisi causa utilitatis aut necessitatis, non removeantur.

57. Ut libra panis triginta solidis per duodecim denarios metiatur ^o.

58. Ut dormitorium iuxta oratorium constitutur, ubi supervenientes monachi dormiant.

59. ^p Ut ^q abbates monachos secum in itinere, nisi ad ^r generalem synodum, non ducant.

60. Ut duo tantum signa ad tertiam, sextam, nonamque pulsantur.

61. Ut monachi cappas dissutas ^s praeter villos non habeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ p. o. a. *desunt* 4. ² *reliqua desunt* 4. ³ d. cellararius portarius de eorum ministerio non nisi causa infirmitatis manducet 4. ⁴ v. p. *desunt* 2. ⁵ *deest* 2. 4. ⁶ m. XLVIII. Ut mensura scapularis duobus consistat cubitis 4. ⁷ Ut canonici a. m. 1. 4. 5. ⁸ *tissutas* 4.

NOTAE.

est, crede mihi, frater, aut vivit Dominus, seu novit Dominus. » BALUZ.

* Vide Notas ejusdem Menardi ad Concordiam regularum, pag. 682. Id.

^b Haec non habentur in Codice Casinensi, neque eorum mentionem hoc loco facit epistola Theodomari. BALUZ.

^c Epistola Theodomari : *etiam bis ad prandium misere facimus*. Id.

^d In editione Centuriarum postea sequitur : « et deinde aqua benedicta, antequam intrent in dormitorium, super capita illorum a priore inspergatur. » Id.

* Id est, *pro omnibus eleemosynas nobis tribuentibus*, ut legitur in libello supplici quem monachi Fuldenses obtulerunt Carolo Magno. Praestat autem integrum locum referre, quod is valde illustret hoc caput Aquisgranense. Sic ergo scribunt monachi Fuldenses : « In secunda quoque feria uniuscujusque septimane orationem pro omnibus eleemosynas nobis tribuentibus, id est, eundem psalmum ¹ quem tota congregatio juxta corpus B. martyris simul prostrata cantavit, cum oratione Dominica et versibus. Pro defunctis ergo fratribus nostris commemorationem illam quam quotidie bis habuimus, id est, post matutinam celebrationem et vespertinam, quae est antiphona videlicet Requiem aeternam, et prima pars psalmi *Te decet hymnus, Deus*, versus et collecta. » Id.

^f In editione Centuriarum haec adduntur : « Quatuor Temporum, jejunetur, ut in vigilia sanctae Mariae, Annuntiatione, Assumptione, Nativitate. Jejunatur similiter in Natali omnium apostolorum, seu

C sancti Joannis Baptistae de martyrio, seu in natali cuiuslibet sancti in cujus honorem dedicatus est locus ubi militant monachi. » Id.

^g Vide notas ad Concordiam regularum, pag. 307. Id.

^h Vide capitula monachorum Sangallensium, cap. 30. Id.

ⁱ Centuriarum Editio haec est : « Ut praepositus, decani, cellararius, portarius, de eorum ministerio nisi causa utilitatis, » etc. Codex Sangallensis : « Ut praepositus, decani, cellararius, portarius, si utiles in ministeriis illorum fuerint, quantum abbati et congregationi placuerit, ibi stent. » Casinensi : « Ut senior, decanus, cellararius, portarius de eorum ministerio non nisi causa infirmitatis manducet. » Sed haec duo postrema vocabula non sunt hujus loci. In chartulario Tutelensi fol. 57, 219, inter praecipuos monachos illius monasterii numeratur Otgerius portarius anno duodecimo regni Ludovici Transmarini. » Id.

^j Aliqui Codices habent *Cellarius*, Parisiensis *Cellararius*. Id.

^k In exemplaribus antiquis Casinensi et Sangallensi et in editione Centuriarum legitur : *Ut canonici abbates*. De abbatibus canonicis vide concilium Parisiense vi lib. III, cap. 18, et concilium Aquisgranense II, capitulo 2, § 2, num. 1. Id.

^l Centuriatores, *generale placitum*. Vetus regula, ut apparet ex iis quae supra dicta sunt, ad capitula synodi Francofordiensis, ad quam Benedictus, abbas Anianensis, et Anianus, abbas Caunensis, suos monachos duxerunt. Id.

62. Ut abbas, praepositus, vel decanus, quamvis A presbyteri non sint, lectoribus benedictionem tribuant.

63. Ut docti fratres eligantur, qui cum supervenientibus monachis a loquantur.

64. b Ut de furto incerto oratio primum, et postea excommunicatio a corpore et sanguine Christi fiat, quousque culpabilis constiteatur.

65. Ut si frater adversus fratrem pro qualibet culpa testimonium protulerit, fratri perfectiori credatur.

66. Ut psalmus invitatorius et *Gloria* pro defunctis non cantetur.

67. Ut lector c stando d benedictionem postulet.

68. Ut d eulogiae fratribus a presbyteris in refectorio dentur.

69. a Ut ad capitulum primitus martyrologium legatur, et dicatur versus quo silentium solvatur; deinde regula, aut homelia quaelibet legatur. Novissime *tu autem Domine*, dicatur.

70. Ut ad capitulum lectio e tradatur, similiter ad conlationem si tempus fuerit oportunum.

71. f Ut quando fratres aestivo tempore ieiunant, post sextam dormiant.

72. Ut is qui noxae culpa tenetur, die dominico remissius habeat, et veniam non petat.

73. Ut pro abbate defuncto anniversarium fiat officium.

74. h Ut ad missam *Sanctus* stantes i et k *Pater noster* genua flectentes dicant.

75. Ut nullus pro manere recipiatur in monasterio, nisi quem bona voluntas et morum l commendat probitas.

76. Ut univeuique fratri in cibo et in potu sua mensura separatim detur, et de ipsa mensura sibi data alicui m nihil tribuat.

77. n Ut fratres aliquid pinguedinis in victu quotidiano habeant; excepta sexta feria, et diebus octo ante natale Domini, et a quinquagesima usque ad pascha o.

78. p Ut volatilia in natale Domini et in pascha tantum i quatuor q diebus, si est unde, comedant. Si vero non fuerit unde, non requiratur i per debitum.

VARIANTES LECTIONES.

a stans humiliatus b. p. 4. b deest 2. c deest 2. 4. d deest 1. e st. inclinati, et 4. f merita commendent 4. g deest 2. *Eius loco 4 ita habet*: Ut adipēs mittantur in pulmento octo dies ante natale Domini et octo ante quadagesimae et omni tempore sexta feria. h quae iam sequuntur capita desunt in cod. 4. quarum loco haec habet: LXXVI. Ut psalmi quinque aestate ante horam primam; tempore vero hiemali [Cod. himali] post intervallum pro rege et omnibus catholicis et familiaribus et elemosinariis omni die canantur. id est miserere me Deus secundum. D. us in nomine tuo. Miserere me Deus miserere. Deus misereatur noster. Deus in adiutorium meum. et pro rege specialiter. exaudiat te Dominus. LXXVII. Ut pro omnibus defunctis catholicis psalmi quinque canantur id est Verba mea Domine ne in furore tuo. Dilexi quoniam credidi. De profundis. et pro omnibus defunctis seu monachis seu omnibus catholicis fidelibus christianis psalmi quinque canantur id est Dominus regit me. Ad te Domine levavi. Dominus illuminatio mea. Domine exaudi. II. Laudate anima mea Dominum. i deest 1. 2. k In cod. ms. S. Galli, legitur sex tantum, etc. pascha tribus diebus 4.

NOTE.

a Centuriatores simpliciter, *hospitiibus*. BALUZ.

b Hic furti incerti a monachis patrati probatio fieri iubetur per excommunicationem a corpore et sanguine Domini, contra morem illius saeculi. Testis est canon 15 concilii Wormatiensis, in quo sic legitur: « Saepe contingit ut in monasteriis furtia perpetrentur, et qui haec committant ignorentur. Idecirco statuimus ut quando ipsi fratres de talibus se expurgare debeant, Missa ab abbate celebretur, vel ab aliquo cui ipse abbas praecerperit, praesentibus fratribus, et sic in ultima Missae celebratione pro expurgatione sua corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi percipiant, quatenus ita inde innocentes se esse ostendant. » Hunc locum, alioqui non admodum difficilem aut obscurum, sic interpretatus est Joachimus Vadianus in libro sexto de Eucharistia, pag. 218: « Porro ut in Carolino illo saeculo palam est in parvulis communicandis erratum, ita ne id quidem admodum probi aut pii moris fuit quod eodem tempore episcopi et monachi Eucharistiam ad innocentiae contestationem et purgationem objecti criminis sumere essent soliti, ut cum furtum in monasterio esset commissum, monachi omnes in missae celebratione corpore et sanguine Domini participabant, quo se criminis suspicionem liberarent. Id persuasione flebat religionis, quae sceleris conscium poenae metu longe ab esu illo sacrosancto arcere credebatur » Vide Regionem, lib. II, cap. 276, et quae illi a nobis annotata sunt. Id.

c Codex Casinensis, *stans humiliatus*. Id.

d Varie accipitur hoc vocabulum, ut pluribus explicat Greiserus in libro secundo de Benedictionibus, cap. 24, et sequentibus. Vide etiam notas ad Con-

C cordiam regularum, pag. 875. Istud *communicatio fracti panis* dicitur in libello supplici monachorum Fuldensium ad Carolum Magnum, cap. 4. Id.

e Codex Pithœi, *quae lecta fuerit exponatur*. Id.

f Caput istud sic habet in editione Centuriatorum: « Ut quando fratres jejulant, post sextam dormiant, hoc est, aestivo tempore. Post haec celebrent Missam. » Id.

g In editione Centuriatorum additur, « et alias orationes genua flectentes, quando tempus opportunus est, dicant. » Id.

h Codex Casin., *minime sit licentia dandi*. Regula cujusdam in Concordia regularum pag. 718: « Illud praecipue decernimus, ut nullus alteri dari ex mensura sua vel accipere ab altero praesumat praeter abbatem vel praepositum, cui ab abbate commissum est. » Id.

i Haec est lectio Codicum Pithocani et Parisiensis. Casinensis habet *tribus diebus*, Saugallensis *sex tantum*, Centuriatores et editio Capitularium anni 1605, *octo diebus*. Juvat hanc lectionem epistola Theodometri, in qua sic legitur: « Volatilia nunquam nisi in die Natalis Domini, si est unde, usque ad dies octo comedimus. Similiter etiam paschalibus diebus. » Vide Menardi notas ad Concordiam regularum, pag. 709. Id.

j Idem Theodometrus: « Sed de esu volatiliam tam caute prudentissimus pater noster in sua regula posuit ut si velint comedere monachi, cum opportunum est, non subjaceant culpa. Sin autem eis a suo tale edulium non praebetur abbate, ut quasi ex debito hoc non possint requirere. Multi tamen fratrum nostrorum neque volatilia comedunt, » etc. Id.

Si autem abbas aut monachi abstinere se voluerint, A *virga, et liberabis animam eius a morte.* ^b In omnibus igitur omnes magistram sequantur regulam, neque ab ea temere declinetur a quoquam. Nullus in monasterio proprii cordis sequatur voluntatem, neque praesumat quisquam cum abbate suo proterve infra monasterium aut foris contendere. Quod si praesumpserit, regulari disciplinae subiaceat. Si quis frequenter correptus pro qualibet culpa, si etiam excommunicatus non emendaverit, acrior ei accedat correctio, id est, verberum vindictae in eum procedant. Similiter et qui praesumpserit claustra monasterii egredi, vel quocumque ire, vel quippiam, quamvis parum, sine iussione abbatis facere, vindictae regulari subiaceat. Peccantes autem coram omnibus arguantur, ut caeteri metum habeant ^c.

79 ^a. Ut mullulae ^a vervecinae fratribus dentur.

80 ^a. ^a In doctrina sua abbas apostolicam debet illam semper formulam servare, in qua dicit: *argue, obsecra, increpa.* Id est, indisciplinatos et inquietos debet durius arguere, obedientes autem et mites et patientes, ut in melius proficiant, obsecrare. Negligentes vero et contemnentes ut increpet et corripiat, admonemus, neque dissimulet peccata delinquentium; sed mox ut coeperint oriri, radicitus ea ut praevaleret amputet, memor periculi Heli sacerdotis de Silo. Improbos autem et duros ac superbos vel inobedientes, verberum vel corporis castigatione in ipso initio peccati coerceat, sciens scriptum: *Stultus verbi non corrigitur*; et iterum: *Percute filium tuum* B

VARIANTES LECTIONES.

^a potestate. 4. ^a deest 1. 2. ^a m. si facultas fuerit v. d. 4. ^b deest 1. 2. 3. 4. et cod. S. Galli.

NOTÆ.

^a Caput istud deest in aliquot Codicibus, et summum est ad verbum ex regula S. Benedicti; nisi quod quaedam clausulae isthic omittuntur quae habentur in regula. BALUZ.

^b Vide Menardi notas ad Concordiam regularum pag. 491. lb.

^c Præter superiora octuaginta Capitula, alia quinque aliis permixta exstant in editione Centuriatorum, quae nos hic addenda esse censuimus.

¹ Ut baculi a monachis pro necessitate aut infirmitate ferantur.

² Ut in jejuniis Quatuor Temporum nullus cibum sumat alius nisi ille sicut in Quadragesima constitutum est a sanctis Patribus. Similiter in capite jejunii.

³ Ut quando jejunant monachi, officium mortuo- C

rum celebretur priusquam lectio ante Completorium legatur. Deinde eant in refectorium, bibant, et post hæc legant collectionem.

⁴ Ut in hebdomada Paschæ in claustro non loquantur, sed lectio divina ab omnibus teneatur. Similiter in hebdomada Pentecostes, et in omnibus diebus dominicis, seu in Natali Domini, et in omnibus sanctorum festis præcipuis.

⁵ Ut in domo infirmorum non manducent sine licentia prioris, neque bibant.

Primum caput istorum quinque valde illustratur ex capite quinto libelli supplicis quem monachi Fuldenses obtulerunt Carolo Magno in quo petunt ut senibus et infirmis baculum pro sustentatione ferre liceat. lb.

III.

CAPITULARE AQUISGRANENSE GENERALE (An. 817).

Prefationem Capitularis generalis notis tironianis in Codice 1. bibl. regiae Paris. n. 2718 conscriptam et a Baluzio et Carpenterio pridem vulgatam, ope tabularum æri incisarum, duce viro sagacissimo Ulrico F. Kopp explicatam iterum sistimus.

In nomine Domini Dei et salvatoris nostri Iesu Christi. Hludovicus divina ordinante providentia imperator augustus. Quia iuxta apostolum, quamdiu in hoc seculo sumus, peregrinamur a Domino, et nihil in praesenti fixum, nihil immobile, sed cuncta veloci pervolarint cursu, et scriptura testante quodcumque possumus, instanter operare debemus, quia nulli ad bene operandum crastinus dies promittitur, omnesque secundum apostolum ante tribunal Christi stabimus, ut unusquisque rationem pro his quae gessit reddat, nobis praecipue qui caeteris mortalibus conditione aequales existimus, et dignitate tantum regiminis supereminemus, qui non solum pro commisso graviore, verum etiam pro reatu nostrorum factis et dictis insuper etiam cogitatis, in districti examina die iuxta scripturam

sacram, quae dicit, *quoniam interrogabit opera nostra, et cogitationes scrutabitur*, rationes reddituri sumus, sollicita circumspectione totaque mentis intentione satagendum est, ut bonis operibus iugiter insistendo, his quibus praeesse videmur, modis omnibus, quantum nobis divina suffragante gratia facultas adtributa fuerit, prodesse curemus. Sed quia omne datum optimum et omne donum perfectum de sursum est, debemus continuis precibus Dominum humiliter exorare, faciemque illius humili confessione et congrua, prout ipse posse dederit, emendatione praevenire, ut sicut eius est muneris quod regnamus, eius sit pietatis quo id feliciter gerimus: quatenus, eo miserante, et regni gubernaculis aequissimo libramine tenere, et ad eum qui rex regum est et dominus dominantium, cum multiplici fructu administrationis

NOTÆ.

^a Ita 1. Baluzius his omissis pro titulo habet: Anno 816 Incarnationis Domini nostri Iesu Christi, Hludovicus imperator christianissimus ac piissimus ex anni imperio suo fecit conventum episcoporum, ab-

batum, comitum, vel majorum natu Francorum, ut sancirent capitula pro utilitate totius Ecclesiae. Quod ita factum est.

nostrae, iustitiae scilicet, et pietatis atque humilitatis, sine fine cum eo regnaturi mereamur pervenire. Et quoniam per apostolum suum nos adiutores suos appellare dignatus est, et sancta ecclesia, eius videlicet sponsa, in scripturis sanctis ortus est appellata, cotidianis exercitiis adhibitis sarculo bonae operationis est excolenda; ut sicut semper nociva in ea velut in bono agro emergunt, ita semper laboris bonique studii eradicentur noxia, plantentur utilia. Oportet nos cunctis eius necessitatibus, nisibus quibus possumus, devote consulere; quatenus in eius emendatione, quantum Dominus posse dederit, tota cum mentis devotione elaborantes, in aliqua parte aedificiorum illius, a fabricatore eius, Domino scilicet Iesu Christo, aptari mereamur. Proinde notum sit omnibus fidelibus nostris sanctae Dei ecclesiae, nostrisque Deo dispensante successoribus, quia cum nos nullis existentibus meritis divina pietas, genitore nostro rebus humanis exempto, ad huius imperii culmen provexisset, et quomodo aut qualiter desiderium divini cultus, quod ab ineunte aetate, Christo inspirantem, ente conceperamus, ad effectum Domino suffragante perduceremus, et quid studii quidve laboris progenitores nostri, praecipue tamen piae recordationis genitor noster, in utilitatibus sanctae Dei ecclesiae exhibuerint, adverteremus, et pia illorum facta non solum inviolata conservare, sed etiam imitare pro viribus nobis Deo concessis optarem, scilicet ut si quid in ecclesiasticis negotiis, sive in statu reipublice, emendatione dignum perspexissemus, quantum Dominus posse dabat, nostro studio emendare. Et actenus hinc inde mundanorum turbinum procellis emergentibus, diversissimisque occupationibus ingruentibus praepediti, ut optaveramus, efficere nequivissemus, huius rei gratia quarto anno imperii nostri, arcensitis nonnullis episcopis, abbatibus, canonicis, et monachis, et fidelibus, optimatibus nostris, studuimus eorum consultu sagacissima investigare inquisitione, qualiter unicuique ordini, canonicorum videlicet, monachorum et laicorum, iuxta quod ratio

A dictabat et facultas suppetebat, Deo opem ferente consuleremus. Et quoniam, licet saepe de statu ecclesiarum et de iustitiis praeterito tempore ordinasset, et missos per singula loca destinasset, et invidente diabolo per tyrannicam pravitatem praepeditum fuisset, quia Dominus de his opportunissime triumphare concessit et pacem undique donavit, oportebat ut hoc tempus pacis indulte in communem sanctae Dei ecclesiae et omnium nostrorum utilitatem inpendere, tribus videlicet modis; ut quae bene inchoata erant, Deo auxiliante effectum obtinerent; et si qua bona voluntate, sed incauta discretionem, variis praepedientibus causis inchoata fuissent, ut diligenter inspicerentur discreteque, prout facultas suppetebat, corrigerentur; si qua etiam de his quae necessaria erant deesse videremus, ut quaererentur, et Deo auxiliante ad effectum perducerentur: quatenus deinceps opus nostrum a nemine iuste posset reprehendi, et tam nostris quam futuris temporibus multorum saluti proficeret, et Deo opitulante stabile permaneret. Sed qualiter de his divina cooperante gratia, consultu fidelium, pro viribus et temporis brevitate, licet non quantum debuimus et volumus, sed quantum a Deo posse accepimus, egerimus, et quid unicuique ordini, communi voto communique consensu, consulere studuerimus, ita ut quid canonicis proprie de his, quidve monachis observandum, quid etiam in legibus mundanis inducendum, quid quoque in capitulis inserendum foret, adnotaverimus, et singulis singula observanda contraderemus, tamen ut sive nostris sive successorum nostrorum temporibus rata forent, et inviolabiliter Deo annuente conservarentur, placuit nobis ea quae congesta sunt, ob memoriae firmitatisque gratiam, in unum strictim congerere, et subiectis capitulis adnotare, et in publico archivo recondere; ut successores Deo dispensante nostri, nostra pia facta conservantes, ipsi nihilominus bona facta sua successoribus suis servanda perdoceant.

Finis.

Capitulare ad ecclesiasticos ordines pertinens prodit ope Codicum 1. ejusdem bibl. regiae Paris., n. 2718 saec. ix. 2. bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgici, saec. x. 3. bibl. ducalis Gothanae, saec. xi. Baluzius vero adhibuerat: 4, 5, 6. Codd. bibl. Paris., n. 4626 Bigotianum, 4280 A. S. Remigii Rhemensis, 4788 S. Vincentii Laudunensem, aliumque Thuaneum; et exstat praeterea in Cod. bibl. reg. Paris. *Fonds de Notre-Dame* F. 4, saec. x, atque capitula 1-4, 15, 16, 29, 5, in Cod. n. 4628 A.

* *Haec capitula proprie ad episcopos vel ad ordines quosque ecclesiasticos pertinentia, quae non solum hi observare, sed etiam sibi subiectis vel commissis facienda perdocere debent.*

A. Quia iuxta sanctorum patrum traditionem novimus res ecclesiae vota esse fidelium, pretia peccatorum, et patrimonia pauperum, cuique non solum habita conservare, verum etiam multa Deo opitu-

D lante conferre optamus. Tamen ut ab ecclesiasticis de non dividendis rebus illius suspicionem dudum conceptam penitus amoveremus, statuimus ut neque nostris neque filiorum, et Deo dispensante successorum nostrorum temporibus, qui nostram vel progenitorum nostrorum voluntatem vel exemplum imitari voluerint, ullam penitus divisionem aut iacturam patiantur.

VARIANTES LECTIONES.

1 nullam 2. 3.

NOTÆ.

* Quatuor horum capitulorum Exemplaria habuit. unum e bibliotheca Thuana, alterum ex Bigonna, tertium quod fuit sancti Remigii Rhemensis, quartum sancti Vincentii Laudunensis. Meminit au-

tem horum capitulorum auctor Vitæ Ludovici Piæ apud Duchesnum, tom. II, pag. 298. Ad eadem respicit formula octava appendixis Marculfi. Baluz.

2 Sacrorum canonum non ignari, ¹ ut in Dei nomine sancta ecclesia suo liberius potiretur ² honore, ad sensum ordini ecclesiastico prae buimus, ut scilicet episcopi per electionem cleri et populi secundum statuta canonum de propria diocesi, remota personarum et munerum acceptione, ob vitae meritum et sapientiae donum eligantur, ut exemplo et verbo sibi subiectis usquequaque prodesse valeant ³.

3. Quia vero canonica professio a multis, partim ignorantia, partim desidia, de honestabatur, operae pretium duximus, Deo annuente, apud sacrum conventum ut ex dictis sanctorum patrum, velut ex diversis pratis quosdam vernantes flosculos carpendo, in unam regulam canonicorum et canonicarum congerere, et canonicis vel sanctimonialibus servandam contradere, ut per eam canonicus ordo absque ambiguitate possit ⁴ servari. Et quoniam illam sacer conventus ita etiam laudibus extulit, ut usque ad unum iota observandam percenseret, statuimus ut ab omnibus in eadem professione degentibus indubitanter teneatur, et modis omnibus sive a canonicis sive a sanctimonialibus canonicè degentibus deinceps observetur ⁵.

4. Statutum est, ut quicquid tempore imperii nostri a fidelibus ecclesiae sponte conlatum fuerit, in dicioribus locis duas partes in usus pauperum, tertiam in stipendia cedere clericorum aut monachorum; in minoribus vero locis aequè inter clerum et pauperes fore dividendum; nisi forte a datoribus, ubi specialiter dandae sint, constitutum fuerit.

5. Monachorum siquidem causam qualiter Deo opitulante ex parte disposuerimus, et quomodo ex se ipsis sibi eligendi abbates licentiam dederimus, et qualiter Deo opitulante quiete vivere propositumque ~~suum~~ indefesse custodire valerent ordinaverimus, in alia scedula diligenter annotari fecimus; et ut apud successores nostros ratum foret et inviolabiliter conservaretur ⁶, confirmavimus.

6. De servorum vero ordinatione, qui passim ad gradus ecclesiasticos indiscrete promovebantur, placuit omnibus cum sacris canonibus concordari debere. Et statutum est, ut nullus episcoporum deinceps eos ad sacros ordines promovere praesumat, nisi prius a Dominis propriis libertatem consecuti fuerint. Et si quilibet servus dominum suum fugiens, aut latitans, aut adhibitibus testibus munere conductis ⁷ vel corruptis, aut qualibet calliditate vel fraude, ad gradus ecclesiasticos pervenerit, decretum est ut deponatur, et dominus eius eum recipiat. Si vero avus vel pater ab alia patria in aliam migrans, in eadem

A provincia filium genuerit, et ipse filius ibidem educatus et ad gradus ecclesiasticos promotus fuerit, et utrum servus sit ignoraverit, et postea veniens dominus illius legibus eum adquisiverit, sancitum est, ut si dominus eius illi libertatem dare voluerit, in gradu suo permaneat. Si vero eum catena servitutis, a castris dominicis extrahere ⁸ voluerit, ut gradum amittat; quia iuxta sacros canones ⁹ vilis persona manens sacerdotii dignitate fungi non potest. De rebus vero illorum vel peculiare qui a propriis dominis libertate donantur ut ad gradus ecclesiasticos iure promoveantur, statutum est, ut in potestate minorum consistat, utrum illis concedere, an sibi vindicare velint. Ceterum, si post ordinationem aliquid adquisiverint ¹⁰, illud observetur quod in canonicis de consecratis ¹¹ nihil habentibus constitutum est. De ecclesiarum vero servis communi sententia decretum est, ut archiepiscopi per singulas provincias constituti nostram auctoritatem, suffraganei vero illorum exemplar illius penes se habeant. Et quandocumque de familia ecclesiae utilis inventus aliquis ordinandus est, in ambone ipsa auctoritas coram populo legatur, et coram sacerdotibus vel coram fidelibus laicis ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur, remota qualibet calliditate, libertatem consequatur; et tunc demum ad gradus ecclesiasticos promoveatur ¹². Similiter quoque de his agendum est, quos laici de familia ecclesiarum ad sacros ordines promovere voluerint. Sed et de his quos praepositi canonicorum aut ¹³ monachorum ordinandos expetiverint, eadem forma servanda est.

7 ¹⁴. Statutum est, ut nullus quilibet ecclesiasticus ab his personis res deinceps accipere praesumat, quarum liberi aut propinqui hac inconsulta ¹⁵ oblatione possent rerum propriarum exheredari. Quod si aliquis deinceps hoc facere temptaverit ¹⁶, ut et acceptor, sinodali vel imperiali ¹⁷ sententia districte feriat, et res ad exheredatos redeant ¹⁸.

8. Statutum est ¹⁹ etiam, ut nullus in canonica aut regulari professione constitutus aliquem tonsorare propter res adipiscendas deinceps persuadeat: et qui hoc facere temptaverit, sinodali vel imperiali sententia modis omnibus feriat.

9. Statutum est, ut sine auctoritate vel consensu episcoporum, presbyteri in quibuslibet ecclesiis nec constituentur nec expellantur. Et ²⁰ si laici clericos probabilis vitae et doctrinae episcopis consecrandos suisque in ecclesiis constituendos, obtulerint ²¹, nulla qualibet occasione eos reiciant.

10. Sancitum ²² est, ut unicuique ecclesiae unus

VARIANTES LECTIONES.

¹ ignorari 2. ² n. s. e. s. l. p. *desunt* 2. ³ posset 1. ⁴ seruetur 1. ⁵ conservetur 2. ⁶ abstrahere 2. ⁷ ita 1. ordines 2. 3. *et reliqui*. ⁸ adquisiverit 2. 3. ⁹ consecratis 1. 2. 3. ¹⁰ promoveantur 2. 3. ¹¹ et 2. ¹² *Caput in codd. V. Vn. Est. apud Murat. cap. 5. inter Hludowici II. leges perperam refertur.* ¹³ inutili 1. ¹⁴ ut et a. *desunt* 3. ¹⁵ v. i. *desunt* 2. ¹⁶ et res ad e. r. *desunt* 3. Secundum quosdam *Vn. in margine.* ¹⁷ *deest* 2. ¹⁸ etiam si 2. ¹⁹ n. q. o. e. r. *desunt* 2. ²⁰ statutum 2.

NOTÆ.

^a Exemplum talis electionis præbet Allocutio missorum Ludovici imp. ad clerum et plebem electionis causa congregatam, ex Codice S. Michaelis ad Ma-

sam, a Sirmondo et Baluzio t. II, col. 601-605 vulgata.

mansus integer absque alio¹ servitio adtribuatur, A et presbyteri in eis constituti non de decimis, neque de oblationibus fidelium, non de domibus, neque de atris² vel hortis iuxta ecclesiam positis, neque de praescripto manso aliquod servitium faciant praeter ecclesiasticum. Et si aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendant.

11. Statutum est, postquam hoc impletum fuerit, ut unaquaeque ecclesia suum presbyterum habeat, ubi id fieri facultas providente episcopo permiserit.

12. Sanctum est de villis novis et ecclesiis in eisdem noviter constructis, ut decimae de ipsis villis ad easdem ecclesias conferantur.

13. De sacris vasis ecclesiae, quae in pignus a nonnullis in quibusdam locis dari comperimus, inhibi- B bitum est ne deinceps a quoquam fieri praesumatur, nisi solummodo necessitate redimendorum captivorum compellente³.

14. De ecclesiis sane destructis, vel de nonis et decimis, sive de claustris canonicorum, qualiter constituiti et ordinari nobis placuerit, aliis capitulis subter adnotavimus.

15. Sed et de ecclesiarum honore, quomodo Deo adiuvente, quantum in nos est, vigeat, similiter in⁴ subter adnotatis capitulis insertum esse dinoscitur.

16. De episcopis vero in Langobardia constitutis, qui ab his quos ordinabant sacramenta et munera, contra divinam et canonicam auctoritatem, accipere vel exigere soliti erant, modis omnibus inhibi- C tum est ne ulterius fiat; quia iuxta sacros canones uterque a gradu proprio, talia facientes, decidi debent.

17. Statutum est ab episcopis de presbyteris qui feminas secum indiscrete habitare permittunt, et propter hoc malae opinionis suspicione denotantur, ut si deinceps admoniti non se correxerint, velut contemptores sacrorum canonum canonica invectione feriantur.

18. De presbyteris qui accipiendi chrismatis gratia ad civitates in coena Domini venire soliti erant, sancitum est, ut de his qui longe positi sunt, de octo vel decem unus ab episcopo eligatur, qui acceptum chrisma sibi et sociis diligenter perferat. Hi vero qui non longius a civitate quam quatuor aut quinque milibus habitant, more solito ad accipiendum chrisma per se veniant. Discendi vero gratia alio, non⁵ qua- D dragesimae, tempore ad civitates convocentur.

19. Ne vero episcopi occasione praedicandi aut confirmandi oneri essent populis, a nobis admoniti⁶

polliciti sunt, se deinceps hoc cavere velle, et eo tempore suum ministerium, in quantum facultas dabitur, exequi, quo eorum profectio, quantum in illis erat, his quibus prodesse possunt et debent, non sit importuna vel⁷ onerosa.

20. Ne pueri vero sine voluntate parentum tonsorentur, vel⁸ puellae velentur, modis omnibus inhibi- tum est; et qui hoc facere temptaverit, multam quae in capitulis legis mundanae a nobis constitutis continetur, persolvere cogatur.

21^a. De feminis quae viros amittunt, placet, ne se sicut hactenus indiscrete velent, sed ut triginta dies post decessum viri sui expectent, et post tricesimum diem per consilium episcopi sui, vel si episcopus absens fuerit consilio aliorum religiosorum sacerdotum, suorumque parentum atque amicorum, id quod eligere debent eligant. Et quia a sacro conventu rogati sumus⁹, ut hi qui publicam gerebant poenitentiam, et feminae quae viros amittebant, nostra auctoritate, donec deliberent quid agant, tuerentur, specialiter pro his capitula fieri et legis mundanae capitulis inserenda decrevimus.

22. De raptis vero et de raptoribus, quamquam specialiter decrevissemus quid pati debeant qui hoc nefas deinceps facere temptaverint, quid tamen super his sacri canones praecipiant, hic inserendum necessarium duximus; quatenus omnibus pateat quantum malum sit, et non solum humana, sed etiam divina auctoritate constricti, ut abhinc hoc malum caveatur.

23. De puellis raptis necdum desponsatis ita in concilio Calcedonensi, ubi 630¹⁰ Patres adfuerunt, capitulo 38¹¹ habetur: *Eos qui rapiunt puellas sub nomine simul habitandi cooperantes et conhibentes raptoribus, decrevit sancta synodus, si quidem clericus sunt, decidant gradu proprio; si vero laici, anathematizentur.* Quibus verbis aperte datur intellegi, qualiter huius mali auctores damnandi sunt, quando participes et conhibentes tanto anathemate feriuntur, et quod iuxta canonicam auctoritatem ad coniugia legitima raptas sibi iure vindicare nullatenus possunt.

24¹². De desponsatis¹³ puellis et ab aliis raptis ita in concilio Anchyritano¹⁴, capitulo decimo, legitur: *Desponsatas¹⁵ puellas, et postea¹⁶ ab aliis raptas, placuit erui et¹⁷ eis reddi quibus ante fuerant desponsatae¹⁸, etiamsi eis a raptoribus vis inlata constiterit.* Proinde statutum est a sacro conventu, ut raptor publica poenitentia mulletur, raptae¹⁹ vero, si sponsus recipere noluerit, et ipsa eidem crimini²⁰

VARIANTES LECTIONES.

¹ ullo Baluz. ² areis 2. ³ cf. supra pag. 368. c. 11. quod ibi delendum est. ⁴ deest 5. ⁵ non alio quam Q. t. 2. ⁶ admoti et 2. ⁷ et 2. ⁸ et 2. ⁹ supplevi ex 3, deest in rel. ¹⁰ CC. XX. 2. ¹¹ XXVII. 2. ¹² inter K. M. leges Lang. c. 124 Mur. ¹³ desponsatis 1. ¹⁴ ancyrano 2. ¹⁵ desponsatas 1. ¹⁶ post 1. ¹⁷ et in eis 2. 3. ¹⁸ desponsatae 1. ¹⁹ raptam 2. ²⁰ eiusdem criminis 2.

NOTÆ.

^a Capituli huius pars prior usque *eligant*. in Codd. legum Langobard. Vindobonensi, Veronensi et Estensi apud Muratorium cap. 68, inter leges Lotharii referatur, quo loco Codd. Ambros. et Florentinus caput

supra pag. 366, numero 2, relatum scribunt. Londinensis, Florentino proximus, caput nostrum usque *eligant* in loco raso habet.

consentiens non fuit, licentia nubendi alii non negetur. Quod si et ipsa consensit, simili sententiae ¹ subiacet. Quod si post haec se iungere praesumpserint, uterque anathematizetur.

25. De his vero qui sacris virginibus se sociant, ita in decretis papae Gelasii capitulo vigesimo continetur; *Virginibus sacris temere se quosdam sociare cognovimus, et post dicatum Deo propositum incesta foedera sacrilegaeque miscere; quos protinus aequum est a sacra communione detrudi, et nisi publicam probatamque egerint poenitentiam, omnino non ² recipi; aut his certe viaticum de sedulo transeuntibus, si tamen poenituerint, non negetur.* Si vero de copulatione sacrarum virginum tam severe feriuntur, quanto severius feriendi sunt qui eas rapiunt? Ideo sicut praemissum est, necesse est ut ab omnibus in christiana religione consistentibus, rigore auctoritatis divinae vel humanae, hoc malum radicitus amputetur.

26. Ne vero puellae indiscrete velentur, placuit nobis etiam de sacris canonibus, qualiter observandum sit, hic inserere. De tempore velandarum puellarum in Cartaginensi concilio capitulo decimo sexto continetur ³, ut non ante viginti quinque annos consecrentur. Item in eodem concilio capitulo 93 de virginibus velandis ita continetur: *Item placuit, ut quicumque episcoporum, necessitate periclitantis pudicitiae virginalis, cum vel petitor potens vel raptor aliquis formidatur, vel si etiam aliquo mortis periculo scrupulo compuncta fuerit ne non velata moriatur, aut exigentibus parentibus, aut his ad quorum curam pertinet, velaverit virginem, sen velavit ante viginti quinque annos aetatis, non ei obsit concilium quod de isto annorum numero constitutum est.* Unde colligitur, quia iuxta priorem sanctionem, virgines vigesimo quinto aetatis suae anno rite consecrandae sint. Quod si praemissae necessitates ante id fieri compulerint, nullum possit episcopo adferre praedicium consecranti.

27. Sancitum est, ut nullus deinceps quamlibet examinationem crucis facere praesumat; ne quae

A Christi passione glorificata est, cuiuslibet temeritate contemptui habeatur.

28. Episcopus ⁴ vero ut sive per se sive per vicarios, pabulum verbi divini sedulo populis annuntiet; quia, ut ait beatus Gregorius, iram contra se occulti iudicis excitat sacerdos, si sine praedicationis sonitu incedit; et ut clerum sibi commissum in sobrietate et castitate nutrent, divinisque officii imbuerent, qui rite ad sacrosanctos ecclesiasticos ordines promoveri possint; et ut operam dent, quatenus presbyteri missalem et lectionarium sive ceteros libellos sibi necessarios bene correctos habeant; et qualiter ecclesias destructas sibi pertinentes iuxta vires emendent. Qualiter etiam viduas diligenter instruant; quomodo etiam secundum apostolicam auctoritatem conversari debeant, edoceant; et ut superstitiones quas quibusdam locis in exequiis mortuorum nonnulli faciunt, eradicent; et ut exemplo suae innocentiae alios ad bene vivendum provocent, et cunctis ecclesiasticis negotiis, quantum Dominus iuaverit, totis viribus consulere satagant, diligenter adnuimus; et ut id liberius exsequi valeant, nos, in quantum Dominus posse dederit, opem ferre modis omnibus optamus.

29. Nonnulla vero capitula, sicut de incestis nuptiis, necnon et de ecclesiis quae inter coheredes ⁵ dividuntur, et tali occasione proprio honore carent ⁶, sive de his ecclesiis quae nimium rebus propriis sunt adtenuatae, vel certe de his rebus quae nuper, necessitate compellente, a nonnullis ecclesiis sunt ablatae, et si qua sunt alia sive in ecclesiasticis sive in publicis rebus emendatione digna, quae pro temporis brevitate efficere nequivimus, in tantum differendum illud dignum ⁷ iudicavimus, donec, Domino favente, consultu fidelium facultas nobis id efficiendi ab eo tibuatur. Inventa ⁸ vero ut Deo opitulante effectum obtineant per tempora ⁹, hic inserenda censuimus ¹⁰.

VARIANTES LECTIONES.

¹ sententia 2. 3. ² deest 2. ³ c. ut n. a. v. q. desunt 5. ⁴ quod 2. ⁵ episcopi 2. ⁶ coheredes 2. ⁷ i. d. desunt 1. ⁸ invente veritatis Deo opitulante effectum 4. sequitur Capit. col. 405. ⁹ tempora iam emendata atque correctae ac restituta scriptis confirmare optamus. BAL. (ex Ansegisi textu). ¹⁰ FINIUNT CAPITULA CANONICA. Cod. reg. Paris. Fonds Notre-Dame F. 4.

NOTÆ.

^a Cf. Capitulare Wormatiense anni 829. I, cap. 2.

Capitula legibus addita recognovimus ope Codicum A 1. bibl. reg. Paris., n. 2718, sæc. ix. A 2. bibl. ejusdem Fonds Notre-Dame F. 4, sæc. x. A 3. bibl. ejusdem n. 4280 A, sæc. x. A 4. bibl. ducalis Guelferhytanæ inter Codices Augustæos sæc. x, sed qui nonnisi capp. 3, 4, 7, 9, 18 exhibeat. B 1. Sancti Pauli, sæc. ix ineuntis. B 2. Corbeiensis, sæc. x. B 3. bibl. regiae Paris. n. 4652, sæc. x. C 1. bibl. ejusdem n. 4995, sæc. ix. C 2. bibl. ejusdem n. 4628, sæc. x. C 3. bibl. ducalis Guelferbytani Blankenburgici, sæc. x. C 4. b. m. Ernesti Spangenberg Icti Cellensis; et Codicum præterea omnium qui Capitularia legibus Langobardicis addita exhibent, Chisiani scilicet et Cavensis, proxime ad Codices generis B accedentium,

tum Gothani, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium, inspectis quoque Codd. regis Parisiensibus n. 4626, 4628 A, 4631, 4788, et 4760.

^a *Incipiunt capitula¹ quae² legibus addenda sunt, quae et missi et comites habere et ceteris nota facere debent^b.*

1. *De honore ecclesiarum.* Si quis aut ex levi causa aut sine causa hominem in ecclesia interfecerit, de vita conponat. Si vero foris rixati fuerint, et unus alterum in ecclesiam fugerit, et ibi se defendendo eum interfecerit, si huius facti testes non habuerit, cum duodecim coniuratoribus legitimis per sacramentum adfirmet se defendendo eum interfecisse, et post haec sexcentos solidos ad partem ecclesiae quam illo homicidio polluerat, et insuper bannum nostrum solvere cogatur; is vero qui interfectus est, absque compositione iaceat: ac deinde interfector secundum iudicium canonicum congruam facinori quod admisit paenitentiam accipiat. Si proprius servus hoc commiserit, iudicio aquae ferventis examinetur, utrum hoc sponte, an se defendendo fecisset. Et si³ manus eius exusta fuerit, interficiatur. Si autem non fuerit, dominus eius iuxta quod wirgildus illius est, ad ecclesiam persolvat; aut eum, si voluerit⁴, eidem ecclesiae tradat. De ecclesiastico et fiscalino et beneficiario servo volumus, ut pro una vice wirgildus⁵ eius pro eo conponatur, altera vice ipse servus ad supplicium tradatur. Hereditas tamen liberi hominis qui propter tale facinus ad mortem fuerit iudicatus, ad legitimos heredes illius perveniat. ^c Si in atrio ecclesiae, cuius porta reliquiis sanctorum consecrata est, huiusmodi homicidium perpetratum fuerit, simili modo emendetur vel conponatur. Si vero porta ecclesiae non est consecrata, eo modo conponatur quod in atrio committitur, sicut conponi debet quod in inmunitate violata committitur.

2. *De iniuriis sacerdotum in ecclesiis factis.* Sanguinis effusio in ecclesiis facta cum fuste⁶, si pres-

byter fuerit, triplo conponatur, duas partes eidem presbitero, tertia pro fredo ad ecclesiam, insuper bannus noster. Similiter de diacono iuxta⁷ compositionem eius in triplo cum banno nostro conponatur. De subdiacono similiter triplo secundum suam compositionem. Et⁸ de uniuscuiusque ordinis clerico secundum suam compositionem triplum persolvatur, et insuper bannus noster. Similiter et de ictu sine sanguinis effusione de uniuscuiusque ordinis clerico secundum suam compositionem⁹ triplo, et bannus noster. Et qui non habet unde ad ecclesiam persolvat, tradat se in servitium eidem ecclesiae, usque dum totum debitum persolvat.

3. *De viduis, et pupillis, et pauperibus.* Ut¹⁰ quandoque in mullum ante comitem¹¹ venerint, primo eorum causa audiatur et definiatur. Et si testes per se ad causas suas quaerendas habere non potuerint, vel legem nescierint, comes illos vel illas adiuvet, dando eis talem hominem qui rationem eorum teneat, vel pro eis loquatur.

4. *De raptu viduarum.* Qui viduam intra primos triginta dies viduitatis suae, vel invitam vel violentam sibi copulaverit, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, in triplo conponat¹². Et si invitam eam duxit, legem suam ei conponat, illam vero ulterius non attingat.

5. *De homine publicam paenitentiam agente interfecto.* Qui hominem publicam paenitentiam agentem interfecerit, bannum nostrum in triplo conponat, et wirgildum eius proximis eius persolvat¹³.

6. *Ut omnis homo liber potestatem habeat ubicumque voluerit res suas dare pro salute animae suae.* Si quis res suas pro salute animae suae, vel ad aliquem venerabilem locum, vel propinquo suo, vel cuilibet alteri tradere voluerit, et eo tempore intra ipsum comitatum fuerit in quo res illae positae sunt, legiti-

VARIANTES LECTIONES.

¹ *reliqua desunt* 7. 8. Ine. c. domno ludoico augs. ymperatore que etc. B 1. ² hoc est lex Salica que legibus addenda sunt quae etc. B 3. ³ et si se coxerit interficiatur. Si autem non coxerit, dominus C 1. 2. 3. ⁴ noluerit B 1. ⁵ in cod. C 3. widrigildus in Ch. C. guidrigild scribitur. ⁶ furore Cav. A. V. Vn. E. ⁷ i. estimationem compositionem V. Vn. (E). ⁸ haec usque noster desunt in V. Vn. E. ⁹ vel aestimationem V. Vn. ¹⁰ praecipimus ut q. B 1. ¹¹ c. viduae pupilli et pauperes v. B 1. ¹² conponat. Ille tamen qui eam rapuit habere non permittitur. C 1. 2. 3. ¹³ p. si se defendendo fecit V. Vn. E.

NOTE.

^a Emendata sunt ope septem veterum Exemplarium, quorum duo exstant in bibliotheca regia, tertium in Colbertina, quartum in Thesana, quintum in Bigotiana. Sextum fuit sancti Vincentii Laudunensis. Septimum nobis subministravit vir amplissimus Hieronymus Bignonius, advocatus regius in parlamento Parisiensi. In illis autem Exemplaribus praefixus est sequens titulus: « Incipiunt capitula quae legibus addenda sunt, quae et missi et comites habere et ceteris nota facere debent. » Sed in uno regio, qui fuit bibliothecae Mazarinae legitur: « Haec est lex Salica quae legibus addenda, » etc. Haec porro sunt capitula quae Eginhardus Ludovicum anno 819 legibus addidisse scribit: « Conventus Aquisgrani post Natalem Domini habitus, in quo multa de statu ecclesiarum et monasteriorum tractata atque ordinata sunt. Legibus etiam capitula quaedam necessaria, quia deerant, conscripta atque addita sunt. » De eisdem in-

^d telligenda sunt haec verba ex auctore Vitae Ludovici Pii: « Interea capitula quaedam legibus superaddidit, in quibus causae forenses claudicare videbantur, quae hactenus veluti pernecessaria servantur. » BALUZ.

^b Tota inscriptio deest in C 1. *Item Hludovici imperatoris.* C 3 Baluzius hanc inscriptionem dedit: « Haec capitula domnus Ludovicus imperator, anno imperii sui quinto, cum universo cœtu populi in Aquisgrani palatio promulgavit, atque legi Salicæ addere praecipit. Ipseque postea; cum in Theodonis villa generalem conventum habuisset, ulterius capitula appellenda esse prohibuit, sed ut lex tantum dicerentur voluit. »

^c Citat hunc locum Baronius ad diem 18 Novembris, ut ostendat consuevisse majores nostros sacris reliquiis aliquando consecrare ecclesiae vel atrii portas. BALUZ.

nam traditionem facere studeat. Quod si eodem tempore quo illas tradere vult extra eundem comitatum fuerit, id est sive in exercitu, sive in palatio, sive in alio quolibet loco, adhibeat sibi vel de suis pagensibus, vel de aliis qui eadem lege vivant quae ipse vivit¹, testes idoneos; vel si illos habere non potuerit, tunc de aliis quales ibi meliores inveniri possint; et coram eis rerum suarum traditionem faciat, et fideiussores vestiturae donet, qui ei qui illam traditionem accipit vestituram faciat. Et postquam haec traditio ita facta fuerit, heres illius nullam de praedictis rebus valeat facere repetitionem. Insuper et ipse per se fidemissionem faciat eiusdem vestiturae, ne heredi ulla occasio remaneat hanc traditionem immutandi, sed potius necessitas incumbat illam perficiendi. Et si nondum res suas cum coheredibus suis divisas habuit, non ei hoc sit impedimento; sed coheres eius, si sponte noluerit, aut per comitem aut per missum eius distringatur, ut divisionem cum illo faciat, ad quem defunctus hereditatem suam voluit pervenire. Et si cuiilibet ecclesiae eam tradere rogavit, coheres eius eam legem cum illa ecclesia de praedicta hereditate habeat, quam cum alio coherede suo habere debebat. Et hoc observetur erga patrem et filium et nepotem² usque ad annos legitimos. Postcaipsae res ad immunitatem ipsius ecclesiae redeant.

7. *De homicidiis prohibendis.* Quicumque hominem aut ex levi causa aut sine causa interfecerit, virgildum eius his ad quos ille pertinet componat. Ipse vero propter talem praesumptionem in exilium mittatur, ad quantum tempus nobis placuerit: res tamen suas non amittat.

8. *Quid in compositione virgildi dari non debeat.* In compositione virgildi volumus ut ea dentur quae in lege³ continentur, excepto accipitre et spata, quia propter illa duo aliquoties periurium committitur, quando maioris pretii quam illa sint esse iurantur.

9. *De raptu aliarum sponsarum.* Si quis sponsam alienam rapuerit, aut⁴ patri eius⁵, aut ei⁶ qui legibus eius defensor esse debet, cum sua lege eam⁷ reddat⁸; et quicquid cum ea tulerit, semotim unamquamque rem secundum legem reddat. Et si hoc defensor eius perpetrari consenserit, et ideo⁹ raptori nihil quaerere voluerit, comes singulariter de unaquaque re freda nostra ab eo exactare faciat. Sponso vero legem suam componat, et insuper bannum nostrum, id est sexaginta solidos, solvat, vel in praesentiam nostram comes eum advenire faciat, et quanto tempore nobis placuerit in exilio maneat, et illam feminam ei habere non liceat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hic incipit C 4. ² nepotes B 1. ³ scil. robuaria (sic) glossa cod. Vn. ⁴ deest C 1. 2. 3. 4. ⁵ deest C 1. 2. 3. 4. ⁶ deest C 1. 2. 3. 4. ⁷ deest C 1. 2. 3. 4. ⁸ sponso eam reddat et defensori suam legem solvat V. Vn. E. ⁹ deest C 1. 2. 3. 4. ¹⁰ tertia comitis est. C 1. 2. 4. ¹¹ s. Si vero intra id tempus reversus, post intimationem suam fuerit defunctus, etsi necdum se purgaverit, tamen ad haeredes proprios res transmittat. Si vero intra annum noluerit adesse iudicio, res perdat, innocentiam suam purget. Si vero non potuerit, legalem poenam substat et tamen res perdat. Debitum etc. V Vn. E. (res perdat, nisi l. s.)

NOTÆ.

^a Codex Thuaneus, credere. BALUZ.

^b Male in Codice Thuaneo legitur regi veritas; sed hic error proclivis erat. Ib.

10. *De falsis testibus convincendis.* Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit, et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri^a cedere velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum scutis et fustibus in campo decerent, utra pars falsitatem, utra veritatem suo testimonio sequatur. Et campioni qui victus fuerit, propter periurium quod ante pugnam commisit, dextra manus amputetur. Ceteri vero eiusdem partis testes, quia falsi apparuerunt, manus suas redimant: cuius compositionis duae partes ei contra quem testati sunt, dentur, tertia¹⁰ pro fredo solvatur. Et in saeculari quidem causa huiusmodi testium diversitas campo conprobetur. In ecclesiasticis autem causis, ubi de una parte saeculare, de altera vero ecclesiasticum negotium est, idem modus observetur. Ubi vero ex utraque parte ecclesiasticum fuerit, rectores earundem ecclesiarum, si se familiariter pacificare velint, licentiam habeant. Si autem de huiusmodi pacificatione inter eos convenire non possit, advocati eorum in mallo publico ad praesentiam comitis veniant, et ibi legitimus terminus eorum contentionibus imponatur. Testes vero de qualibet causa non aliunde quaerantur, nisi de ipso comitatu in quo res, unde causa agitur, positae sunt; quia non est credibile, ut vel de statu hominis vel de possessione cuiuslibet per alios melius^b rei veritas cognosci valeat, quam per illos qui viciniore sunt. Si tamen contentio quae inter eos exhorta est, in confinio duorum comitatum fuerit, liceat eis de vicina centena adiacentis comitatus ad causam suam testes habere.

11. *De proprio in bannum misso.* Cuiuscunque hominis proprietas ob crimen aliquod ab eo commissum, in bannum fuerit missa, et ille re cognita, ne iustitiam faciat, venire distulerit, annumque ac diem in eo banno illam esse permiserit, ulterius eam non adquirat, sed ipsa fisco nostro societur¹¹. Debitum vero quod is, cuius ea fuit,olvere debuit, per comitem ac ministros eius iuxta aestimationem damni, de rebus mobilibus quae in eadem proprietate inventae fuerint, his quibus idem debitor fuit, exsolvat. Quod si rerum inobilium ibidem inventarum quantitas ad compositionem non sufficerit, de immobilibus suppleatur; et quod superfuerit, sicut dictum est, fiscus noster possideat. Si nihil super

compositionem remanere potuerit, totum in illam expendatur. Si autem homo ille nondum cum suis coheredibus proprium suum divisum habuit, convocet eos comes, et cum eis legitimam divisionem faciat; et tunc, sicut iam dictum est, partem eius fisco nostro addicat, et compositionem de ea, iuxta modum superius conprehensum, his ad quos illa legibus pertinet, exsolvat. Quod si non de alia re, sed de ipsa proprietate quae in bannum missa fuit, ac per hoc in nostram potestatem redacta est, fuerat interpellatus, comes in cuius ministerio eam esse constiterit, hoc ad notitiam nostram perferre curet, ut non eandem proprietatem, quae secundum supradictum modum in nostrum dominium redacta est, per praecepti nostri auctoritatem in ius et potestatem hominis qui eam quaerebat, si sua esse debet ¹, faciamus pervenire ².

12. *De mannire.* Si quis de statu suo, id est de libertate, vel de hereditate compellendus est, iuxta legis constitutionem manniatur. De ceteris vero causis, unde quis rationem est redditurus, non manniatur, sed per comitem banniatur. Et ³ si post unam et alteram ⁴ comitis admonitionem aliquis ad mallum venire noluerit, rebus eius in bannum missis, venire et iustitiam facere compellatur.

13. *De faldis cohercendis.* Si quis aliqua necessitate cogente homicidium commisit, comes in cuius ministerio res perpetrata est, et compositionem solvere, et faldam per sacramentum pacificari faciat. Quod si una pars ei ad hoc consentire noluerit, id est aut ille qui homicidium commisit, aut is qui compositionem suscipere debet, faciat illum ⁵ qui ei contumax fuerit ad praesentiam nostram venire, ut eum ad tempus quod nobis placuerit in exilium mittamus, donec ibi castigetur, ut comiti suo inoboediens esse ulterius non audeat, et maius damnum inde non ad crescat.

14. *Ubi sacramenta iuranda sint.* Ubi ⁶ antiquitus consuetudo fuit de libertate sacramenta adhramire vel iurare, ibi mallum habeatur ⁷, et ibi sacramenta iurentur: mallus tamen neque in ecclesia neque in atrio eius ⁸ habeatur. Minora vero placita comes sive intra suam potestatem, vel ubi impetrare potuerit, habeat. Volumus utique, ut ⁹ domus a comite in loco ubi mallum tenere debet, construatur ¹⁰, ut propter calorem solis et pluviam publica utilitas non remaneat.

15. *De his qui de furto accusati fuerint.* Si liber homo de furto accusatus fuerit, et res proprias habuerit, in mallo ad praesentiam comitis se adhra-

miat. Et si res non habet, fideiussores donec qui eum adhramire et in placitum adduci faciant. Et liceat ei prima vice per sacramentum se secundum legem idoneare, si potuerit. At ¹¹ si alia vice duo vel tres eum de furto accusaverint, liceat ei contra unum ex his cum scuto et fuste in campo contendere. Quod si servus de furto accusatus fuerit, dominus eius pro eo emendet, aut eum ¹² sacramento excuset, nisi tale furtum perpetratum habeat, propter quod ad subplicium tradi debeat.

16. *De dispectu litterarum dominicarum.* Si quis litteras nostras dispexerit, id est tractoriam quae propter missos recipiendos dirigitur, aut honores quos habet amittat, aut in eo loco ubi praedictos missos suscipere debuit, tamdiu resideat et de suis rebus legationes illuc venientes suscipiat, quibusque animo nostro satisfactum habeat. Qui vero epistolam nostram ¹³ quocumque modo dispexerit, iussu nostro ad palatium veniat, et iuxta voluntatem nostram congruam stulticiae suae castigationem accipiat. Et si homo liber vel ministerialis comitis hoc fecerit, honorem, qualemcunque habuerit, sive beneficium amittat. Et si servus fuerit, nudus ad palum vapulet, et caput eius tondeatur.

17. *De iniustus teloneis et consuetudinibus.* Ut ubi tempore avi nostri domni Pippini consuetudo fuit teloneum dare, ibi et in futurum ¹⁴ detur; nam ubi noviter inceptum est, ulterius non agatur. Et ubi necesse non est fluvium aliquem ponte ¹⁵ transmeare, vel ubi navis per mediam aquam aut sub pontem ierit, et ad ripam non adpropinquaverit, neque ibidem aliquid emptum vel venundatum fuerit, ulterius teloneum non detur. Et nemo cogat alium ad pontem ire, ubi iuxta pontem aquam transmeare potest. Et qui ulterius in talibus locis, vel de his qui ad palatium seu in hostem pergunt, teloneum exactaverit, cum sua lege ipsum teloneum reddat, et bannum nostrum, id est sexaginta solidos, componat.

18. ¹⁶ *De his qui denarios bonos accipere nolunt.* Quicumque liber homo denarium mörum et bene pensantem recipere noluerit, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, componat. Si vero servi ecclesiastici aut comitum aut vassallorum nostrorum hoc facere praesumpserint, sexaginta ictibus ¹⁷ vapulent. Aut si magister eorum vel ¹⁸ advocatus, qui liber est, eos vel nostro vel misso nostro iussus praesentare noluerit, praedictum bannum nostrum, sexaginta solidos componat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ si s. e. d. *desunt* C 1. 2. 3. 4. ² pervenire, et si eam quicumque ad suum proprium pertraxerit, liceat ei per suum sacramentum habere, et si exinde postea convictus fuerit, dextra manus ei amputetur. Ch. C. A. et reliqui *Langob.* ³ per c. b. Et *desunt* C 1. 2. 3. 4. ⁴ post secundam comitis C 1. 2. 3. 4. ⁵ i. comes qui *Bal.* ⁶ ibi sacramenta iuranda sunt, ubi C 3. Ch. C. ⁷ excepto ecclesia et atrio ipsius, quia secundum legem alibi aberi non potest. Minora C 1. 4 (extra ecclesia... habere). ⁸ e. vel rebus habeatur, excepta ecclesia et atrio ipsius, quia secundum legem aliter haberi non potest. Minora C 3. ⁹ habeat. et domus C 1. 2. 3. 4. ¹⁰ constituatur B 1. C 1. Lgb. ¹¹ Nam C 1. 2. 3. 4. ¹² emendare faciat aut cum C 1. 2. 4. ¹³ v. indiculum nostrum C 1. 2. 3. 4. ¹⁴ antea C 1. 2. 3. 4. ¹⁵ non est ad pontem C 1. 2. 3. 4. ¹⁶ totum caput deest in Ch. C. ¹⁷ percussioneibus C 1. 2. 3. 4. ¹⁸ e. id est a. C 1. 2. 3. (4).

19¹. *De adulteratoribus monetæ.* De falsa moneta iuhemus², qui eam percussisse comprobatus fuerit, manus ei amputetur. Et qui hoc consensit, si liber est, sexaginta solidos componat. Si servus est, sexaginta ictus³ accipiat.

20. *De proprio dominico sine iussione illius reddito.* Si quis proprium nostrum, quod in vestitura genitoris nostri fuit, alicui quaerenti reddiderit sine nostra iussione⁴, aliud tantum nobis⁵ de suo proprio cum sua lege componat. Et quicumque illud scienter per malum ingenium acquirere temptaverit,

pro infidele teneatur, quia sacramentum fidelitatis, quod nobis promisit, irritum fecit; et ideo secundum nostram voluntatem et potestatem diiudicandus est.

21. *De pueris, invitis parentibus, detonsis, aut puellis velatis.* Si quis puerum, invitis parentibus⁶, totonderit, aut puellam velaverit⁷, legem suam in triplo componat, aut ipsi puero vel puellae⁸; si iam suae potestatis sunt, aut illi in cuius potestate fuerint⁹. Illi vero potestatem habeant capitis sui, ut in tali habitu permaneant qualis eis conplacuerit¹⁰.

VARIANTES LECTIONES.

¹ totum caput deest in Ch. C. ² i. ut B 1. 2. ³ percussionibus C 3. ⁴ s. n. i. desunt C 4. ⁵ deest C 1. 2. 3. (4). ⁶ glossa salicis Vn. ⁷ v. praeter conscientiam episcopi sui legem quibus glossa manu sacculi XIV. adiecta est: secus cum conscientia simile est de solo consecrato in ecclesiam B. 2. ⁸ v p. desunt et sequentia omnia in numero singulari expressa sunt in C 3. ⁹ fuerit. Ista superscripta capitula in legem suam addenda C 1. fuerit. Ista superscripta capitula in lege sunt addenda C 4. ¹⁰ in codice B 5. subiicitur hic caput 2. capitularis infra referendi: Si quis in aliena patria ubi vel propter beneficium, etc.

NOTÆ.

¹ Lindenbrogius sequens caput addit superioribus: B iuste examinentur, ad justitias faciendas. Comites vero non semper pauperes per placita premere debent. BALUZ.

Capitula per se scribenda, a Baluzio ope quinque Codicum edita, jam auxilio Codicum istorum recognovimus: A 1. Cod. bibl. reg. Paris., n. 2718. A 2. bibl. ejusdem *Fonds de Notre-Dame* F. 4. A 3. bibl. ejusdem n. 4280 A. B 4. C. Sancti Pauli. B 2. C. bibl. Corbeiensis. B 3. bibl. reg. Paris. n. 4628 A. B 4. bibl. ejusdem n. 4632, quibus Codices Chisianus et Cavensis proxime accedunt. B 5. bibl. ejusdem n. 4626. C 1. bibl. Paris., n. 4995. C 2. bibl. ejusdem n. 4628. C 3. bibl. ducalis Guelferbytanae Blaukenburgici. C 4. Cod. b. n. Ernesti Spangenberg; ac praeterea Codicum Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis et Estensis apud Muratorium, inspecto etiam Codice bibl. Parisiensis n. 4788 signato.

Item incipiunt alia capitula¹ quae per se scribenda et ab omnibus observanda sunt².

Codices C hoc caput praemittunt:

1°. *De³ servis ad sacros ordines non mittendis⁴.* Ut nullus episcoporum servos ad sacros ordines⁵ promovere⁶ praesumat, nisi prius a⁷ dominis⁸ propriis libertatem consecuti fuerint. Si vero deinceps quilibet⁹ servus dominum suum fugiens aut latitans, aut¹⁰ adibitis¹¹ testibus munere¹² conductis vel corruptis, aut qualibet calliditate vel fraude ad gradus¹³ ecclesiasticos pervenerit, deponatur, et dominus eius eum recipiat.

1. *De forcapiis¹⁴.* Si mancipia dominos suos fugerint in alienam potestatem, ut propter hoc nullum praemium accipiat¹⁵ ille in cuius potestate fuerint inventa, pro eo quod ea vel reddiderit vel foras eiecerit. Et non solum hoc, sed etiam si ea nec reddere nec foras eicere voluerit, et legitimo domino ea contradixerit, et illa inde postea effugerint, secundum legem ea solvere cogatur.

2. *De terra tributaria.* Quicumque terram tributariam, unde tributum ad partem nostram exire solebat, vel ad ecclesiam vel cuilibet alteri tradiderit, is qui eam suscipit, tributum quod inde solvebatur, omni modo ad partem nostram persolvat; nisi forte talem firmitatem de parte dominica¹⁶ habeat, per quam ipsum tributum sibi perdonatum possit ostendere.

3¹⁷. *De beneficiis destructis.* Quicumque suum beneficium occasione proprii desertum habuerit, et intra annum, postquam ei a comite vel misso nostro notum factum fuerit, illud emendatum non habuerit, ipsum beneficium amittat¹⁸.

4. *De terra censali.* Si quis terram censalem habuerit, quam antecessores sui vel ad aliquam ecclesiam vel ad villam nostram dederunt, nullatenus eam¹⁹ secundum legem tenere potest, nisi ille voluerit ad cuius potestatem vel illa ecclesia vel illa villa pertinet; nisi forte filius aut nepos eius sit qui eam tradidit, et ei eadem terra ad tenendum placita²⁰ sit. Sed in hac re considerandum est, utrum

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. domni imperatoris ludowici C 3. ² quae usque sunt desunt C 3. ³ hoc caput edidi ex codicibus C 1. 2. 3. 4. deest in reliquis, et in editis; et fluxit ex capite Ecclesiastico 6. supra, col. 397. ⁴ mittendis 1. ⁵ sacrum ordinem non 2. ⁶ promovere 4. permovere 4. ⁷ ad 1. ⁸ hominis 2. ⁹ quilibet 1. quislibet 3. qualibet 4. ¹⁰ deest 2. 4. talans adibitis 2. ¹¹ adhibitis 3. ¹² manire 4. ¹³ ad g. deest 2 gradus 3. ¹⁴ furcapiis B 1. forcapiis C 2. ¹⁵ quaerat C 1. 2. 3. 4. ¹⁶ p. nostra B 1. Ch. C. et Lang. rel. ¹⁷ hoc caput ex capitulari Lang. an. 803. c. 24 supra, col. 262. desumptum deest in B 1. Ch. C. et rel. Lang. ¹⁸ perdat C 1. 2. 3. 4. ¹⁹ placita corr. placitata A 1.

NOTÆ.

¹ Hæc non exstant in Codice Laudunensi. BALUZ.

62. Ut abbas, praepositus, vel decanus, quamvis A presbyteri non sint, lectoribus benedictionem tribuant.

63. Ut docti fratres eligantur, qui cum superventibus monachis a loquantur.

64. b Ut de furto incerto oratio primum, et postea excommunicatio a corpore et sanguine Christi fiat, quousque culpabilis confiteatur.

65. Ut si frater adversus fratrem pro qualibet culpa testimonium protulerit, fratri perfectiori credatur.

66. Ut psalmus invitatorius et *Gloria* pro defunctis non cantetur.

67. Ut lector c stando l benedictionem postulet.

68. Ut d eulogiae fratribus a presbyteris in refectorio dentur.

69. a. Ut ad capitulum primum martyrologium legatur, et dicatur versus quo silentium solvatur; deinde regula, aut homelia quaelibet legatur. Novissime tu autem Domine, dicatur.

70. Ut ad capitulum lectio e tradatur, similiter ad conlationem si tempus fuerit opportunum.

71. f. Ut quando fratres aestivo tempore ieiunant, post sextam dormiant.

72. Ut is qui noxae culpa tenetur, die dominico remissus habeat, et veniam non petat.

73. Ut pro abbate defuncto anniversarium fiat officium.

74. h. Ut ad missam *Sanctus* stantes i et k *Pater noster* genua flectentes dicant.

75. Ut nullus pro munere recipiatur in monasterio, nisi quem bona voluntas et morum l commendat probitas.

76. Ut univeique fratri in cibo et in potu sua mensura separatim detur, et de ipsa mensura sibi data alicui m nihil trihuat.

77. n. Ut fratres aliquid pinguedinis in victu quotidiano habeant; excepta sexta feria, et diebus octo ante natale Domini, et a quinquagesima usque ad pascha o.

78. p. Ut volatilia in natale Domini et in pascha tantum i quatuor q diebus, si est unde, comedant. Si vero non fuerit unde, non requiratur i per debitum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ stans humiliatus b. p. 4. ² deest 2. ³ deest 2. 4. ⁴ deest 1. ⁵ st. inclinati, et 4. ⁶ merita commendat 4. ⁷ deest 2. *Eius loco k ita habet*: Ut adipos mittantur in pulmento octo dies ante natale Domini et octo ante quadragesimae et omni tempore sexta feria. ⁸ quae iam sequuntur capita desunt in cod. 1. quorum loco haec habet: LXXVI. Ut psalmi quinque aestate ante horam primam; tempore vero hiemali [*Cod. himali*] post intervallum pro rege et omnibus catholicis et familiaribus et elemosinariis omni die canantur. id est miserere me Deus secundum. Deus in nomine tuo. Miserere me Deus miserere. Deus misereatur noster. Deus in adiutorium meum. et pro rege specialiter. exaudiat te Dominus. LXXVII. Ut pro omnibus defunctis catholicis psalmi quinque canantur id est Verba mea Domine ne in furore tuo. Dilexi quoniam credidi. De profundis. et pro omnibus defunctis seu monachis seu omnibus catholicis fidelibus christianis psalmi quinque canantur id est Dominus regit me. Ad te Domine levavi. Dominus illuminatio mea. Domine exaudi. II. Laudata anima mea Dominum. ⁹ deest 1. 2. ¹⁰ In cod. ms. S. Galli, legitur sex tantum, etc. pascha tribus diebus 4.

NOTÆ.

a Centuriatores simpliciter, *hospitibus*. BALUZ.

b Hic furti incerti a monachis patrati probatio fieri iubetur per excommunicationem a corpore et sanguine Domini, contra morem illius sæculi. Testis est canon 45 concilii Wormatiensis, in quo sic legitur: « Saepe contingit ut in monasteriis furta perpetrentur, et qui hæc committant ignorentur. Idcirco statuimus ut quando ipsi fratres de talibus se expurgare debeant, Missa ab abbate celebretur, vel ab aliquo cui ipse abbas præceperit, presentibus fratribus, et sic in ultima Missæ celebratione pro expurgatione sua corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi percipiant, quatenus ita inde innocentes se esse ostendant. » Hunc locum, alioqui non admodum difficilem aut obscurum, sic interpretatus est Joachimus Vadianus in libro sexto de Eucharistia, pag. 218: « Porro ut in Carolino illo sæculo palam est in parvulis communicandis erratum, ita ne id quidem admodum prohi aut pii moris fuit quod eodem tempore episcopi et monachi Eucharistiam ad innocentiae contestationem et purgationem objecti criminis sumere essent soliti, ut cum furtum in monasterio esset commissum, monachi omnes in missæ celebratione corpore et sanguine Domini participabant, quo se criminis suspicione liberarent. Id persuasione fiebat religionis, quæ sceleris conscium poenæ metu longe ab esu illo sacrosancto arcere credebatur. » Vide Regimonem, lib. II, cap. 276, et quæ illic a nobis annotata sunt. In.

c Codex Casinensis, *stans humiliatus*. In.

d Varie accipitur hoc vocabulum, ut pluribus explicat Gretserus in libro secundo de Benedictionibus, cap. 24, et sequentibus. Vide etiam notas ad Con-

cordiam regularum, pag. 875. Istud *communicatio fracti panis* dicitur in libello supplici monachorum Fuldensium ad Carolum Magnum, cap. 4. In.

e Codex Pithœi, *quæ lecta fuerit exponatur*. In.

f Caput istud sic habet in editione Centuriatorum: « Hoc quando fratres jejulant, post sextam dormiant, hoc est, aestivo tempore. Post hæc celebrent Missam. » In.

g In editione Centuriatorum additur, « et alias orationes genua flectentes, quando tempus opportunius est, dicant. » In.

h Codex Casin., *minime sit licentia dandi*. Regula cujusdam in Concordia regularum pag. 718: « Illud præcipue decernimus, ut nullus alteri dari ex mensura sua vel accipere ab altero præsumat præter abbatem vel præpositum, cui ab abbate commissum est. » In.

i Hæc est lectio Codicum Pithœani et Parisiensis. Casinensis habet *tribus diebus*, Saugallensis *sex tantum*, Centuriatores et editio Capitularium anni 1603, *octo diebus*. Juvat hanc lectionem epistola Theodomari, in qua sic legitur: « Volatilia nunquam nisi in die Natalis Domini, si est unde, usque ad dies octo comedimus. Similiter etiam paschalibus diebus. » Vide Menardi notas ad Concordiam regularum, pag. 709. In.

j Idem Theodomarus: « Sed de esu volatilium tam caute prudentissimus pater noster in sua regula posuit ut si velint comedere monachi, cum opportunum est, non subjaceant culpæ. Sin autem eis a suo tale edulium non præbetur abbate, ut quasi ex debito hoc non possint requirere. Multi tamen fratrum nostrorum neque volatilia comedunt, » etc. In.

vestudos. Parvaredos donent, aut ipsi vadant ubi eis iniunctum fuerit. Angarias cum carro faciant usque 50 leugas, amplius non minetur. Ad casas dominicas stabilire, fenile, granicam, vel tonilum recuperando pedituras rationabiles accipiant, et quando necesse fuerit omnino componant.

Inter capita 5 et 6. Codex B 3. haec habet :

14^a. *De locis ad claustra canonicorum facienda dandis.* Volumus ut loca² ad claustra canonicorum facienda, aut qui non habent, nostra auctoritate tradantur³. Id est si de eiusdem aecclesiae rebus congruerit, reddatur ibi per missos nostros iuxta oportunitatem loci, et quantitatem rerum. Si vero de alterius aecclesiae vel liberorum hominum fuerit,

A commutetur. Si autem de fisco nostro fuerit, nostra liberalitate concedatur; ut nulli occasionem habeant, nec praepositi nec subiecti, quin iuxta suam professionem communiter degere atque conversari⁴ possint.

15^b. *De placitis, qualiter liberi homines observari debent.* De placitis siquidem quos liberi homines observare debent, constitutio genitoris nostri penitus observanda et tenenda est: videlicet ut non in anno nisi ad tria placita comitum veniant, et nisi aut accusatus fuerit aut aliquem accusaverit, vel ad testimonium perhibendum vocatus fuerit. Ad caetera vero placita quae centenarium tenent, non alius venire compellatur, nisi aut qui litigat aut iudicat aut testificatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ necessesse c. ² loci corr. loca. ³ triantur in marg. tradantur. ⁴ conservare cod.

NOTÆ.

^a Cf. cap. 7. capitularis sequentis.

^b Cf. cap. 14. capitularis sequentis.

Capitula missorum, a Baluzio ex Codd. bibl. regiae Paris. 4626 et 4280 A, et tertio quodam edita ope Codicum istorum iterum prodeunt: A 1. bibl. reg. Paris. n. 2718. A 2. bibl. ejusdem *Fonds de Notre-Dame* F. 4. A 3. bibl. ejusdem n. 4280 A. B 1. Codicis S. Pauli, cui Chisianus et Cavensis concordant. Chisianus totum capitulare repetit inter Hlotharii leges fol. 106 sqq., ejusque lectiones sigla Ch. expressimus. B 2. bibl. Corbeiensis. C 1. bibl. reg. Paris. n. 4628; necnon Codicum qui capitularia legibus Langobardicis adjecta exhibent, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis et Estensis apud Muratorium; inspectis etiam Codd. bibl. regiae Paris. n. 4626, 4628 A, 4613, 4631, 4788.

Haec¹ sunt² capitula praecipue ad legationem missorum nostrorum ob memoriae causam pertinentia, de quibus³ videlicet causis agere debeant.

1. Legatio omnium missorum nostrorum hanc est. Primo, ut sicut iam aliis missis iniunctum fuit, iustitiam faciant de rebus et libertatibus iniuste ablati; et si episcopus, aut abbas, aut vicarius, aut advocatus, aut quislibet de plebe hoc fecisse inventus fuerit, statim restituatur. Si vero vel comes vel actor dominicus, vel alter missus palatinus, hoc perpetravit, et in nostram potestatem redegit, res diligenter investigata et descripta ad nostrum iudicium reservetur.

2^b. Volumus autem ut de his libertatibus et rebus reddendis quae in nostra vestitura sunt, primo per optimos quosque inquiratur⁴. Et si per illos inveniri non possit, tunc per eos qui post illos in vicinia meliores sunt⁵. Et si nec per illos rei veritas inveniri po-

B test, tunc liceat litigantibus ex utraque parte testes adhibere. Et si discordaverint, secundum constitutionem a nobis promulgatam⁶ examinentur.

3. De pauperibus, et viduis, et pupillis iniuste oppressis, ut adiuventur et releventur.

4. De iniustis occasioneibus et consuetudinibus noviter institutis, sicut sunt tributa et telonei in media via, ubi nec aqua, nec palus, nec pons, nec aliquid tale fuerit unde iuste census exigi possit, vel ubi naves subtus pontes transire solent, sive in medio flumine ubi nullum est obstaculum, ut auferantur. Antiquae⁷ autem ad nostram notitiam deferantur.

5. De honore ecclesiarum, ut per omnia eis exhibeatur, sicut nuper⁸ a nobis cum consensu omnium fidelium nostrorum constitutum est. Et⁹ ut hoc missi nostri omnibus in sua legatione constitutis notum efficiant⁹.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inscriptio extat in codd. A 3. B 2. C 1. ² deest in A 3. C 1. ³ q. agere debent Albwin et Wichald. B 2. ⁴ caput hoc ab anteriori non separatur in B 1. 2. C 1. Ch. V. ⁵ nisi actio per iuvestituram fuerit, et si V. (Vn.) E. ⁶ s. veritas inveniat V. Vn. E. ⁷ ut a. antequam ad nostram V. Vn. E. et edd. Lang. ⁸ reliqua capituli desunt in V. Vn. E. et edd. Lang. ⁹ faciant de nonis, etc. B 1.

NOTÆ.

^a De istis intelligendum est caput 13 Thegani, quod sic habet: « Eodem tempore supradictus princeps misit legatos suos supra omnia regna sua inquirere et investigare si alicui aliqua iniustitia perpetrata esset; et si aliquem invenissent qui hoc diceret vellet et cum verissimis testibus hoc probare potuisset, statim cum eis in praesentiam ejus venire praecipit. Qui egressi invenerunt innumeram multitudinem oppressorum aut ablatione patrimonii aut

expoliatione libertatis. Quod iniqui ministri, comites et loco positi per malum ingenium exercebant. Omnia supradictus princeps destruere jussit acta quae imple in diebus patris sui per iniquorum ministrorum ingenia facta fuerant. » In hoc loco reposui *praesentiam*, pro eo quod in Editionibus male scriptum est *provincia*. BALUZ.

^b Supra, col. 405, c. 10.

^c Supra col. 405. c. 1.

6. De nonis et decimis, ut secundum iussionem A nostram^a dentur.

7^b. De locis dandis ad claustra canonicorum facienda, si de eiusdem ecclesiae rebus¹ fuerit, reddatur ibi. Si de alterius ecclesiae vel liberorum hominum, commutetur. Si autem de fisco nostro fuerit, nostra liberalitate² concedatur.

8. De observatione praeceptorum nostrorum et immunitatum, ut ita observentur, sicut a nobis et ab antecessoribus nostris constitutum est³.

9. De his qui per occasionem immunitatis iustitiam facere rennuunt, ut hoc observetur quod a nobis constitutum est.

10. De locis iamdudum sacris et nunc spurcitia foedatis, ut iuxta possibilitatem in antiquum statum refoermentur.

11. De beneficiis nostris, quae destructa inveniuntur, hoc impleatur quod nuper a nobis constitutum est^c.

12. De nova moneta, et de falsa moneta, et de dispectu litterarum nostrarum, et de latronibus coercedendis vel puniendis, et de falsis pacandis^d, de homicidiis prohibendis, de periuriis et falsis testibus conpescendis, de his omnibus vel caeteris his similibus hoc quod modo constituimus^d, omnibus adnuntietur et in futurum observetur.

13^e. Hoc volumus ut missi nostri observent, ut quicquid de his causis vel simul vel singillatim emendare potuerint, emendent, et ea quae emendaverint, diligenter scriptis notent. Et hoc sic peragere curent, quatenus iuste reprehendi a quoquam nullatenus possint. Et quae facere debent aut possunt, nullatenus praetermittant; immo caveant, ne, quod absit, aut gratia alicuius, aut honoris aut timoris sive odii causa, illud quod agere debent omitant. Et summo opere studeant, ut hoc quod per se efficere non possunt, nobis notum faciant. Et omnimodis praevideant, ut per singula capitula, tam verbis quam scriptis, de omnibus quae illic peregerint, nobis rationem reddere valeant.

14^e. De placitis siquidem quos liberi homines observare debent, constitutio genitoris nostri^f penitus observanda atque tenenda est, ut videlicet in anno tria solummodo generalia placita observent, et nullus eos amplius placita observare compellat; nisi forte quilibet aut accusatus fuerit, aut alium accusaverit, aut ad testimonium perhibendum vocatus fuerit. Ad cae-

tera vero, quae vicarii vel⁶ centenarii tenent, non alius venire iubeatur, nisi qui aut litigat, aut iudicat, aut testificatur⁷.

15. Ut de debito quod ad opus nostrum fuerit rewdiatum⁸ talis consideratio fiat, ut is qui ignoranter peccavit, non totum secundum legem componere cogatur, sed iuxta quod possibile visum fuerit. Is vero qui tantum mala voluntate peccavit, totam legis compositionem cogatur exsolvere.

16. Ut nullus ad palatium vel in hostem pergens, vel de palatio vel de hoste rediens, tributum quod tracturas⁹ vocant, solvere cogatur.

17. Ut pontes publici, qui per bannum fieri solebant, anno praesente in omni loco restaurentur.

18. Ut clerici¹⁰ et monachi et servi fugitivi ad loca B sua redire iubeantur.

19. Ut nullus episcopus, nec abbas, nec comis, nec abbatissa centenarium comitis advocatum habeat.

20. Ut vicarii et centenarii qui fures et latrones vel celaverint vel defenderint, secundum sibi datam sententiam diiudicentur.

21. Ut comites et vicarii et centenarii¹¹ de constitutione legis ammoneantur, qua iubetur, ut propter iustitiam pervertendam munera non accipiant.

22. De forestibus nostris, ut ubicumque fuerint diligentissime inquirant, quomodo salvae¹² sint et defensae¹³, et ut comitibus denuntient, ne ullam forestem noviter instituant; et ubi noviter institutas sine nostra iussione invenerint, dimittere praecipiant.

23. Ut ubicumque ipsi missi¹⁴ aut episcopum, aut abbatem, aut alium quemlibet quocumque honore praeditum invenerint, qui iustitiam facere vel noluit, vel prohibuit, de ipsius rebus vivant, quandiu in eo loco iustitias facere debent.

24. Ut in illius comitis ministerio qui bene iustitias factas habet, idem missi diutius non morentur, neque illuc multitudinem convenire faciant; sed ibi moras faciant, ubi iustitia vel minus, vel neglegenter facta est.

25. Ut in illius comitis ministerio idem¹⁵ missi nostri placitum non teneant qui in aliquod missaticum directus est, donec ipse fuerit¹⁶ reversus; ut causa quae adhuc coram comite non fuit, et is qui se reclamat, propter suam stultitiam aut contumaciam comitem inde appellare noluit¹⁷ iterum comiti commendetur.

26. Ut missi nostri, qui vel episcopi, vel abbates

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest A 1. 2. 3. C 1. ² libertate B 1. 2. C 1 Ch. ³ conserventur sicut a nostris antecessoribus antecessum est. C 1. ⁴ his locis novam caput inchoat. A 2. ⁵ anteriori capiti cohaeret in A 2. B 2. C. V. Vn. E. et edd. Lang. ⁶ v. v. deest A 1. 2. 3. C 1. ⁷ testificatur. Et quicumque huius constitutionis transgressor de missis nostris inventus fuerit, bannum nostrum componat. editi Langob. quod tamen in codicibus omnibus deest. ⁸ udiatum Ch. ⁹ transituras B 1. Ch. tracturias C 1. transitura V. ¹⁰ et monachi adiicitur in codice Al., Ch., V. et edd. Lang. et Ansegiso. ¹¹ et c. deest B 1. 2. Ch. ¹² salvi B 1. C 1. Ch. ¹³ defensi B 1 Ch. ¹⁴ u. m. nostri B 1 C 1. ¹⁵ ibidem A. 1. 2. ¹⁶ hic aliud caput inchoant. A 2. B 1. 2. Ch. ¹⁷ noluerit A. 1. 2.

NOTÆ.

^a Supra, col. 411, c. 5.
^b Supra, col. 413, c. 14.
^c Supra, col. 410, c. 3.
^d Supra, col. 405, seqq

^e Supra, col. 414, c. 15.
^f Cf. Cap. Minoran. an. 803, c. 20; Capit. Aquisgr. an. 809, c. 5.

2 Sacrorum canonum non ignari, ¹ ut in Dei nomine sancta ecclesia suo liberius potiretur ² honore, adensum ordini ecclesiastico praebuimus, ut scilicet episcopi per electionem cleri et populi secundum statuta canonum de propria diocesi, remota personarum et munerum acceptione, ob vitae meritum et sapientiae donum eligantur, ut exemplo et verbo sibi subiectis usquequaque prodesse valeant ³.

3. Quia vero canonica professio a multis, partim ignorantia, partim desidia, dehonestabatur, operae pretium duximus, Deo annuente, apud sacrum conventum ut ex dictis sanctorum patrum, velut ex diversis pratis quosdam vernantes flosculos carpendo, in unam regulam canonicorum et canonicarum congerere, et canonicis vel sanctimonialibus servandam contradere, ut per eam canonicus ordo absque ambiguitate possit ⁴ servari. Et quoniam illam sacer conventus ita etiam laudibus extulit, ut usque ad unum iota observandam percenseret, statuimus ut ab omnibus in eadem professione degentibus indubitanter teneatur, et modis omnibus sive a canonicis sive a sanctimonialibus canonicis degentibus deinceps observetur ⁵.

4. Statutum est, ut quicquid tempore imperii nostri a fidelibus ecclesiae sponte conlatum fuerit, in dicioibus locis duas partes in usus pauperum, tertiam in stipendia cedere clericorum aut monachorum; in minoribus vero locis aequae inter clerum et pauperes fore dividendum; nisi forte a datoribus, ubi specialiter dandae sint, constitutum fuerit.

5. Monachorum siquidem causam qualiter Deo opitulante ex parte disposuerimus, et quomodo ex se ipsis sibi eligendi abbates licentiam dederimus, et qualiter Deo opitulante quiete vivere propositumque ~~suum~~ indefesse custodire valerent ordinaverimus, in alia scedula diligenter adnotari fecimus; et ut apud successores nostros ratum foret et inviolabiliter conservaretur ⁶, confirmavimus.

6. De servorum vero ordinatione, qui passim ad gradus ecclesiasticos indiscrete promovebantur, placuit omnibus cum sacris canonibus concordari debere. Et statutum est, ut nullus episcoporum deinceps eos ad sacros ordines promovere praesumat, nisi prius a Dominis propriis libertatem consecuti fuerint. Et si quilibet servus dominum suum fugiens, aut latitans, aut adhibitis testibus munere conductis vel corruptis, aut qualibet calliditate vel fraude, ad gradus ecclesiasticos pervenerit, decretum est ut deponatur, et dominus eius eum recipiat. Si vero avus vel pater ab alia patria in aliam migrans, in eadem

A provincia filium genuerit, et ipse filius ibidem educatus et ad gradus ecclesiasticos promotus fuerit, et utrum servus sit ignoraverit, et postea veniens dominus illius legibus eum adquisiverit, sancitum est, ut si dominus eius illi libertatem dare voluerit, in gradu suo permaneat. Si vero eum catena servitutis, a castris dominicis extrahere ⁷ voluerit, ut gradum amittat; quia iuxta sacros canones ⁸ vilis persona manens sacerdotii dignitate fungi non potest. De rebus vero illorum vel peculiare qui a propriis dominis libertate donantur ut ad gradus ecclesiasticos iure promoveantur, statutum est, ut in potestate minorum consistat, utrum illis concedere, an sibi vindicare velint. Ceterum, si post ordinationem aliquid adquisiverint ⁹, illud observetur quod in capitulis de consecratis ¹⁰ nihil habentibus constitutum est. De ecclesiarum vero servis communi sententia decretum est, ut archiepiscopi per singulas provincias constituti nostram auctoritatem, suffraganei vero illorum exemplar illius penes se habeant. Et quaecumque de familia ecclesiae utilis inventus aliquis ordinandus est, in ambone ipsa auctoritas coram populo legatur, et coram sacerdotibus vel coram fidelibus laicis ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur, remota qualibet calliditate, libertatem consequatur; et tunc demum ad gradus ecclesiasticos promoveatur ¹¹. Similiter quoque de his agendum est, quos laici de familia ecclesiarum ad sacros ordines promovere voluerint. Sed et de his quos praepositi canonicorum aut ¹² monachorum ordinandos expetiverint, eadem forma servanda est.

7 ¹³. Statutum est, ut nullus quilibet ecclesiasticus ab his personis res deinceps accipere praesumat, quarum liberi aut propinqui hac inconsulta ¹⁴ oblatione possent rerum propriarum exheredari. Quod si aliquis deinceps hoc facere temptaverit ¹⁵, ut et acceptor, sinodali vel imperiali ¹⁶ sententia districte feriat, et res ad exheredatos redeant ¹⁶.

8. Statutum est ¹⁷ etiam, ut nullus in canonica aut regulari professione constitutus aliquem tonsorare propter res adipiscendas deinceps persuadeat: et qui hoc facere temptaverit, sinodali vel imperiali sententia modis omnibus feriat.

9. Statutum est, ut sine auctoritate vel consensu episcoporum, presbyteri in quibuslibet ecclesiis nec constituentur nec expellantur. Et ¹⁸ si laici clericos probabilis vitae et doctrinae episcopis consecrandos suisque in ecclesiis constituendis, obtulerint ¹⁹, nulla qualibet occasione eos reciant.

10. Sancitum ²⁰ est, ut unicuique ecclesiae unus

VARIANTES LECTIONES.

¹ ignorari 2. ² n. s. e. s. l. p. desunt 2. ³ posset 1. ⁴ seruetur 1. ⁵ conservetur 2. ⁶ abstrahere 2. ⁷ ita 1. ordines 2. 3. et reliqui. ⁸ adquisiverit 2. 3. ⁹ consecrantis 1. 2. 3. ¹⁰ promoveantur 2. 3. ¹¹ et 2. ¹² Caput in codd. V. Vn. Est. apud Murat. cap. 5. inter Hludowici II. leges perperam refertur. ¹³ inutili 1. ¹⁴ ut et a. desunt 3. ¹⁵ v. i. desunt 2. ¹⁶ et res ad e. r. desunt 3. Secundum quosdam Vn. in margine. ¹⁷ deest 2. ¹⁸ etiam si 2. ¹⁹ n. q. o. e. r. desunt 2. ²⁰ statutum 2.

NOTÆ.

^a Exemplum talis electionis præbet Allocutio missorum Ludovici imp. ad clerum et plebem electionis causa congregatam, ex Codice S. Michaelis ad Ma-

sam, a Sirmondo et Baluzio t. II, col. 601-605 vulgata.

trum sparsim digestis sententiis collectas ¹, atque in unum congestas ². Quam etiam idcirco penes palatium nostrum diligentem scribi fecimus, ut nihil in se scriptorum vitio depravationis aut detruncationis habens, ad te usque incolomis perferretur. Quapropter volumus atque decernimus, ut iuxta metropolitanae sedis tibi canonicae conlatam dignitatem, nostraeque auctoritatis sanctionem, dioeceseos tuae episcopos et caeteros ecclesiae praelatos tempore et loco congruenti ad te arcesire facias, et his coram capitulatum memoratas ³ institutionis formulas ⁴ praelegi iubeas, et quod ob exaltandum ecclesiastici culminis fastigium et animarum salutem idem sacer conventus eas ⁵, ediderit, liquido demonstras; sed et his qui in uno collegio canonice degunt, tenendam observandamque coram memorato misso nostro percenseas ⁶. At si alicuius cordis obtusio eam intelligere nequeverit, huic sive abs te, sive ab aliis episcopis, conprovincialibus scilicet tuis, doctrinae fulgore nitentibus sobrie tradatur. Sed et in hoc nihilominus circumspectam monemus esse tuam prudentiam, ut ab his qui eas ⁷ transscripturi sunt, ita transcribantur ⁸, ut nec depravata vitio scriptoris, nec detruncata ab aliquo ⁹ fiat; sed sicut a ¹⁰ praedicto misso nostro eis demonstratum fuerit, absque aliqua depravatione vel detruncatione transcribantur. Noveris etiam, quia ideo illius exemplum apud armarium palatii nostri detentum est, ut eo probari patenter possit, quis eas ¹¹ incuriose transcripserit, vel quis aliquam eius partem detruncaverit. [Ut ¹² enim conperimus, dum in eodem sacro concilio perlegeretur, antequam coram nobis ab eodem concilio prolata, et necdum mensura cibi et potus statuta fuisset, quidam magna ex parte illam detruncantes, quaedam capitula inconsulte ex ea transcripserunt. Unde necesse est, ut si aliquem in tua diocesi tale fecisse reppereris, huiuscemodi factum coram provincialium tuorum episcoporum conventu et coram praescripto misso nostro frustreris, et hanc autenticam, ut praemisimus, diligenter, sicut missus noster eis insinuaverit, transcribi percenseas.] Omnes ergo tuae dioeceseos episcopi et ceteri praelati ¹³ eas ¹⁴ vigilantibus cura transcribere, solerti studio intelligere, instantissimae assiduitatis exercitio divinitus adiuti operibus complere decerent; ut cum nos huius rei gratia inquirendae venturis Kalendis Septembribus, sicut eidem sacro et memorabili concilio meminimus nos dixisse facturos, missos nostros per imperium a Deo nobis conlatum destinaverimus, remota cuiuslibet difficultatis obpositione, eiusdem salutiferae institutionis et praelati et subditi ¹⁵, prout Dominus eis posse dederit, strenui inveniantur operatores. Quoniam diligenti indagine, vita comite, perquirere iubebimus, quis praelatorum ¹⁶ in iunctum sibi officium strenue peregerit ¹⁷, vel quis in claustris canonicorum et ceteris habitationibus con-

A iubere, ut absque ulla depravatione aut detruncatione textus eius ad vos usque incolomis perferretur. Proinde has litteras ad tuam direximus sanctitatem, per quas iubemus, ut memor admonitionis nostrae, suffraganeos tuae dioeceseos loco et tempore com petenti ad te convocare studeas, et eandem institutionem per singula capitula coram ecclesiasticis ordinibus praelegi facias, et qualiter eam sacer conventus ob emolumentum animarum instruere salubriter curaverit, patenter edoceas, et his qui canonicae professionis censentur nomine, secundum ministerium tibi divinitus collatum, et nostrae auctoritatis praeceptum, coram memoratis missis nostris observandam percenseas. Eorum autem qui tardiores sunt ingenii, et eam forte plene intelligere nequeunt, tu ^B sive conprovincialium tuorum episcoporum dono scientiae pollentium studio eius notitia sensibus perfundatur. Nam et tuam nihilominus providam volumus esse beatitudinem, ut eam solerti cura praedicti missi nostri omnes, prout insinuaveris, transcribere absque ulla depravatione et detruncatione praemoneant; quoniam qualiter diligenter studioseque, distincte et aperte transcribatur, illos satis instituimus. Cuius nempe exemplar idcirco in armario palatii nostri recondi fecimus, ut per hoc nosse et inquirere possemus, utrumne ab aliquo negligenter transcripta fuerit; quia, ut comperimus, dum in eodem sacro concilio perlegeretur, antequam coram nobis ab eodem concilio prolata et necdum mensura cibi et potus plane statuta fuisset, invidi ^C magna ex parte illam detruncantes, quaedam capitula inconsulte ex ea transcripserunt. Unde necesse est, ut si aliquem in tua diocesi tale fecisse reppereris, huiuscemodi factum coram provincialium tuorum episcoporum conventu et coram praescriptis missis nostris frustreris, et hanc autenticam, ut praemisimus, diligenter, sicut missi nostri eis insinuaverint, transcribi percenseas. Volumus ergo, ut omnes praelati canonicorum diligenter illam transcribant, studiose intelligant, efficaciter, quantum Dominus eis posse dederit, ob suam subditorumque utilitatem opere adimplere procurent; ut quando nos, sicut in eorum sacro et venerabili concilio generaliter omnibus diximus, missos nostros huius negotii inquirendi gratia per universum imperium nostrum ^D Kalendis Septembris venturis direxerimus, omnes, praelati videlicet et subditi, iuxta capacitatem et possibilitatem suam, eadem instructione informati atque instructi, eiusdem operatores inveniantur strenui. Quoniam diligenti indagine, vita comite, inquirere iubebimus, qualiter unusquisque praelatorum ministerium suum expleat, qualiter iussioni nostrae in claustris et caeteris canonicorum necessariis habitationibus, et in eorum stipendiis dandis, et receptaculis pauperum praeparandis obtemperaverint, vel quis clericum suum

VARIANTES LECTIONES.

¹ collectam 2. ² congestam 2. ³ memoratam 2. ⁴ formam 2. ⁵ eam 2. ⁶ confereas 2. ⁷ eam 2. ⁸ transcribatur 2. ⁹ alio 2. ¹⁰ deest 1. ¹¹ eam 2. ¹² Ut usque percenseas desunt 1. ¹³ deest 1. ¹⁴ eam 2. ¹⁵ et p. et s. desunt 1. ¹⁶ deest 1. ¹⁷ peragat 2.

consentiens non fuit, licentia nubendi alii non negatur. Quod si et ipsa consensit, simili sententiae ¹ subiacet. Quod si post haec se iungere praesumpserint, uterque anathematizetur.

25. De his vero qui sacris virginibus se sociant, ita in decretis papae Gelasii capitulo vigesimo continetur: *Virginibus sacris temere se quosdam sociare cognovimus, et post dicatum Deo propositum incesta foedera sacrilegaeque miscere; quos protinus aequum est a sacra communione detrudi, et nisi publicam probatamque egerint poenitentiam, omnino non ² recipi; aut his certe viaticum de sedulo transeuntibus, si tamen poenituerint, non negetur.* Si vero de copulatione sacrarum virginum tam severe feriuntur, quanto severius feriendi sunt qui eas rapiunt? Ideo sicut praemissum est, necesse est ut ab omnibus in christiana religione consistentibus, rigore auctoritatis divinae vel humanae, hoc malum radicitus amputetur.

26. Ne vero puellae indiscrete velentur, placuit nobis etiam de sacris canonibus, qualiter observandum sit, hic inserere. De tempore velandarum puellarum in Cartaginensi concilio capitulo decimo sexto continetur ³, ut non ante viginti quinque annos consecrentur. Item in eodem concilio capitulo 93 de virginibus velandis ita continetur: *Item placuit, ut quicumque episcoporum, necessitate periclitantis pudicitiae virginalis, cum vel petitor potens vel raptor aliquis formidatur, vel si etiam aliquo mortis periculo scrupulo compuncta fuerit ne non velata moriatur, aut exigentibus parentibus, aut his ad quorum curam pertinet, velaverit virginem, seu velavit ante viginti quinque annos aetatis, non ei obsit concilium quod de isto annorum numero constitutum est.* Unde colligitur, quia iuxta priorem sanctionem, virgines vigesimo quinto aetatis suae anno rite consecrandae sint. Quod si praemissae necessitates ante id fieri compulerint, nullum possit episcopo adferre praedictum consecranti.

27. Sancitum est, ut nullus deinceps quamlibet examinationem crucis facere praesumat; ne quae

A Christi passione glorificata est, cuiuslibet temeritate contemptui habeatur.

28. Episcopus ⁴ vero ut sive per se sive per vicarios, pabulum verbi divini sedulo populis annuntiet; quia, ut ait beatus Gregorius, iram contra se occulti iudicis excitat sacerdos, si sine praedicationis sonitu incedit; et ut clerum sibi commissum in sobrietate et castitate nutrent, divinisque officii imbuerent, qui rite ad sacrosanctos ecclesiasticos ordines promoveri possint; et ut operam dent, quatenus presbyteri missalem et lectionarium sive ceteros libellos sibi necessarios bene correctos habeant; et qualiter ecclesias destructas sibi pertinentes iuxta vires emendent. Qualiter etiam viduas diligenter instruant; quomodo etiam secundum apostolicam auctoritatem conversari debeant, edoceant; et ut superstitiones quas quibusdam locis in exequiis mortuorum nonnulli faciunt, eradicent; et ut exemplo suae innocentiae alios ad bene vivendum provocent, et cunctis ecclesiasticis negotiis, quantum Dominus iuaverit, totis viribus consulere satagant, diligenter admonuimus; et ut id liberius exsequi valeant, nos, in quantum Dominus posse dederit, opem ferre modis omnibus optamus.

29. Nonnulla vero capitula, sicut de incestis nuptiis, necnon et de ecclesiis quae inter coheredes ⁵ dividuntur, et tali occasione proprio honore carent ⁶, sive de his ecclesiis quae nimium rebus propriis sunt adtenuatae, vel certe de his rebus quae nuper, necessitate compellente, a nonnullis ecclesiis sunt ablatae, et si qua sunt alia sive in ecclesiasticis sive in publicis rebus emendatione digna, quae pro temporis brevitate efficere nequivimus, in tantum differendum illud dignum ⁷ iudicavimus, donec, Domino favente, consultu fidelium facultas nobis id efficiendi ab eo tibiatur. Inventa ⁸ vero ut Deo opitulante effectum obtineant per tempora ⁹, hic inserenda censuimus ¹⁰.

VARIANTES LECTIONES.

¹ sententia 2. 3. ² deest 2. ³ c. ut n. a. v. q. desunt 5. ⁴ quod 2. ⁵ episcopi 2. ⁶ quoheredes 2. ⁷ i. d. desunt 1. ⁸ invente veritatis Deo opitulante effectum 4. sequitur Capit. col. 405. ⁹ tempora iam emendata atque correctata ac restituta scriptis confirmare optamus. BAL. (ex Ansegisi textu). ¹⁰ FINIUNT CAPITULA CANONICA. Cod. reg. Paris. Fonds Notre-Dame F. 4.

NOTÆ.

^a Cf. Capitulare Wormatense anni 829. I, cap. 2.

Capitala legibus addita recognovimus ope Codicum A 1. bibl. reg. Paris., n. 2718, sæc. ix. A 2. bibl. ejusdem Fonds Notre-Dame F. 4, sæc. x. A 3. bibl. ejusdem n. 4230 A, sæc. x. A 4. bibl. ducalis Guelferbytanz inter Codices Augustæos sæc. x, sed qui nonnisi capp. 3, 4, 7, 9, 18 exhibeat. B 1. Sancti Pauli, sæc. ix ineuntis. B 2. Corbeiensis, sæc. x. B 3. bibl. regiae Paris. n. 4632, sæc. x. C 1. bibl. ejusdem n. 4995, sæc. ix. C 2. bibl. ejusdem n. 4628, sæc. x. C 3. bibl. ducalis Guelferbytani Blankenburgici, sæc. x. C 4. b. m. Ernesti Spangenberg Icti Cellensis; et Codicum præterea omnium qui Capitularia legibus Langobardicis addita exhibent, Chisiani scilicet et Cavensis, proxime ad Codices generis B accedentium,

tum Gothani, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium, inspectis quoque Codd. regiis Parisiensibus n. 4626, 4628 A, 4631, 4788, et 4760.

^a Incipiunt capitula ¹ quae ² legibus addenda sunt, quae et missi et comites habere et ceteris nota facere debent ^b.

1. *De honore ecclesiarum.* Si quis aut ex levi causa aut sine causa hominem in ecclesia interfecerit, de vita conponat. Si vero foris rixati fuerint, et unus alterum in ecclesiam fugerit, et ibi se defendendo eum interfecerit, si huius facti testes non habuerit, cum duodecim coniuratoribus legitimis per sacramentum adfirmet se defendendo eum interfecisse, et post haec sexcentos solidos ad partem ecclesiae quam illo homicidio polluerat, et insuper bannum nostrum solvere cogatur; is vero qui interfectus est, absque compositione iaceat: ac deinde interfector secundum iudicium canonicum congruam facinori quod admisit paenitentiam accipiat. Si proprius servus hoc commiserit, iudicio aquae ferventis examinatur, utrum hoc sponte, an se defendendo fecisset. Et si ³ manus eius exusta fuerit, interficiatur. Si autem non fuerit, dominus eius iuxta quod wergildus illius est, ad ecclesiam persolvat; aut eum, si voluerit ⁴, eidem ecclesiae tradat. De ecclesiastico et fiscalino et beneficiario servo volumus, ut pro una vice wergildus ⁵ eius pro eo conponatur, altera vice ipse servus ad supplicium tradatur. Hereditas tamen liberi hominis qui propter tale facinus ad mortem fuerit iudicatus, ad legitimos heredes illius perveniat. ^c Si in atrio ecclesiae, cuius porta reliquiis sanctorum consecrata est, huiusmodi homicidium perpetratum fuerit, simili modo emendetur vel conponatur. Si vero porta ecclesiae non est consecrata, eo modo conponatur quod in atrio committitur, sicut conponi debet quod in inmunitate violata committitur.

2. *De iniuriis sacerdotum in ecclesiis factis.* Sanguinis effusio in ecclesiis facta cum fuste ⁶, si pres-

biter fuerit, triplo conponatur, duas partes eidem presbitero, tertia pro fredo ad ecclesiam, insuper bannus noster. Similiter de diacono iuxta ⁷ compositionem eius in triplo cum hanno nostro conponatur. De subdiacono similiter triplo secundum suam compositionem. Et ⁸ de uniuscuiusque ordinis clerico secundum suam compositionem triplum persolvatur, et insuper bannus noster. Similiter et de ictu sine sanguinis effusione de uniuscuiusque ordinis clerico secundum suam compositionem ⁹ triplo, et bannus noster. Et qui non habet unde ad ecclesiam persolvat, tradat se in servitium eidem ecclesiae, usque dum totum debitum persolvat.

3. *De viduis, et pupillis, et pauperibus.* Ut ¹⁰ quandoque in mallum ante comitem ¹¹ venerint, primo eorum causa audiatur et definiatur. Et si testes per se ad causas suas quaerendas habere non potuerint, vel legem nescierint, comes illos vel illas adiuvet, dando eis talem hominem qui rationem eorum teneat, vel pro eis loquatur.

4. *De raptu viduarum.* Qui viduam intra primos triginta dies viduitatis suae, vel invitam vel volentem sibi copulaverit, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, in triplo conponat ¹². Et si invitam eam duxit, legem suam ei conponat, illam vero ulterius non attingat.

5. *De homine publicam paenitentiam agente interfecto.* Qui hominem publicam paenitentiam agentem interfecerit, bannum nostrum in triplo conponat, et wergildum eius proximis eius persolvat ¹³.

6. *Ut omnis homo liber potestatem habeat ubicumque voluerit res suas dare pro salute animae suae.* Si quis res suas pro salute animae suae, vel ad aliquem venerabilem locum, vel propinquo suo, vel cuilibet alteri tradere voluerit, et eo tempore intra ipsum comitatum fuerit in quo res illae positae sunt, legiti-

VARIANTES LECTIONES.

¹ reliqua desunt 7. 8. Ine. c. domno ludoico augs. ymperatore que etc. B 1. ² hoc est lex Salica que legibus addenda sunt quae etc. B 3. ³ et si se coxerit interficiatur. Si autem non coxerit, dominus C 1. 2. 3. ⁴ noluerit B 1. ⁵ in cod. C 3. widgeildus in Ch. C. guidrigild scribitur. ⁶ furore Cav. A. V. Vn. E. ⁷ i. estimationem compositionem V. Vn. (E). ⁸ haec usque noster desunt in V. Vn. E. ⁹ vel aestimationem V. Vn. ¹⁰ praecipimus ut q. B 1. ¹¹ c. viduae pupilli et pauperes v. B 1. ¹² conponat. Ille tamen qui eam rapuit habere non permittitur. C 1. 2. 3. ¹³ p. si se defendendo fecit V. Vn. E.

NOTAE.

^a Emendata sunt ope septem veterum Exemplarium, quorum duo exstant in bibliotheca regia, tertium in Colbertina, quartum in Thesana, quintum in Bigotiana. Sextum fuit sancti Vincentii Laudunensis. Septimum nobis subministravit vir amplissimus Hieronymus Bignonius, advocatus regius in parlamento Parisiensi. In illis autem Exemplaribus praefixus est sequens titulus: « Incipiunt capitula quae legibus addenda sunt, quae et missi et comites habere et caeteris nota facere debent. » Sed in uno regio, qui fuit bibliothecae Mazarinae legitur: « Haec est lex Salica quae legibus addenda, » etc. Haec porro sunt capitula quae Eginhardus Ludovicum anno 819 legibus addidisse scribit: « Conventus Aquisgrani post Natalem Domini habitus, in quo multa de statu ecclesiarum et monasteriorum tractata atque ordinata sunt. Legibus etiam capitula quaedam necessaria, quia deerant, conscripta atque addita sunt. » De eisdem in-

^d telligenda sunt haec verba ex auctore Vitae Ludovici Pii: « Interea capitula quaedam legibus superaddidit, in quibus causae forenses claudicare videbantur, quae hactenus veluti pernecessaria servantur. » BALUZ.

^b Tota inscriptio deest in C 1. Item Hludovici imperatoris. C 3 Baluzius hanc inscriptionem dedit: « Haec capitula domnus Ludovicus imperator, anno imperii sui quinto, cum universo coetu populi in Aquisgrani palatio promulgavit, atque legi Salicae addere praecipit. Ipseque postea; cum in Theodonis villa generalem conventum habuisset, ulterius capitula appellenda esse prohibuit, sed ut lex tantum dicerentur voluit. »

^c Citat hunc locum Baronius ad diem 18 Novembris, ut ostendat consuevisse majores nostros sacris reliquiis aliquando consecrare ecclesiae vel atrii portas. BALUZ.

mam traditionem facere studeat. Quod si eodem tempore quo illas tradere vult extra eundem comitatum fuerit, id est sive in exercitu, sive in palatio, sive in alio quolibet loco, adhibeat sibi vel de suis pagensibus, vel de aliis qui eadem lege vivant quae ipse vivit¹, testes idoneos; vel si illos habere non potuerit, tunc de aliis quales ibi meliores inveniri possint; et coram eis rerum suarum traditionem faciat, et fideiussore vestiturae donet, qui ei qui illam traditionem accipit vestituram faciat. Et postquam haec traditio ita facta fuerit, heres illius nullam de praedictis rebus valeat facere repetitionem. Insuper et ipse per se fidemissionem faciat eiusdem vestiturae, ne heredi ulla occasio remaneat hanc traditionem immutandi, sed potius necessitas incumbat illam perficiendi. Et si nondum res suas cum coheredibus suis divisas habuit, non ei hoc sit impedimento; sed coheres eius, si sponte noluerit, aut per comitem aut per missum eius distringatur, ut divisionem cum illo faciat, ad quem defunctus hereditatem suam voluit pervenire. Et si cuilibet ecclesiae eam tradere rogavit, coheres eius eam legem cum illa ecclesia de praedicta hereditate habeat, quam cum alio coherede suo habere debebat. Et hoc observetur erga patrem et filium et nepotem² usque ad annos legitimos. Postcaipsae res ad immunitatem ipsius ecclesiae redeant.

7. *De homicidiis prohibendis.* Quicumque hominem aut ex levi causa aut sine causa interfecerit, virgildum eius his ad quos ille pertinet componat. Ipse vero propter talem praesumptionem in exilium mittatur, ad quantum tempus nobis placuerit: res tamen suas non amittat.

8. *Quid in compositione virgildi dari non debeat.* In compositione virgildi volumus ut ea dentur quae in lege³ continentur, excepto accipitre et spata, quia propter illa duo aliquoties periurium committitur, quando maioris pretii quam illa sint esse iurantur.

9. *De raptu aliarum sponsarum.* Si quis sponsam alienam rapuerit, aut⁴ patri eius⁵, aut ei⁶ qui legibus eius defensor esse debet, cum sua lege eam⁷ reddat⁸; et quicquid cum ea tulerit, semotim unamquamque rem secundum legem reddat. Et si hoc defensor eius perpetrari consenserit, et iudeo⁹ raptori nihil quaerere voluerit, comes singulariter de unaquaque re frela nostra ab eo exactare faciat. Sponso vero legem suam componat, et insuper bannum nostrum, id est sexaginta solidos, solvat, vel in praesentiam nostram comes eum advenire faciat, et quanto tempore nobis placuerit in exilio maneat, et illam feminam ei habere non liceat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hic incipit C 4. ² nepotes B 1. ³ scil. robuaria (sic) glossa cod. Vn. ⁴ deest C 1. 2. 3. 4. ⁵ deest C 1. 2. 3. 4. ⁶ deest C 1. 2. 3. 4. ⁷ deest C 1. 2. 3. 4. ⁸ sponso eam reddat et defensori suam legem solvat V. Vn. E. ⁹ deest C 1. 2. 3. 4. ¹⁰ tertia comitis est. C 1. 2. 4. ¹¹ s. Si vero intra id tempus reversus, post intimationem suam fuerit defunctus, etsi necdum se purgaverit, tamen ad haeredes proprios res transmittat. Si vero intra annum noluerit adesse iudicio, res perdat, innocentiam suam purget. Si vero non potuerit, legalem poenam substineat et tamen res perdat. Debitum etc. V Vn. E. (res perdat, nisi l. s.)

NOTÆ.

^a Codex Thuaneus, credere. BALUZ.

^b Male in Codice Thuaneo legitur regi veritas; sed hic error proclivis erat. lb.

10. *De falsis testibus convincendis.* Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit, et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri^a cedere velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum scutis et fustibus in campo decertent, ultra pars falsitatem, ultra veritatem suo testimonio sequatur. Et campioni qui victus fuerit, propter periurium quod ante pugnam commisit, dextra manus amputetur. Ceteri vero eiusdem partis testes, quia falsi apparuerunt, manus suas redimant: cuius compositionis duae partes ei contra quem testati sunt, dentur, tertia¹⁰ profredo solvatur. Et in saeculari quidem causa huiusmodi testium diversitas campo conprobetur. In ecclesiasticis autem causis, ubi de una parte saeculare, de altera vero ecclesiasticum negotium est, idem modus observetur. Ubi vero ex utraque parte ecclesiasticum fuerit, rectores earundem ecclesiarum, si se familiariter pacificare velint, licentiam habeant. Si autem de huiusmodi pacificatione inter eos convenire non possit, advocati eorum in mallo publico ad praesentiam comitis veniant, et ibi legitimus terminus eorum contentionibus imponatur. Testes vero de qualibet causa non aliunde quaerantur, nisi de ipso comitatu in quo res, unde causa agitur, positae sunt; quia non est credibile, ut vel de statu hominis vel de possessione cuiuslibet per alios melius^b rei veritas cognosci valeat, quam per illos qui viciniore sunt. Si tamen contentio quae inter eos exhorta est, in confinio duorum comitatum fuerit, liceat eis de vicina centena adiacentis comitatus ad causam suam testes habere.

11. *De proprio in bannum misso.* Cuiuscunque hominis proprietates ob crimen aliquod ab eo commissum, in bannum fuerit missa, et ille re cognita, ne iustitiam faciat, venire distulerit, annumque ac diem in eo banno illam esse permiserit, ulterius eam non adquirat, sed ipsa fisco nostro societetur¹¹. Debitum vero quod is, cuius ea fuit, solvere debuit, per comitem ac ministros eius iuxta aestimationem damni, de rebus mobilibus quae in eadem proprietate inventae fuerint, his quibus idem debitor fuit, exsolvatur. Quod si rerum mobilium ibidem inventarum quantitas ad compositionem non sufficerit, de immobilibus suppleatur; et quod super fuerit, sicut dictum est, fiscus noster possideat. Si nihil super

compositionem remanere poterit, totum in illam ex-
pendatur. Si autem homo ille nondum cum suis co-
heredibus proprium suum divisum habuit, convocet
eos comes, et cum eis legitimam divisionem faciat;
et tunc, sicut iam dictum est, partem eius fisco no-
stro addicat, et compositionem de ea, iuxta modum
superius conpraehensum, hiis ad quos illa legibus
pertinet, exsolvat. Quod si non de alia re, sed de ipsa
proprietate quae in bannum missa fuit, ac per hoc
in nostram potestatem redacta est, fuerat interpella-
tus, comes in cuius ministerio eam esse constiterit,
hoc ad notitiam nostram perferre curet, ut ne ean-
dem proprietatem, quae secundum supradictum mo-
dum in nostrum dominium redacta est, per praecepti
nostri auctoritatem in ius et potestatem hominis qui
eam quaerebat, si sua esse debet ¹, faciamus perve-
nire ².

12. *De manrire.* Si quis de statu suo, id est de li-
bertate, vel de hereditate compellendus est, iuxta le-
gis constitutionem manriatur. De ceteris vero causis,
unde quis rationem est redditurus, non manriatur,
sed per comitem banniatur. Et ³ si post unam et al-
teram ⁴ comitis admonitionem aliquis ad mallum ve-
nire noluerit, rebus eius in bannum missis, venire
et iustitiam facere compellatur.

13. *De faldis cohercendis.* Si quis aliqua necessi-
tate cogente homicidium commisit, comes in cuius
ministerio res perpetrata est, et compositionem sol-
vere, et faldam per sacramentum pacificari faciat.
Quod si una pars ei ad hoc consentire noluerit, id est
aut ille qui homicidium commisit, aut is qui composi-
tionem suscipere debet, faciat illum ⁵ qui ei contu-
max fuerit ad praesentiam nostram venire, ut eum
ad tempus quod nobis placuerit in exilium mitta-
mus, donec ibi castigetur, ut comiti suo inobediens
esse ulterius non audeat, et maius damnum inde non
adcrecat.

14. *Ubi sacramenta iuranda sint.* Ubi ⁶ antiquitus
consuetudo fuit de libertate sacramenta adhramire
vel iurare, ibi mallum habeatur ⁷, et ibi sacramenta
iurentur: mallus tamen neque in ecclesia neque in
atrio eius ⁸ habeatur. Minora vero placita comes sive
intra suam potestatem, vel ubi impetrare poterit, ha-
beat. Volumus utique, ut ⁹ domus a comite in loco ubi
mallus tenere debet, construatur ¹⁰, ut propter calo-
rem solis et pluviam publica utilitas non remaneat.

15. *De his qui de furto accusati fuerint.* Si liber
homo de furto accusatus fuerit, et res proprias ha-
buerit, in mallo ad praesentiam comitis se adhra-

miat. Et si res non habet, fideiussores donet qui
eum adhramire et in placitum adduci faciant. Et li-
ceat ei prima vice per sacramentum se secundum
legem idoneare, si potuerit. At ¹¹ si alia vice duo vel
tres eum de furto accusaverint, liceat ei contra
unum ex his cum scuto et fuste in campo contem-
dere. Quod si servus de furto accusatus fuerit, do-
minus eius pro eo emendet, aut eum ¹² sacramento
excuset, nisi tale furtum perpetratum habeat, pro-
pter quod ad subplacium tradi debeat.

16. *De dispectu litterarum dominicarum.* Si quis
litteras nostras dispexerit, id est tractoriam quae
propter missos recipiendos dirigitur, aut honores
quos habet amittat, aut in eo loco ubi praedictos
missos suscipere debuit, tamdiu resideat et de suis
rebus legationes illuc venientes suscipiat, quousque
animo nostro satisfactum habeat. Qui vero epistolam
nostram ¹³ quocumque modo dispexerit, iussu nostro
ad palatium veniat, et iuxta voluntatem nostram
congruam stulticiae suae castigationem accipiat.
Et si homo liber vel ministerialis comitis hoc fe-
cerit, honorem, qualemcumque habuerit, sive bene-
ficio amittat. Et si servus fuerit, nudus ad palum
vapulet, et caput eius tondeatur.

17. *De iniustis teloneis et consuetudinibus.* Ut ubi
tempore avi nostri domni Pippini consuetudo fuit
teloneum dare, ibi et in futurum ¹⁴ detur; nam ubi
noviter inceptum est, ulterius non agatur. Et ubi
necesse non est fluvium aliquem ponte ¹⁵ trans-
meare, vel ubi navis per mediam aquam aut sub
pontem ierit, et ad ripam non adpropinquaverit,
neque ibidem aliquid emptum vel venundatum fuerit,
ulterius teloneum non detur. Et nemo cogat alium
ad pontem ire, ubi iuxta pontem aquam transmeare
potest. Et qui ulterius in talibus locis, vel de his
qui ad palatium seu in hostem pergunt, teloneum
exactaverit, cum sua lege ipsum teloneum reddat,
et bannum nostrum, id est sexaginta solidos, con-
ponat.

18. ¹⁶ *De his qui denarios bonos accipere nolunt.*
Quicumque liber homo denarium merum et bene
pensantem recipere noluerit, bannum nostrum, id
est sexaginta solidos, conponat. Si vero servi eccle-
siastici aut comitum aut vassallorum nostrorum
hoc facere praesumpserint, sexaginta ictibus ¹⁷ va-
pulent. Aut si magister eorum vel ¹⁸ advocatus, qui
liber est, eos vel comiti vel misso nostro iussus
praesentare noluerit, praedictum bannum nostrum,
sexaginta solidos conponat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ si s. e. d. *desunt* C 1. 2. 3. 4. ² pervenire, et si eam quicumque ad suum proprium pertraxerit, liceat
ei per suum sacramentum habere, et si exinde postea convictus fuerit, dextra manus ei amputetur. Ch. C. A.
et reliqui *Langob.* ³ per c. b. Et *desunt* C 1. 2. 3. 4. ⁴ post secundam comitis C 1. 2. 3. 4. ⁵ i. comes qui
Bal. ⁶ ibi sacramenta iuranda sunt, ubi C 3. Ch. C. ⁷ excepto ecclesia et atrio ipsius, quia secundum legem
aliubi haberi non potest. Minora C 1. 4 (extra ecclesia... habere). ⁸ e. vel rebus habeatur, excepta ecclesia
et atrio ipsius, quia secundum legem aliter haberi non potest. Minora C 3. ⁹ habeat. et domus C 1. 2. 3. 4.
¹⁰ constituatur B 1. C 1. Lgb. ¹¹ Nam C 1. 2. 3. 4. ¹² emendare faciat aut cum C 1. 2. 4. ¹³ v. indiculum
nostrum C 1. 2. 3. 4. ¹⁴ antea C 1. 2. 3. 4. ¹⁵ non est ad pontem C 1. 2. 3. 4. ¹⁶ totum caput deest
in Ch. C. ¹⁷ percussioibus C 1. 2. 3. 4. ¹⁸ c. id est a. C 1. 2. 3. (4).

Monasterium ^a Dusera.

Monasterium ^b Lorwim.

Ultra Rhenum.

Monasterium ^c Scewanç.

Monasterium ^d Sculturbura.

In Bavaria.

Monasterium ^e Berch.

Monasterium ^f Methema.

Monasterium ^g Sconenauva.

^a In Vita Ludovici Pii scriptum est *monasterium Dosora*. Monasterium illud, quod erat in territorio Arausico, habuit ea tempestate abbates suos, Dextrum et Hildigysum, ut patet ex præceptis Ludovici Pii et Lotharii editis a R. P. Chiffletio in Probationibus historiæ Trenorchianæ, pag. 260 et seq. Postea Vivariensibus episcopis datum est ab eodem Lothario, cujus ea de re præceptum edidit Joannes Columbi, pag. 66, in quo hæc leguntur : « Concedimus et confirmamus eidem sanctæ sedi beati Vincentii gloriosissimi martyris abbatiam quæ vocatur Dozera cum cellulis suis, consistentem in comitatu Aurasio super fluvium Rhodani sitam. » Quod totidem verbis confirmatum est a Carolo Calvo anno secundo imperii. Destructo dein monasterio, hinc episcopi amant vocari principes Donzeræ. BALUZ.

^b ^c Ignota.

^d Fort. *Maulbronn*. Del., *Sculturburna*.

^e *Haindlingberg* in præfectura Mellersdorf. Vide Langii nostri Regesta ad an. 875.

^f *Methema* Edd. quod correxi; *Methen*, *Metten*.

^g *Sconenauva* Edd. quod correxi. *Schonau*.

^h Ita correxi; *Aloseburch* Edd. Est Mosburg ad Isaram, B. Castulo dedicatum.

ⁱ *Weizenbrunnico* Edd. *Wessobrunn*.

^j In Herio insula [*Île de Rhé*] maris Pictonici fundatum a sancto Philiberto, ex cujus nomine dein dictum est monasterium sancti Philiberti, ut hic et in Vita Ludovici Pii. Videtur autem restauratum fuisse a Carolo Magno. Nam Ademar Cabanensis, cum dixisset hanc insulam a Normannis incensam esse anno 830 et destitutam esse a generali monachorum habitatione, addit : « Ibi fecerat dominus imperator Carolus monasterium sancti Philiberti. » Hodie monasterium illud abbatia non est, sed prioratus tantum, ut notat Hadrianus Valesius. BALUZ.

^k Vulgo *Saint Maizent*, in diocesi Pictaviensi. Restauratum fuit a Ludovico Pio, ut testatur auctor Vitæ ejus. Id.

^l *Monasterium Carroffi*, in eadem Vita Ludovici Pii. Vulgo *Charroux*, in diocesi Pictaviensi. Vetus monasterium, a Rogero comite Lemovicensi ejusque uxore Eufrasia fundatum. Id.

^m Vulgo *Brantôme*, in diocesi Petrocoricensi. Vulgo tradunt monasterium istud a Carolo Magno fundatum esse anno 769, hujusque narrationis auctorem nonnulli faciunt Reginonem. Frustra. Nihil enim istiusmodi prodidit Regino. At in Annalibus Franciæ et bibliotheca Thuana editis, quos quidam eos esse putant quos Regino secutum se esse profiteatur, legitur Carolum anno supra notato basilicam in Petrogorico constituisse in honore beati Petri in loco qui Brantomsis dicitur. Sed Duchesnius illic admonet hanc narrationem in margine vetusti Codicis scriptam fuisse manu paulo recentiore. Apud Ademarum Cabanensem reperio Pippinum Aquitanicæ regem monasterium Brantomsense fecisse jussu patris. Id.

ⁿ Vulgo *Saint-Savin*, in diocesi Pictaviensi. BALUZ.

^o *Situm intra Pictavensem urbem*, ut legitur apud Gregorium Turonensem lib. III, cap. 7, et in titulo Capitularis anni 822 de causis ejusdem monasterii, sive *infra muros urbis Pictavensis*, ut in præcepto

A Monasterium ^b Moseburch.

Monasterium ⁱ Weizenbrunno.

In Aquitania.

Monasterium ^j sancti Philiberti.

Monasterium ^k sancti Maxentii.

Monasterium ^l Carroffinii.

Monasterium ^m Brantomsurii.

Monasterium ⁿ sancti Savini.

Monasterium ^o sanctæ Crucis puellarum.

Monasterium ^p sanctæ Mariæ in Lemovicis.

Ludovici Balbi edito in tomo quarto Gallicæ Christianæ. Conditum fuit a sancta Radegunde Regina, eamque ob causam aliquando vocatur monasterium sanctæ Radegundis; ut in Vita Ludovici Pii, *Monasterium puellare sanctæ Radegundis*. Imo Hincmarus Rhemensis archiepiscopus apud Flodoardum lib. III, cap. 27, dicitur scripsisse « Rotrudi Deo sacratæ et cæteris sororibus monasterii sanctæ Crucis et sanctæ Radegundis pro electione abbatissæ ipsius monasterii. » At Ludovicus Balbus, in præcepto supra laudato, monasterium sanctæ Crucis distinguit a monasterio sanctæ Radegundis, primum ponens « infra muros urbis Pictavensis, » aliud « in suburbio prædictæ urbis. » Hæc sunt ejus verba emendata et suppleta ex fide veteris Codicis : « Ava abbatissa ex monasterio sanctæ Crucis, quod est situm infra muros urbis Pictavensis, nostram adiens clementiam, obtulit obtutibus nostris præcepta domni avi nostri Ludovici et piæ memoriæ genitoris nostri Caroli gloriosorum imperatorum, in quibus erat insertum quod non solum ipsi, verum etiam et prædecessores eorum, reges videlicet Francorum, sub suo munimine et immunitatis tuitione cum monasterio sanctæ Radegundis, quod est situm in suburbio prædictæ urbis, » etc. Et infra : « Sed pro rei firmitate postulavit nobis ut paternum seu prædecessorum nostrorum, regum videlicet et imperatorum, morem sequentes, hujusmodi nostræ immunitatis præceptum erga prædicta monasteria, sanctæ Crucis videlicet et sanctæ Radegundis, ubi ipsa corpore requiescit, fieri censeremus. Cujus petitioni libenter assensum præbuimus, et hoc nostræ auctoritatis præceptum circa ipsa monasteria pro divini cultus amore fieri decrevimus, » etc. Ista sic intelligenda sunt. Monasterium sanctæ Radegundis est monasterium monachorum ab eadem sancta muliere fundatum sub titulo sanctæ Mariæ, in quo illam sepultam esse constat ex Gregorii Turonensis libro de Gloria confessorum. Istud postea datum est canonicis, et nunc est ecclesia collegiata intra muros urbis Pictaviensis. Verum quoniam hæc duo monasteria vicina erant, et originem suam utrumque referebat ad sanctam Radegundem, variis temporibus eodem nomine vocata sunt, et sub unius monasterii appellatione aliquando censebantur, ut apud Flodoardum et in Capitulari anni 822. De monasterio puellarum intelligendus est locus ex Vita Ludovici Pii, ubi scriptum est Juditham ejus uxorem *in monasterio sanctæ Radegundis retrudi* jussam anno 829 factione Pippini regis Aquitanicæ. Contra de monasterio virorum accipiendus est Ademar Cabanensis, dum ait eundem Pippinum, quem anno 838 constat obiisse, sepultum fuisse *Pictavis apud sanctam Radegundem*. Exstant apud me versus Oliverii Canonici sanctæ Radegundis Pictaviensis in funere Ebalii Abbatis Tutelensis.

^p Vita Ludovici Pii : Monasterium puellare sanctæ Mariæ. Vetus ac nobile Monasterium in civitate Lemovicensi, vulgo Regula vocatum. Hujus monasterii abbatissa regnante Ludovico Transmarino fuit Deda soror Ademari vicecomitis Sclarum et abbatis laici monasterii Tutelensis, ut legitur in chartulario ejus

Monasterium ^a Mastracurii.

Monasterium ^b Menadini.

Monasterium ^c Magnilocum.

Monasterium ^d Conquas.

Monasterium ^e sancti Antonii.

Monasterium ^f Musciacum.

dem monasterii Tutelensis, fol. 130 : « Deda abbatissa sanctæ Mariæ de Regula fuit soror domni Ademari vicecomitis. » Item fol. 192 : « Igitur in Dei nomine ego Deda abbatissa et Faucisburgis monacha et omnes monachas ejusdem loci, scilicet sanctæ Mariæ Lemovicensi, vendimus alicui homini nomine Bernardi abbatis et cunctæ congregationi sancti Martini Tutelensis cœnobii mansos nostros qui sunt in pago Lemovicino, » etc. Chronica Gaufridi prioris Vosiensis, cap. 27, loquens de Urbano II papa : « De primo Kalendas Januarii Lemovicis devenit, missam de galli cantu dominicæ mativitatatis in ecclesia puellarum sanctæ Mariæ quæ dicitur ad Regulam decantavit. » Idem c. 41 commemorat Mariam abbatissam S. Mariæ de Regula, filiam Archibaldi Barbatii et Brunicendis vicecomitis Lemovicensis, ejus nomen omissum est a scriptoribus Galliæ Christianæ. BALUZ.

^a Leg. *Masciacum*, ut in Vita Ludovici Pii. Quod est monasterium in Arvernens, hodie *Mauzac* vocatum. Charta Brivatensis data anno 854 : « Lanfredo abbate ex cœnobio Mauciaco, qui est in patria Arvernica, in aice Rivoenese. » Id. — *Mauzacum* apud Arvernos. Bouo.

^b Id est, *monasterium Menatæ* in Vita Ludovici Pii. Monasterium est in Arvernens, vulgo *Menat* dictum, a sancto Meneleo fundatum. Unde in veteri membrana monasterii Canigonensis scriptum est : Titulus sancti Menelei Minatensis cœnobii. BALUZ. — An *Menatense* apud Arvernos? Bouo.

^c *Monasterium Magniloci* in Vita Ludovici Pii. « Heirradus venerabilis abba ex cœnobio cui vocabulum est Magnus locus, sito in pago Arvernico, » in præcepto Caroli Calvi edito inter Probationes libertatum Ecclesiæ Gallicanæ, cap. 58, § 7. BALUZ.

^d In diœcesi Ruthenensi, vulgo *Conques*. Hujus monasterii abbas erat anno 819 Medraldus, cujus mentio exstat in præcepto Ludovici Pii, in quo monasterium Concas dicitur esse sub defensione atque tuitione regia. Eodem Ludovico regnante, commutatio mansorum inter idem monasterium et Ecclesiam Laudunensem facta est cum auctoritate ejusdem Ludovici, ut sancitum est in Capitularibus Caroli Calvi, tit. XI, cap. 12. Id.

^e Legendum *Antonini*. In membrana Canigonensi supra laudata mentio est monasterii « ubi caput Antonini martyris cum parte corporis requiescit in valle quæ vocatur Nobilense, ubi congregatio clericorum præesse videtur. » Agitur illic de monasterio sancti Antonini in diœcesi Ruthenensi, in quo ejusdem martyris venerabile caput summo honore repositum signis et miraculis longe lateque celebrari reperi in veteribus memoriis illius monasterii. Fuit autem illo tempore monasterium clericorum sive canonicorum, exstatque bulla Urbani II pro canonica sancti Antonini. Id.

^f Ita etiam scriptum est in Vita Ludovici Pii. Vulgo *Moyssac* apud Cadurcos. Id.

^g Septimania per eas tempestates, uti supra dicebamus, complectebatur pagos qui ab Atace fluvio et Carcassonensi civitate usque ad Rhodanum et montes Pyrenæos pertinent, ultra quos erat Marca Hispanica. Id.

^h Vetus ac nobile monasterium in diœcesi Nemausensi, vulgo *Saint-Gilles*. Id.

ⁱ Vetus item monasterium in diœcesi Nemausensi, cujus abbates fuisse reperi in veteribus mo-

In ⁸ Septimania.

A Monasterium ^b sancti Aegidii in valle Flaviana.

Monasterium ⁱ Psalmodium.

Monasterium ^j Anianum.

Monasterium ^k sancti Tiberii.

Monasterium ^l Villamagna.

Monasterium ^m sancti Petri in Lunate.

numentis Regembaldum anno 905 et Bernardum anno 1203. Vide Innocentium III, lib. xv, epist. 111, et Mabillonium, lib. vi de Re diplomatica, cap. 205. Id.

^j In diœcesi Magalonensi, cujus abbas ea tempestate erat Benedictus. Id.

^k Hodie vulgo *Saint-Uberty*, in diœcesi Agathensi. Situm est ad Araurem fluvium in vico Cesserone. Illic habita fuit synodus episcoporum provinciæ Narbonensis anno 907, in qua decretum est Ecclesiam Ausonensem liberam in posterum fore a tributo quod pendebat Ecclesiæ Narbonensi. Aliud quoque concilium illic habitum est anno 1050 Idibus Julii, cui præfuit Wifredus archiepiscopus Narbonensis, in quo excommunicati sunt invasores prædiorum monasterii Arulensis. Id.

^l In diœcesi Biterrensi. Epistola monachorum Villemagnensium ad monachos Canigonenses consolatoria de morte Wifredi comitis Ceritanæ et monachi Canigonensis scripta anno 1025. « Venit gerulus vestri diplomatæ ad limina beati Martini præsulis villæ Magnensis et beati Maiani confessoris, nobis obitum patris vestri et reliquorum fratrum denuntians, » etc. Paulo post petunt orationes pro abbatibus Villemagnensibus Guigrado abbate, Riche-rio abbate, Poncione abbate, Gairaldo abbate. Monasterii S. Martini Villemagnensis jura privilegiaque confirmavit Ludovicus VII rex Francorum, rogante Berengario abbate, ut patet ex litteris ejus, quas in diplomate suo dato Parisiis anno 1210 descripsit Philippus Augustus. Erat per ea tempora inter Berengarium abbatem Villemagnensem et Stephanum de Cerviano lis et controversia propter forciam, id est castellum sive arcem Caissani. Ea vero composita est ab arbitraris communi consensu electis anno 1205, iv Kalendas Maii in capitulo Villamagnæ. Arbitri fuere Ermengaudus episcopus Biterrensis, Salomon de Falgariis, Bernardus abbas sancti Afrosidii Biterrensis, et Geraldus Jordanus cantor Biterrensis. Abbas Villemagnensis interfuit concilio Biterrensi anno 1255. Id.

^m Guillelmus Catellus, in libro primo Memoriarum historiæ Occitanicæ, p. 35, suspicatur hæc intelligi posse de ecclesia sancti Petri in civitate Lutevensi; Hadrianus vero Valesius in Notitia Galliarum, pag. 351, de Lunello ob similitudinem nominis. Neuter tamen, quantum ego conjicio, rem assecutus est. Monasterium S. Petri in Lunate est monasterium in diœcesi Biterrensi quod hodie Juncellense vocatur in archidiaconatu Lunatensi, media ferme via inter Lutevam et oppidum S. Pontii. Probat istud ex veteri charta quam viri clarissimi Sammarthani commemorant in catalogo episcoporum Biterrensi, ubi docent Pippinum regem, ad requisitionem Benedicti abbatis Juncellensis cœnobii sub invocatione S. Petri fundati in valle Lunatensi, dedisse ei totum territorium de Juncellis, « sicut ex instrumento donationis asservato in scriniis monasterii, colligitur. » In præcepto quin etiam Caroli Simplicis pro monasterio Psalmodiensi lego monasterium Juncellense situm esse « in pago Juncensi in suburbibus castri Lunensis. » Abbatem hujus monasterii concilio apud Biterras habito anno 1255 interfuisse reperi. Item concilio Biterrensi anni 1299 adfuit G. abbas Juncellensis. Petrus abbas Juncellensis Narbonensi concilio suam præsentiam exhibuit anno 1374 sub Petro de Judicia archiepiscopo Narbonensi. Id.

Monasterium ^a Caunas.

Monasterium ^b Castrelli malasci.

Monasterium ^c sanctae Mariae Capariensis.

^a In diocesi Narbonensi fundatum a Milone comite Narbonensi sub imperio Caroli Magni, uti scriptum est in epistola Gelasii II de privilegiis illius monasterii. Quod confirmari potest ex his quae leguntur in praecepto quod idem Carolus monasterio Caunensi concessit tempore synodi Francofordlensis. Monasterii porro Caunensis hos abbates fuisse reperio in veteribus membranis. Anianus an. 794 interfuit synodo Francofordlensi. Joannes anno 826.

Hildericus, tempore Caroli Calvi.

Gondesalvius, anno 853.

Egilkanes vel Egiga, anno 870.

Daniel, anno, 873.

Baldemarus erat abbas anno 29, regnante Carolo rege post obitum Odonis.

Robertus, filius Trudgardis, erat abbas anno secundo post obitum Caroli Simplicis et anto primo quo obiit Radulfus rex.

Aimericus, anno 29 regnante Lothario rege.

Radulfus, anno 1 et 2 regnante Hugone rege.

Udalgarus, an. septimo regnante Hugone rege.

Isarnus, anno 1095, 1098.

Geraldus, anno 1101.

Isarnus, anno 1103.

Petrus, anno 1136.

Casto, anno 1165.

Berengarius, anno 1166, 1171.

Petrus, anno 1177, 1183, 1185.

Geraldus, anno 1228.

Petrus cognomento Raymundi, anno 1231, 1236, 1240.

Petrus an. 1262, 1268, 1269, 1270, 1275, 1280.

Guillelmus, anno 1338, 16 Januarii. Ex registro archivi regii Carcassor., fol. 84.

Embrinus. Interfuit concilio Narbonensi anno C 1374.

Salomon, anno 1415.

Bertrandus, anno 1416.

Petrus, de Godiaco, decretorum doctor, vicarius et officialis Narbonensis, anno 1432.

Guarinus de Tornello, anno 1437.

Rigaldus de Albinhaco anno 1450. BALUZ.

^b Leg. *castelli Malasci* sive *Mallasti*. Sic enim vocatur in praeceptis Ludovici Pii, Pippini regis Aquitaniae, Caroli Calvi, Odonis, et Radulfi, et in aliis veteribus monumentis. Monasterium itaque castri Malasci est monasterium quod hodie vocatur Montisolivi in diocesi Carcassonensi, cujus hos abbates fuisse reperio.

Olomundus, anno 815.

Vilafredus, anno 827.

Richimirus, anno 854.

Ugobertus, anno 883.

Ramulfus, anno primo et anno quarto regnante C:rolo rege, id est, Carolo Simplice, ut opinor. Vide Mabillonii Annales, tom. III, pag. 696.

Arifonsus vel Erifonsus, anno 23, 27 et 28, regnante Carolo rege filio Ludovici. Eadem tempestate vivebat Erifonsus episcopus habitans Narbonam, ut patet ex praecepto ejusdem Caroli quod exstat in archivo archiepiscopi Narbonensis et apud Catellum, et Vendiscensis episcopus dicitur in chartulario Ecclesiae Helenensis.

Donadeus, anno quarto regnante Rodulfo rege post obitum Caroli regis.

Tresmirus, anno 13 regnante Ludovico rege, et anno 4, 5, 21, 23, 25, regnante Lothario rege. Ad eum exstat epistola Agapiti junioris de confirmatione privilegiorum ejusdem monasterii.

Stephanus, anno 30, 32, 33, regnante Roberto rege.

Guillelmus, anno 1054.

Petrus, regnante Philippo rege.

^A Monasterium ^d sanctae Mariae ad Orubionem.

Monasterium ^e sancti Laurentii.

Berengarius, anno 1106.

Bernardus, filius Ermengardis, anno 1146, 1147.

Sicardus, filius Guillelmæ, anno 1174.

Isarnus anno 1184-1188.

Bernardus de Magaladz, anno 1194.

Isarnus, de Aragonæ, anno 1205. Abbatem tamen fuisse non asseveraverim, quia ipse se vocat tantummodo procuratorem monasterii Montisolivi, ab abbatis nomine abstinet.

Ermengaudus, anno 1229, 1230, 1231, 1232, 1234, 1236, 1242, 1243, 1245.

Geraldus, anno 1249, 1259, 1270, 1278. Invitatus ad concilium Lugdunense a Gregorio X, litteris datis Lugduni, Idibus Martii anno secundo.

Petrus Bernardi, anno 1297-1298.

Bartholomæus, anno 1319. Processus Bernardi delitiosi, fol. 183, verso. Vitæ paparum Avenion. I, II, p. 555.

Ozilius, anno 1327.

Guillelmus, anno 1334 factus presbyter cardinalis sanctorum quatuor Coronatorum a Benedicto XII anno 1337.

Raymundus, anno 1345.

G. anno 1351, 1358.

Bertrandus de Pelaiano, antea abbas S. Severi, anno 1365. Codex, 2833, fol. 93, verso.

Hilias Jacobi, antea prior de Lingavilla in diocesi Rothomagensi, nepos Petri de Chalesio, episcopi Montisalbani, mortuus anno 1393.

Arnklus.

Saxius, anno 1429, factus abbas a Martino V post mortem Arnaldi. Erat autem elemosynarius ejusdem monasterii.

Joannes, anno 1445-1461.

Guillelmus de Rupe, anno 1465.

Simon de Bellosole, præpositus Vauensis et abbas commendatarius monasterii Montisolivi anno 1505. Idem fortassis qui episcopus Vauensis fuit.

Joannes de Bellosole, successor Ecclesiae Narbonensis, abbas commendatarius anno 1515.

Sebastianus de Bonne, prior major Ecclesiae Castrensium, factus abbas 1518, juxta concordata.

Antonius de Bonne, superioris ex fratre germano nepos, camerarius monasterii Montisolivi, per patris resignationem factus abbas anno 1540. Sedebat adhuc anno 1544.

Franciscus de Crequy, episcopus Morinensis, nominatus abbas post mortem Antonii de Bonne, nominationi suæ renuntiavit in gratiam sequentis abbatis.

Jacobus de Crequy, superioris frater, monachus sancti Dionysii, fit abbas Montisolivi anno 1550.

— Id.

^e In comitatu Redensi et diocesi Narbonensi. Præceptum Caroli Simplicis editum in Appendice Conciliorum Galliae Narbonensis tit. 4 : « Addimus quoque præfate ecclesie sanctorum Justi et Pastoris ex nostra regali liberalitate in comitatu Redensi abbatiam Cubarias. » Monasterii *sanctae Mariae de Cubaria* a Cluniacensis penditis mentio exstat in epistola Urbani II ad Hugonem abbatem Cluniacensem. Id.

^d In confinio Narbonensi et Carcassonensi, ut legitur in praecepto Caroli Magni edito in eadem Appendice Conciliorum Galliae Narbonensis. Vulgo *la Grasse*. Id.

^e Vetus abbatia, Narbonensi Ecclesiae unita auctoritate Ludovici Balbi Francorum regis, tandem reducta in prioratum ac monasterio Crassensi subjecta undecimo Christi sæculo. Vide notas ad Concilia Galliae Narbonensis, pag. 3, 20, 21. De hac enim abbatia hic agi puto. Scio tamen aliud olim in Cerritania, quæ tum Septimaniae pars erat, monaste-

Monasterium ^a sanctae Eugeniae.

Monasterium ^b sancti Hilarii.

Monasterium ^c Valle Asperii.

rium istius nominis fuisse, cujus mentio exstat in citata membrana Canigonensi : « Dominis Patribus simulque fratribus pusillis cum majoribus consistentibus in cœnobio almi Martini præsulis confessoris Christi Canigonensis : Joannes licet indignus monachus et abba atque grex pusillus sancti Laurentii Cerritaniensis monasterii. » Ante hunc Joannem abbas ejusdem monasterii fuerat Pontius, qui mortuus est vi Kal. Junii. BALUZ. — Nunc *Saint-Chignan*.

^a In suburbio Narbonensi.

^b In diœcesi Carcassonensi. Olim monasterium illud dicatum erat sancto Saturnino. Postea sanctus Hilarius Carcassonensis episcopus, illic sepultus, occasionem dedit mutandi nominis. Sed tamen per aliquot sæcula vocatum est monasterium sancti Hilarii et sancti Saturnini. Abbates habuit quorum nomina sequuntur :

Nampius, tempore Caroli Magni.

Monnellus, Egidonius, Leoninus, regnante Ludovico Pio.

Ana, regnante Carolo Calvo.

Castellanus, cui successit Recamundus, lib. vi de Re diplomatica, pag. 506.

Benedictus, anno 970 et anno 27 regnante Lothario. Item anno secundo regnante Hugone rege.

Gaufredus, anno sexto regnante Roberto.

Benedictus, anno 15 regnante Roberto.

Oliba, anno 1020, 1034. Vide tom. IV Annal. Bened., pag. 711, c. 58.

Cono, anno 1110.

Udalgerius, anno 1117-1120.

Pontius de Bravo, anno 1194-1202

Alhoynus, anno 1217, 1224, 1251, 1255.

Guillelmus Petri, successor Alhoyni, anno 1253.

Arnaldus, electus et confirmatus anno 1265. Sedebat adhuc anno 1285.

Pontius, anno 1286.

Jordanus, anno 1344-1350.

Jacobus, anno 1385-1386.

Bertrandus, anno 1411.

Guillelmus Babonis, anno 1441.

Gaubertus Angerii, electus et confirmatus anno 1451. Antea abbas sancti Polycarpi in diœcesi Narbonensi. Sedebat anno 1453.

Arnaldus Raymundus Roquete factus abbas anno 1481. — Id.

^c Id est, monasterium sanctæ Mariæ Arularum in comitatu Vallis Asperii. Chartularium ecclesiæ Helenensis lib. v, cap. 97 : « Ego Vusandus abba et cuncta congregatio cœnobium sanctæ Mariæ Arlas, qui est fundata in comitatu Rusilionense, in valle Asperii, super alveo Teccho, id est, Endalecus, etc., iii Non. Aug. anno v, regnante Radulfo rege. » Præceptum Caroli Calvi datum in monasterio S. Dionysii vii Kal. Martii anno 869 : « Monasterium in honorem sanctæ Mariæ in pago Rusilionensi in valle Asperia fundatum. » Eadem leguntur in præcepto Ludovici Balbi dato apud Treca anno 878. Sed monasterium sanctæ Mariæ Arularum in valle Asperia diserte vocat idem Carolus in altero præcepto dato in monasterio sancti Saturnini, dum obsideretur Tolosa, anno 844 : « Recesindus abba monasterii sanctæ Mariæ in Arulas veniens ad nos obtulit, obtutibus nostris auctoritatem domini et genitoris nostri Ludovici imperatoris, qua continebatur qualiter prædictum monasterium ædificatum a Castellano condam vallo quæ dicitur Asperia sub sua immunitate atque defensione suscepisset. » Non inde tamen colligi potest monasterium istud a Castellano conditum fuisse, sed tantum reparatum. Docet istud Ludovicus Pius in præcepto dato anno vii imperii xv

A ^d In Tolosano.

Monasterium ^e sancti Papuli.

Monasterium ^f Suricinium.

Monasterium ^g Asilo.

Kal. Octobris : « Castellanus abba monasterii sanctæ Mariæ veniens ad nos innotuit eo quod ipse cum fratribus suis in valle quæ dicitur Asperia monasterium in ædificia antiqua construxerit. » Tandem hoc monasterium Cluniacensi subjectum fuit, ut patet ex bullis Urbani II et sequentium pontificum Romanorum. — Omnis Pagus Ruscinonensis divisus est in partes tres; quarum unam incolunt Ruscinones proprie dicti, aliam Confluentini, tertiam Vallaspirienses. Vetus autem est hæc divisio. Verum, cæteris in præsentiarum omissis, de pago Vallaspiriensi hic nobis sermo est, quem in Septimania fuisse docet hæc notitia. Confirmatur autem istud multis testimoniis. Præceptum Ludovici Pii pro Wimaro vassallo dominico : Tale concedimus beneficium quatenus res quas genitor eorum per concessionem patris nostri Caroli præstantissimi imperatoris, ab eremo in Septimania trahens ad villam construxit quæ vocatur vicus Sirisidum, consistentem videlicet in valle Asperi. » In chartulario Ecclesiæ Helenensis, lib. iii, cap. 62, reperitur vetus charta data anno sexto regni Ludovici Transmarini, in qua hæc leguntur : « Dono tibi alodem meum quem ego habeo in comitatu Russilionense, in valle Asperi. » Alia anno xiv ejusdem regis lib. vi, cap. 82, « in comitatu Rusilionense, in valle Asperi, in villa Corbaria. » Item alia lib. iv, cap. 88, anno quinto regni Hugonis Capeti : « in comitatu Russilionense vel in valle Asperi. » Item adhuc alia lib. i, cap. 99, data anno 1095, iv idus Februarii : « Sunt autem ista alodia in comitatu Rossilionensi, sive in valle Asperi. » Ruscinonensem porro pagum, in quo situm fuisse Vallaspiriensem hæc acta probant, in Septimania fuisse docet præceptum Lotharii imperatoris pro Wimaro vassallo, cujus paulo ante facta mentio est, datum anno xxi imperii Ludovici Pii in eodem chartulario, lib. i, cap. 40 : « Wimar vassallus noster suam exequendo fidelitatem ad nos veniens petiit pietati nostræ ut ei et fratri suo Radoni nomine tale concederemus beneficium quatenus res quas genitor eorum per concessionem avi nostri Caroli præstantissimi imperatoris, ab eremo in Septimania trahens ad villam construxit quæ vocatur Villanova, consistentem videlicet in Rossilione. » Præceptum Caroli Calvi pro Dodone vassallo Orgerii, quod exstat in monasterio sancti Petri Rodensis, datum anno xxix regni ejusdem Caroli : « quasdam res juris nostri sitas infra Septimaniæ regnum in pago Russilionense. » Vide notas ad Concilia Galliæ Narbonensis, pag. 6. Id.

^d Id est, in marcha Tolosana, uti dictum est supra.

^e Quod postea Joannes XXII episcopali dignitate ornavit.

^f Vulgo *Sorèze* in diœcesi olim Tolosana, nunc vero in Vaurensi. Soricinii monasterii in pago Tolosano foundationem referri ad Pippinum regem ostendit præceptum ejus datum Aquisgrani, in quo commemorat id sibi a beata Dei genitrice præceptum esse. Philippus abbas Soricinii concilio Vaurensi trium Provinciarum præfuit anno 868, nomine Arnaldi Ausciorum archiepiscopi, uti diximus in notis ad Concilia Galliæ Narbonensis, pag. 56.

^g Vulgo *Mas d'Asil*, olim in pago Tolosano, nunc in diœcesi Appamiarum, sancto Stephano dicatum, quod Isarnus episcopus Tolosanus in sua defensione suscepit anno 1075, rogante Dalmatio archiepiscopo Narbonensi, ut videre est in litteris ejusdem Isarni. Hinc vero patet Dalmatium fuisse antiqui juris observantissimum, quo cavetur ut unusquisque episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, et ut metro

Monasterium ^a Venercha.

In Wasconia.

Monasterium ^b Cella fraxillii.

Monasterium ^c Cimorra.

Monasterium ^d Piciano.

Monasterium ^e Altum fragitum.

politanus nihil in comprovincialium suorum parochiis agere praesumat sine eorum auctoritate. Id.

^a Inter monasteria quae a Ludovico Pio reparata fuisse scribit auctor Vitae ejus, recensetur *monasterium de Utera in pago Tolosano*. Quod fortassis idem est cum monasterio Venercha. Id. — *Venerque* prope Tolosam.

^b Certum est monasterium illud fuisse situm in Vasconia. Fortassis in diocesi Ausciensi, cum Cimorrae preponatur. In chartulario monasterii Cimorrensis legitur Sansastrum de Cella Fraxilli fecisse conventionem et ut Sansfurt de Argun acciperet filiam suam nomine Sancia uxorem. Qui cum vellet facere nuptias, Guillelmus de Beccava contradixit ei, quia erat senior ejus. Hoc audiens Sansfurt dedit ei quinque solidos ut eam e toto relinqueret et firmaret sibi Sansaster generum suum et omnem progeniem ab ea descendentem. In eodem chartulario reperitur mentio cujusdam militis cui nomen erat Fortoni de Cella Fraxillii, qui vivebat anno 1134. Fortean Cella Fraxillii monasterium est quod hodie dicitur Cella-Medulphi, vulgo *Saramon*, in diocesi Ausciensi. BALUZ.

^c Sic scribunt omnes veteres: at in tomo quarto Galliae Christianae scriptum est *Simorra*. Vetus monasterium beatæ Mariæ virginii dicatum, in quo ser-

A Monasterium ^f sancti Savini.

Hic praedictis monasteriis praefatus imperator, sicut supradictum est, statutum scribi fecit, atque manu sua firmavit, et annulo suo imperiali sigillare fecit.

vantur reliquiae sancti Ceratii et sancti Saturnini. Istius monasterii hos abbates fuisse reperio in vetustis tabulis.

Forto, sive Fortunus, circa annum 1020.

Otto, archiepiscopus Ausciensis, circa ann. 1050.

Pontius, anno 1055 et 1068.

Gastonus.

Astarus.

Lærus, Astari successor, circa ann. 1070.

Bernardus, Læri successor.

B Pontius, episcopus Bigorritanus, circa ann. 1076.

Petrus de Petiano, ann. 1080 et 1090.

Willelmus, ann. 1118 et 1122.

Petrus, 1143-1146.

^d Vulgo *Pessan* in diocesi Ausciensi. Vetus charta Cimorrensis monasterii. Et mihi remansit hæreditas monasterium quod vulgo dicitur *Pestiano*, in honore constructum sancti archangeli Michaelis, situmque in monasterio Astariensi. Pezanensis sive Pessanensis abbatis in diocesi Auscitana mentio est apud Gregorium VII, lib. VII, epist. 18. Id.

^e S. Sixti de Fagito, dioc. Ausciensis.

^f In valle Levitanensi et diocesi Tarbiensi. Vide Historiam Benearnensem illustrissimi viri Petri de Marca, archiepiscopi Parisiensis, lib. IX, cap. 2. BALUZ. — In agro Tarbellensi ad Pyrenæos. Bouq.

CAPITULA LEGI SALICÆ ADDITA (An. 819).

Anno 819 post natale Domini, Einhardo teste, conventus Aquisgrani habitus est, in quo multa de statu ecclesiarum et monasteriorum tractata atque ordinata sunt, legibus etiam capitula quaedam pernecessaria quia deerant, conscripta atque addita sunt. Quae a Baluzio ex duobus Codicibus manuscriptis, uno bibliothecæ regiae, altero sancti Remigii Rhemensis edita, jam ope eorumdem Codicum, scilicet 1. bibl. regiae Paris. inter Supplementa Latina n. 164 bis, olim Sancti Remigii; et 2. C. bibl. ejusdem n. 4632 recognita prodeunt.

IN NOMINE DOMINI. INCIPIUNT CAPITULA LEGIS SALICAE ¹. C beat, sed pristino domino, et servitio restitutus fiat, iudicaverunt.

1. De capitulo primo ², id est, de mannire. De hoc capitulo iudicatum est, ut ille qui mannetur, spatium mannitionis suae per quadraginta noctes habeat. Et si comes infra supradictarum noctium numerum mallum suum non habuerit, ipsum spatium usque ad mallum comitis extendatur, et deinde detur ei spatium ad respectum ad septem noctes. Inde non noctium spatia, sed proximus mallus comitis ei concedatur.

2. De 11° capitulo legis Salicae. Si quis servum alienum occiderit, vel vendiderit, vel ingenuum dimiserit, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis iudicetur, excepto capitale et delatura ³.

De hoc capite iudicatum est ab omnibus, ut si ille servus qui iniuste venditus vel ingenuus dimissus apparet, non alter pro eo in loco illius restituatur; quia dixerunt aliqui quod idem servus, qui ingenuus dimissus fuerat, de novo ad servitium redire ⁴ non de-

3. De 14° capitulo legis Salicae. Si quis ingenuus ancillam alienam in coniugium acceperit, ipse ⁵ cum ea in servitio implicetur.

De hoc capite iudicatum est ab omnibus, ut si ingenua femina quemlibet servum in coniugium sumpserit, non solum cum ipso servo in servitio permaneat, sed etiam omnes res quas habet, si eas cum parentibus suis divisas tenet, ad dominum cuius servum in coniugium accepit, perveniant. Et si cum parentibus suis res paternas vel maternas non divisit, nec alicui quaerenti respondere, nec cum suis heredibus in rerum paternarum hereditate ultra divisor ⁶ accedere possit. Similiter et si Francus

D homo alterius ancillam in coniugium sumpserit, sic faciendum esse iudicaverunt.

4. Item de eodem capitulo. Si quis uxorem alienam vivo marito tulerit, octo millia denarios, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis iudicetur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inscriptio deest 2. ² p. legis Salicae id est 2. ³ XII. f. XI. 2. ⁴ c. c. et d. desunt 2. ⁵ reddere 1. ⁶ XIII 2. ⁷ ipsi 1. ⁸ dluisa 1.

De hoc capitulo iudicatum est, ut vivo marito cui eadem uxor contra legem subtracta fuerat, ab illo qui iam ei iniuste tulerat, cum lege suprascripta, id est, ducentis ¹ solidis, reddita fiat.

5. De 26° capitulo. Si quis puer infra duodecim annos aliquam culpam commiserit, fredus ei non requiratur.

De hoc capitulo iudicatum est, ut si infans infra duodecim annos res alterius iniuste sibi usurpaverit, eas, excepto fredo, cum lege sua componat, et ita ² manniatur, sicut ille ³ manniri potest ⁴ cui contra legem fecit, et ita a comite ad mallum suum adducatur, sicut ille adduci potest, cui contra legem fecit. De hereditate vero paterna vel materna si aliquis eum ⁵ interpellare voluerit, usque ad spatium duodecim annorum expectare iudicatus est.

6. Iudicatum est ab omnibus, ut si Francus homo vel ingenua femina ⁶ in servitio sponte sua implicaverit se, ut si res suas, dum in libertate sua permanebat, ad ecclesiam Dei aut cuilibet legibus tradidit, ipse cui traditae fuerint ⁷, eas habere et tenere possit. Et si filios vel filias, dum in sua fuit libertate, generavit, ipsi liberi permaneant.

7. De 37° capitulo. Si quis servus hominem ingenuum occiserit, ipse homicida pro meritate compositionis parentibus hominis occisi tradatur ⁸, et aliam medietatem dominus servi se noverit solviturum. Aut si legem intellexerit, poterit se obmalare ut leodem ⁹ non solvat.

Quia nullum de ecclesiastico aut beneficiario vel alterius persona servo discretionem lex facit, si ita ecclesiastici aut beneficiarii servi sicut liberorum

A tradi aut dimitti possunt ¹⁰, ad interrogationem domni imperatoris reservare voluerunt.

8. De 46° capitulo, id est, qui viduam in coniugium accipere vult, iudicaverunt omnes ¹¹, ut non ita sicut in lege Salica scriptum est eam accipiat, sed cum parentorum consensu et voluntate, velut ¹² usque nunc antecessores eorum fecerunt, in coniugium sibi eam sumat.

9. De 47° capitulo. De eo qui villam alterius occupaverit. De hoc capitulo iudicaverunt, ut nullus villam aut res alterius migrandi gratia per annos tenere vel possidere possit; sed in quacumque die invasor illarum rerum interpellatus fuerit, aut easdem res quaerenti ¹³ reddat, aut eas, si potest, iuxta legem se defendendo sibi vindicet.

B 10. De affatome ¹⁴ dixerunt quod traditio ¹⁵ fuisset. De hoc capitulo iudicatum est, ut sicut per longam consuetudinem antecessores eorum facientes habuerunt, ita et omnes qui lege Salica vivant, inantea habeant et faciant.

11. Et hoc iudicaverunt, ut si servus cartam ingenuitatis adtulerit, si servus eiusdem cartae auctorem legitimum habere non potuerit, domino servi ipsam cartam falsare liceat.

12. Et hoc iudicaverunt, ut omnis qui alteri aliquid quaerit, licentiam habeat prius sua testimonia producere contra eum. Et si ille cui quaeritur dixerit, quod legibus teneat ea quae tenet, et talia sunt testimonia qui hoc veraciter adfirmare possint ¹⁶,

C iudicaverunt, ut huius rei veritas secundum capitula ¹⁷ domni imperatoris, quae prius pro lege tenenda constituit, rei veritas conprobetur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ CCC. 2. ² XXXVI. 1. ³ item 1. ⁴ ille usque ille deest 1. ⁵ vocem suppleri; deest in 1. 2. ⁶ deest 2. ⁷ v. i. f. desunt 2. ⁸ fuerint, ipsi med' a desunt 2. ⁹ XXXVI. 1. 2. ¹⁰ traditur 1. ¹¹ leodem 2. ¹² reliqua capitis desunt 1. ¹³ homines 1. ¹⁴ viro 1. ¹⁵ quaerendi 1. ¹⁶ radictio 1. ¹⁷ possit 1. ¹⁸ capitulo 1.

NOTÆ.

¹ Titulo 48 legis Salicæ.

RESPONSA MISSO CUIDAM DATA (An. 819).

A Baluzio primum edita, hic ope Codicis unici, scilicet regii Parisiensis n. 2718 sæc. ix iterum recognita et emendata sunt. Patet misso cuidam ex legatione redeunti in responsis esse data, cumque capp. 1, 2 et 6 ad constitutiones Aquisgranenses anni 817 referri videantur, locum eis a Baluzio assignatum, id est annum 819, servandum duxi.

CAPITULA LEGI ¹ SALICAE ADDENDA.

Cap. 1. Ut pagenses per sacramenta aliorum hominum causas non inquirantur, nisi tantum dominicas. Adtamen comes ille, si alicuius pauperis aut inponentis personae causa fuerit, tunc comes ille diligenter, et tamen sine sacramentò, per veriores et meliores pagenses inquirat.

2°. Vult dominus imperator, ut in tale placitum quale ille nunc iusserit, veniat unusquisque comes, et adducat secum duodecim scabinos, si tanti fue-

D rint. Sin autem, de melioribus hominibus illius comitatus suppleat numerum duodenarium. Et advocati tam episcoporum, abbatum, et abbatissarum, ut cum ² eis veniant.

3. Statuendum est, ut unusquisque qui censum regium solvere debet, in eodem loco illum persolvat ubi pater et avus eius solvere consueverunt.

4. Si homini cuilibet causam suam in placito aut coram comite palatio ³ alius fuerit impedimento, et causam eius iniuste disputando impedierit, tunc vo-

VARIANTES LECTIONES.

¹ legis codex. ² codex, numeris omissis tantum cap. repetit. ³ vocem suppleri. ⁴ supplendum quæ-

lunus, ut sive comes palatii, sive comes ipse in comitatu suo, iubeat eum exire foras. Et si noluerit oboedire, tunc solvat bannum dominicam, id est 60 solidos; et illi cui adversatus est, domet wadium suum pro lege sua.

5. Volumus ut comes potestatem habeat in placito suo facere quae debet, nemine contradicente. Et si aliter fecerit quam iuste, ad quem factum illud pertinet, veniat in praesentiam nostram, et nos illi de eodem comite faciamus iustitiam.

6. Vestitura domni et genitoris nostri eo modo volumus ut teneatur, ubicumque esse dicitur, ut prius diligentissima investigatione perquiratur. Et si invenitur esse iusta atque legitima, tunc vestitura dicatur; nam aliter ne vestitura nominari debet, sive sit in ecclesiasticis, sive in palatinis rebus.

7. De proprio quod in castellis ab avo nostro conquisitis, eo modo videtur nobis esse faciendum atque discernendum, ut illi tantum proprietarum rerum sui potestatem non habeant, qui quamdiu potuerunt restiterunt, et contra illorum voluntatem in potestatem avi nostri venerunt. Nam quicumque sociis suis

A pertinaciter resistentibus se dididerunt¹, quamvis castellum per vim fuisset captum, proprie suam tamen in eo habere debent.

8. De rebus unde domnus Carolus imperator legitimam vestituram habuit, et hoc ita potest investigari ut secundum iustitiam ad nos debeant pertinere, nequaquam volumus, si nostri testes boni et idonei sunt, ut alii adversus eos in nostram contrarietatem consurgant. Ad tamen in tua sit providentia hac fidelium nostrorum qui tecum sunt, qui nostri testes esse debent, boni et veraces sint. Porro adversus ecclesiasticas res eadem sententia maneat, quae tempore domni² et genitoris nostri fuerant prolata, ut ecclesiarum defensores res³ suas contra suos adeptiores eadem lege defendant, qua ipsi vixerunt qui easdem res ecclesiis condonaverunt. Similiter et ecclesia eandem legem habeat adversum petitores suos, tantum salva nostra iustitia.

9. De quarto capitulo expectandum censuimus, donec cum plurioribus fidelibus nostris inde consideremus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. dederunt; cod. didicerunt. ² vox deest, quam æquus ac res supplevit Bal. ³ vox deest.

CAPITULA LANGOBARDICA (An. 819).

Inter capitula edictis regum Langobardorum addita, quorum Ludovicum auctorem libri manuscripti produnt, hæc certo alicui anno locove ascribi nequeunt. Cum vero Ludovicus post conventum Attiniacensem mense Augusto anni 822 habitum Italiae curam fere totam Lothario reliquisse videatur, annis 818-822 assignanda sunt, si omnino Ludovicum auctorem agnoscunt, Nam in Codicibus Chisiano, Cavensi, Mankenburgensi, Gothano, non habentur.

Ex *Codd. Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vindobanensi, Veronensi, Estensi.*

Ut¹ omnis ordo ecclesiarum secundum Romanam legem vivant, et sic inquirantur et defendantur res ecclesiasticæ, ut emphyteusis² unde damnum ecclesiae patiuntur, non observetur³, sed secundum legem Romanam destruat⁴, et poena non solvatur.

Ex *Codd. Florent. Lond. Vindob. Veron. Estensi.*

2⁵. Placuit nobis de illis hominibus⁶ qui se liberos per 30 annos esse dicunt, ut per hanc possessionem liberi non sint, nisi de ingenuo patre et⁷

matre nati sunt, aut cartam libertatis ostendunt.

3⁸. Omnibus igitur episcopis, abbatibus, cunctoque clero omnino præcipimus, vicedominos, præpositos, advocatos sive defensores habere bonos, non crudeles, non cupidos, non periuros, non falsitatem amantes, sed Deum timentes et in omnibus iustitiam⁹ diligentes. De iudicibus autem vel centenariis atque tribunis seu vicariis, dignum esse censuimus, ut si mali reperti fuerint, de ministerio suo abiciantur.¹⁰

VARIANTES LECTIONES.

¹ apud Murat. c. 55. ² emphyteuseos contractus unde ecclesia d. patitur edd. ³ observentur... destruantur edd. ⁴ apud Murat. c. 58. cf. Hlotharii Cap. a. 832. cap. 12. ⁵ scil. liberis glossa Vn. ⁶ aut edd. ⁷ apud Murat. c. 56. ⁸ i. facientes vel dil. edd. ⁹ Codex Ambros. in fine capitularium Hludowici hæc exhibet: Volumus etiam atque iubemus, sicut apostolus filiis non autem ideo in capitulo liber appellatur ad servis, quia sicut servus in potestatem domini suo, filius in potestatem esse patris, ideo etiam filios si mancipato vel si libero patre, sicut servo manummissio, vel in alio modo secundum lex, ut sit liber a domino suo. Quæ e lege Romana manasse jam Blumius noster monuit.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 820, Jan., Aquis).

Constitutionem hanc ex duplici copia in Cod. bibl. reg. Paris. n. 2718 s. ix editam, Baluzius conventui apud Theodonis villam anno 820 habito assignavit; sed cum eo anno, ad quem ex cap. 5 sine dubio referenda est, conventus generalis non in loco a Baluzio indicato, sed Aquisgrani, alter vero autumnalis Carisiaci celebratus sit, priori assignandam duximus; edimusque ope Codicum 1 bibl. regie Paris. n. 2718. fol. 73. 2, Cod. eiusdem fol. 110 et 3 bibl. ducalis Guelferbytane Blankenburgici recognitam.

Cap. 1^a. *Ubi telonea exigi et ubi non exigi debeant.* Volumus firmiter omnibus in imperio nostro nobis a Deo commisso notum fieri, ut nullus teloneum exigat, nisi in mercatibus ubi communia commercia emuntur et venundantur; neque in pontibus, nisi ubi antiquitus telonea exigebantur; neque in ripis aquarum, ubi tantum naves solent aliquibus noctibus manere; neque in silvis, neque in stratis, neque in campis, neque subter pontem transeuntibus, nec alicubi, nisi tantum ubi aliquid emitur aut venditur qualibet causa¹ ad communem usum pertinens. Et ubi emptor² cuiuslibet utitur³ herba aut lignis aut aliis villaticis commodis, cum eo cuius sunt quibus utitur, agat iuxta aestimationem usus, et quod iustum est de tali re, illi persolvat. Quod si aliquis constituta mercata fugiens, ne teloneum solvere cogatur, et extra praedicta loca aliquid emere voluerit, et huiusmodi inventus fuerit, constringatur, et debitum telonei persolvere cogatur. Et quisquis huiusmodi iusta telonea solvere declinantem susceperit sive celaverit, id secundum suam legem emendare compellatur: is tamen quem celavit, debitum teloneum persolvat. Ceterum, sicut superius dictum est, nisi in memoratis locis nemo a quolibet exigit telonea. Et si quis⁴ fecerit contra haec praecepta nostra, sciat se esse damnandum 60 summa solidorum.

2. *De dispensa fidelium nostrorum.* Sive carris, sive sagmariis⁵, sive⁶ friskingis, sive aliis quibus-

libet vehiculis, tam eorum qui nobis assidue in palatio deserviunt, quamque et eorum qui ad palatium eorum dispensam ducunt, nemo in pontibus, neque in navibus, neque in quibuslibet aliis locis, ab eis teloneum exigere praesumat. Quod si fecerit, noverit se similiter 60⁶ solidorum poena plectendum. Quod si aliquis repertus fuerit, qui ea quae praemissa sunt, non ad suam dispensam, nec ad proprios usus, sed potius venundandi causa ea duxerit, noverit se, sicut superius compraeheusum est, esse damnandum.

3. Nemo ex his qui pontes faciunt, aut de immunitatibus, aut de fisciis, aut de liberis hominibus, cogantur pontaticum de eodem quem fecerunt ponte persolvere. Et si forte quilibet voluerit ex propriis facultatibus eundem pontem emendare vel reficere, quamvis de suis propriis rebus eundem pontem emendet vel reficiat, non tamen de eodem ponte maiorem censum exigere praesumat, nisi sicut consuetudo fuit et iustum esse dinoscitur.

4. Omnibus notum sit, quia nolumus ut liber homo ad nostros brolios⁷ operari cogatur. Attamen de aliis publicis functionibus, quas solebant iuxta antiquam consuetudinem facere, nemo se pro hac causa excuset.

5. Generaliter omnes admonemus, ut capitula quae praeterito anno legi⁸ Salicae per omnium consensum addenda esse censuimus, iam non ulterius capitula, sed tantum lex dicantur, immo pro lege teneantur⁹.

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. res ad 2. ² emitur 2. ³ ut iter agens 2. ⁴ deest 1. 2. ⁵ saugumariis 3. ⁶ LX summa s p. l. ⁷ brolios 3. ⁸ legis 1. 2. 3. ⁹ t. id est qui subdiaconum occidit, qui diaconum, qui presbyterum, qui episcopum, qui monachum occidit A. L.

NOTÆ.

^a Hoc caput exstat et in Cod. Florentino inter Ludovici I leges.

^b Certum est hic friskingas inter vehicula nume-

rari. Oportet autem fuisse aliquid quod originem haberet Francicam. BALUZ.

CAPITULARE AD THEODONIS VILLAM (An. 821, Oct.).

Debemus illud Ansegisi libro iv, capp. 1-12, capite primo et inter capitula legibus Langobardorum addita servato. In conventu autumnali Theodonis villa habito promulgatum esse, capite sexto redit, cum Ludovicus imperator placitum Compendii, post primum mense Novembri anni 816 celebratum, annis demum 825 et 824 habuerit, de quibus sermonem hic esse non posse eo intelligitur, quod tempore quo Ansegisus opus suum absolvit, scilicet mense Januario anni 827, nonnisi triennium inde elapsum erat.

1. Si servi per contumaciam collecta multitudine alicui vim intulerint, id est aut homicidium aut incendium, aut qualemcumque rerum direptiones fecerint, domini quorum negligentia hoc evenit, pro eo quod eos constringere noluerunt, ut talia facere non auderent, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, solvere cogantur.

2. De rebus sive mancipiis, quae dicuntur a fisco nostro esse occupata, volumus ut missi nostri inquisitionem faciant sine sacramento per veratores homines pagi illius circumstantes, et quicquid de hac causa verius ac certius investigare potuerint, ad nostram faciant pervenire notitiam, ut nos tunc definiamus quicquid nobis iustum esse videatur.

3. Si servi vel ecclesiastici vel quorumlibet liberorum hominum in fiscum nostrum confugerint, et a dominis vel advocatis eorum repetiti fuerint, si actor fisci nostri intellexerit, quod eos iuste non possit tenere ad nostrum dominium, eiciat illos de eodem fisco, et recipiant eos domini eorum. Et si eidem actori visum fuerit, quod ad nostrum debeant pertinere dominium, expellat eos de eodem fisco, et postquam ab eisdem repertoribus fuerint recepti, habeat cum eis legitimam actionem; et sic eos, si poterit, ad nostram evindictam possessionem.

4. De vassis nostris, qui ad marcam nostram constituti sunt custodiendam, aut in longinquis regionibus sua habent beneficia vel res proprias, vel etiam nobis

NOTÆ.

^a Nimirum vassi dominici. Et sane in chartis ju-

dicatorum per illa tempora actuatorum videmus de-

assidue in palatio nostro serviunt, et ideo non possunt assidua custodire placita: quam rem volumus et missi nostri vel comes nobis notam faciant, et nos faciemus ut ad eorum placita veniant.

5. Volumus ut comites qui ad custodiam maritimam deputati sunt, quicumque ex eis in suo ministerio residet, de iustitia facienda se non excuset propter illam custodiam; sed si ibi secum suos scabineos habuerit, ibi placitum teneat et iustitiam faciat.

6. De his qui se dicunt propter incestum res proprias amisisse, constitutum est, ut si ante proximum quinquennium, quando placitum nostrum habuimus in Compendio, easdem res amiserunt, non eis restituantur.

7. De coniurationibus servorum quae fiunt in Flandris et Mempisco et in caeteris maritimis locis, volumus ut per missos nostros indicetur dominis servorum illorum, ut constringant eos, ne ultra tales coniurationes facere praesument. Et ut sciant ipsi eorundem servorum domini, quod cuiuscumque servi huiusmodi coniurationem facere praesumpserint postquam eis haec nostra iusso fuerit indicata, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, ipse dominus persolvere debeat.

8. De terra in litore maris, ubi salem faciunt,

A volumus ut aliqui ex eis veniant ad placitum nostrum, et ratio eorum audiat, ut tunc secundum aequitatem inter eos definire valeamus.

9. Volumus ut uxores defunctorum post obitum maritorum tertiam partem conlaborationis, quam simul in beneficio conlaboraverunt, accipiant. Et de his rebus quas is qui illud beneficium habuit, aliunde addaxit vel comparavit, vel ei ab amicis suis conlatum est, has volumus tam ad orphanos defunctorum quam ad uxores eorum pervenire.

10. De aggeribus iuxta Ligerim faciendis, ut bonus missus eidem operi praeponatur, et hoc Pippino per nostrum missum mandetur, ut et ille ad hoc missum ordinet, quatenus praedictum opus perficiatur.

11. De duodecim pontibus super Sequanam, volumus ut hi pagenses qui eos facere debent, a missis nostris admoneantur, ut eos celeriter restaurent, et ut eorum vanae contentioni non consentiant, quando dicunt se non aliubi eosdem pontes facere debere nisi ubi antiquitus fuerant; sed ibi ubi nunc necesse est, eosdem pontes facere iubeantur.

12. De omnibus pontibus per regnum nostrum faciendis, in commune missi nostri admoneant, ut ab ipsis restaurentur qui eos facere solebant.

NOTÆ.

mina vassorum posita post nomina missorum et comitum, ut in charta de controversia quae erat inter Audmarum archiepiscopum Viennensem et Wigericum comitem. Acta sancti Aldrici episcopi Cenomaniensis: «Præcepit hanc iustitiam inquirere ab Ebroino Pictaviensis urbis episcopo et Morigoni comiti et Almaro seneschalco domine Judith imperatricis et misso palatino, una cum aliis vassis dominicis.» BALUZ.

* Beatus Rhenanus, lib. II Rerum Germanicarum, pag. 94: «Erant præterea comites ad custodiam maritimam, item ad marcham tuendam deputati, quos hodie marchiones vocamus.» Eginhardus, epist. 22, «ad custodiam maritimam fuerunt.» Id.

† Hæc lectio constans est in omnibus antiquis exemplaribus, nisi quod in Rivipulensi legitur *incertum*. Veteres librarii interdum permutabant hæc vocabula, ut in tit. 21 Capituli Caroli Calvi, cap. 5, *interdum etiam incestam propinquam suam*; pro quo in Cod. sancti Vincentii Metensis scriptum est *incertam*. Et in decretaione Childeberti regis, cap. 2, pro eo quod illic recte legitur, *incestum usum sibi societ conjugio*, veteres libri Rhemensis et Bellocensis habent *incertum*. Sed ut ad rem nostram redeamus, certum est hic legendum esse uti nos edidimus. Vide

C Glossarium F. Pithæi ad libros Capitularium in verbo *reclamare*. Id.

c Mense Novembri anni 816.

d Beatus Rhenanus, lib. II, Rerum Germanicarum, pag. 94: «De coniuratione servorum in Flandris, Mempisco et caeteris ad mare locis facta meminerunt leges Francorum.» BALUZ.

e Charta Caroli Calvi pro monasterio sancti Bavonis apud Miræum in Codice donationum piarum, pag. 73: «In pago Mempisco, in villa Helsca;» ubi Miræus conjicit Helscam fortasse intelligi debere de vico agri Alostani, cui *Esche* nomen est. Andreas Catullius in Ternaco Nerviorum, pag. 18, contendit Menapios sive Mempiscos partim in diocesi Tornacensi fuisse, partim in Morinensi. Id.

f Hieremias in epist. ad Frotarium episcopum Tulensem, quæ est vigesima septima inter epistolas ejusdem Frotharii: «Contigit in nostra provincia præsentis anno sal fore carissimum, eo quod propter pluvias in areis maritimis, ubi fieri solebat, non potuisset perfici.» Id.

g Hac lege abusus Gallorum rex Ludovicus XIV post Philippi IV Hispaniarum regis obitum Bellicam quasi jure devolutionis occupavit.

h Regi Aquitanie, Pii filio. BALUZ.

CAPITULARE ATTINIACENSE (An. 822, Aug.).

Mense Augusto anni 822 Ludovicus imperator Attiniaci in publico conventu de iis quæ in fratres suos, Bernhardum nepotem, et Adalhardum atque Walachum peccaverat, in præsentia totius populi publicam confessionem fecit et pœnitentiam egit, et quidquid similium rerum vel a se vel a patre suo factum invenire potuit, summa devotione emendare curavit. Quibus de rebus edita capitula, hucusque inedita, jam ex Codice bibl. ducalis Guelferbytane Blankenburgico fol. 105-106 luci restituimus.

ITEM ALIA CAPITULA DOMNI LUDOVICI IMPERATORIS.

1. Dei igitur omnipotentis inspiratione vestroque

piissimo studio admoniti, vestroque etiam saluberrimo exemplo provocati, confitemur, nos in pluribus

NOTÆ.

* Einhardi Annales, p. 209.

locis quam modo aut ratio aut possibilitas enumerare permittat, tam in vita quamque doctrina et ministeria, neglegentes extitisse. Quam ob rem, sicut hactenus in his nos neglegentes fuisse non denegamus, ita ab hinc, Deo opitulante, data nobis a vestra benignitate congruente facultate vel libertate, diligentiore curam in his omnibus pro captu intelligentiae nostrae nos velle adhibere profiteamur.

2. Quia vero liquido constat, quod salus populi maxime in doctrina et praedicatione consistat, et praedicatione eadem impleri ita ut oportet non potest, nisi a doctis, necesse est ut ordo talis in singulis sedibus inveniatur, per quam et praesens emendatio et futura utilitas sanctae ecclesiae preparetur; qualiter autem hoc fieri debeat et possit, in sequenti capitulo demonstrabitur.

3. Scolas autem, de quibus hactenus ¹ minus studiosi fuimus quam debueramus, omnino studiosissime emendare cupimus, qualiter omnis homo, sive maioris sive minoris aetatis, qui ad hoc nutritur ut in aliquo gradu in ecclesia promoveatur, locum denominatum et magistrum congruum habeat. Parentes tamen vel domini singulorum de victu vel substantia corporali unde subsistant providere studeant, qualiter solacium habeant, ut propter rerum inopiam

A doctrinae studio non recedant. Si vero necessitas fuerit propter amplitudinem parrocchiae, eo quod in uno loco colligi non possunt propter administrationem quam eis procuratores eorum providere debent, fiat locis duobus aut tribus, vel etiam ut necessitas et ratio dictaverit.

4. Sed quia omnimodis doctrina minus utiliter agitur, si qualiter his qui docere debeant discendi oportunitas non ordinatur, necesse est ut his praesulibus quibus omnimodis agendi facultas aut funditus aut certe magna ex parte per dioceses suas deest, a dominis ² rerum, qualiter id fieri congrue possit, provideatur. Hi autem qui res ecclesiasticas aut baptismales ecclesias iure suo in promptu habent, officium praedicationis implere valent.

B 5. De potentibus qui ad praedicationem venire nolunt, et idcirco multi eos imitantes vel sequentes, qui ³ ad audiendum verbum divinum venire debuerant, servitiis propriis detinentur. Nonnulli etiam ex ipsis presbyteros absque consensu episcopi in ecclesiis constituunt vel expellunt.

6. Ut heresis simoniaca ita caveatur, ut non solum propter munera ⁴ acceptionem, sed neque consanguinitate familiaritatis aut cuiuslibet amicitiae aut obsequii causa, deinceps ullus prebeat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hocha hactenus cod. ² ad hominis cod. ³ deest in codice. ⁴ numerum cod.

LOTHARII IMPERATORIS CONSTITUTIONES OLONNENSES (An. 823).

Conventu Attiniacensi peracto, cum Lotharius cum Wala et Gerungo consiliariis in Italiam missus, per aliquot menses iustitiis faciendis insisteret, conventu in curte Olonna vel autumno anni 822, vel, quod potius crediderim, vere anni 823 habito, leges proposuit, quae prima jam vice integræ prodeunt. Excepimus eas ex compluribus Codicibus, praecipue tamen ex Chisiano et Cavensi, Sancti Pauli in Carinthia, Blankenburgensi, Gothano, Parisiensi atque editione fragmenti Florentini a Carolo dato an. 1675 in 4° parata. Et in edendis *Capitulis generalibus* usi sumus Codicibus Chisiano et Cavensi, qui omnium soli textum integrum nec jam in jurisconsultorum usus detruncatum servaverunt, adhibitis inde a capite undecimo 2. fragmento Florentino et 3. Codice Blankenburgensi, Codicibusque Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vindobonensi, Veronensi, Estensi apud Muratorium capp. 74-74.

Capitula comitibus data auctoritate Codd. 1. Sancti Pauli et qui proxime ad eum accedit Chisiani, tum 2. fragmenti Florentini, 3. Codicis Blankenburgensis, 4. Codicis Parisiensis n. 4613, capp. 12 et 17. necnon Codicibus Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vindobonensi, Veronensi, Estensi apud Muratorium capp. 1-14, fultii edidimus.

Capitulare tertium fortasse missis datum, auctoritate Codicum 1. Blankenburgensis, 2. Gothani, 3. Mutinensis apud Muratorium p. 151, tum Ambrosiani, Florentini, Londonensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium capp. 84-88 proponimus.

Lotharium, iustitiis peractis acceptaque die paschali apud Sanctum Petrum corona imperiali ex manibus Paschalis papae, mense Junia an. 823 ad patrem rediisse, ex Einhardi Annalibus constat.

INCIPIT CAPITULA, QUOD DOMNUS LOTHARIUS IMPERATOR PRIMO ANNO IMPERII SUI QUOD ITALIAM ACCESSIT, STATUIT IN CURTE HOLORNA [*Chis. THOLONNA*].

Kapitulo primo. Ut cancellarii electi boni et veraces chartas publicas conscribant ante comitem et scabinos et vicarios eius; et nullimodis hoc facere praesumant de pecunia antequam legitimum pretium detur.

2. Si quis homo alienam uxorem adulteraverit, et secundum legem ei in manus tradita fuerint, et postea convicti fuerint, partibus publicis recipian-

C tur; et qui ipsos comparatos habuerit, pretium suum perdat.

3. Volumus ut comites nostri licentiam habeant inquisitionem facere.

4. Volumus de obligationibus, ut nullus homo per sacramentum nec per aliam obligationem adunationem faciat. Et si hoc facere praesumpserit, tunc ille qui prius ipsum consilium inchoavit et hoc factum habet, in exilio ab ipso comite in Corsicam mittatur, et illi alii bannum componant ¹. Et si

VARIANTES LECTIONES.

¹ componant usque componat deest in *Char.*

talis fuerit qui non habet unde ipsum bannum componat, 60 ictus accipiat.

5. Volumus ut cum collecta vel scutis in placito ^{comitis} nullus praesumat venire; et si praesumpserit, bannum componat.

6¹. De sanctimoniale femina statuimus, ut si adulterium fecerit et inventam fuerit, res quas habet fisco socientur; persona vero eius sit in potestate episcopi in cuius parochia est, ut in monasterio mittatur.

7. Volumus ut episcopi, abbates et abbatissae eorum advocatos habeant, et plenam iustitiam faciant ante comitem suam.

8. De illis hominibus qui res suas alienaverint ubicumque, et super resedent, dstringat eos comes per scubia publica, sicut lex habet.

9². Ut cancellarii veniant ad omnibus infirmis.

10. Statuimus, si liber homo se ipsum ad servitium implicaverit pro aliquibus causis, et liberam feminam habuerit aut infantes, ipsi in eorum libertate permaneant. Et si ipsa mulier defuncta fuerit, et aliam liberam feminam sibi copulaverit servienti, ipsa in servitio permaneat.

11. Quicumque enim ¹ liber homo ² a comite suo fuerit ammonitus aut ministris eius ad patriam defendendam, et ³ ire neglexerit, et exercitus super-
venierit ad istius regni vastationem vel ad ⁴ contrarietatem fidelium nostrorum, capitali ⁷ subiaceat sententiae. Similiter observandum est, si vocati fuerint auditum ⁶ inimicorum nostrorum adventum, et ita contigerit quod ⁹ hostes non supervenerint ¹⁰, ^C hi qui vocati ¹¹ fuerint et venire noluerint, unusquisque secundum legem suam hoc emendet ¹².

12. Cum enim in tam parvo spatio temporis iuxta quod potuimus hoc tota intentione laborare studuimus, qualiter salvatio vestra ¹³ et istius regni maneat in futurum, etiam et hoc nobis desiderium fuit inquirere, qualiter erga vos benivolos ¹⁴ nos ¹⁵ ostendamus generaliter cum cunctis ecclesiasticis ac liberis personis, ad consolationem eorum, et ad illorum bonam voluntate corroborandum, et ut ¹⁶ fidelita-

tem illorum, sicuti ¹⁷ semper erga nos servaverunt, conservent. Tamen volumus ¹⁸ hoc beneficium prestare, ut ¹⁹ si cuiuscumque ²⁰ servus liberam feminam sibi ea ²¹ consentiente in coniugio sociaverit ²², et ²³ infra ²⁴ anni spatium ad vindictam traditi non fuerint, sicut lex tales personas nostro fisco sociat ²⁵ ita ²⁶ nostra liberalitate ²⁷ concedimus, ut in potestate et servitio domini illius, cuius servus fuerit, ambo revertantur ²⁸.

13. Similiter concedere volumus ²⁹ cunctis liberis personis, ut nullus iudex publicus seu ministri publici eos contra legem audeant pignerare in bovis ³⁰, quia audivimus multa damna atque afflictiones propter hoc populo nostro ³¹ sustinere. Neque cogantur ³² ad placita venire praeter ter ³³ in anno, sicut ^B in capitulare continetur, excepto ³⁴ scabinis, et caesatoribus, et testibus necessariis; quia omnibus ³⁵ passionem ³⁶ volumus auferre ³⁷, ut populus noster pacifice sub nostro regimine vivere possit ³⁸. His vero ³⁹ qui se nobis commendaverunt, aut ⁴⁰ in futurum ⁴¹ commendaverint, volumus specialiter hoc ⁴² honoris ⁴³ privilegium ⁴⁴ concedere praeter ceteris liberis, ut in quocumque loco ⁴⁵ venerint, sive ad placitum, vel ubicumque ⁴⁶, omni honore digni habeantur, et caeteris anteponantur. Et quidquid ad querendum habuerint, absque ulla dilatione iustitiam suam ⁴⁷ accipere mereantur. Et ⁴⁸ de illorum liberis hominibus qui eis commendati sunt aut fuerint ⁴⁹ si ipse senior ⁵⁰ eos secum in servitio ⁵¹ habuerit, propter iustitiam faciendam nec dstringantur nec pignerentur, quousque de nostro servitio reversi fuerint. Et tunc si quid ab ⁵² eis quaeritur, primum senioribus eorum ⁵³ admoneantur ⁵⁴, ut ⁵⁵ iustitiam quaerentibus faciant; et si ipsi facere noluerint, tunc legaliter dstringantur ⁵⁶.

14. Concedimus etiam castaldiis ⁵⁷ nostris curtes nostras praevidentibus ⁵⁸, si proprio eorum ⁵⁹ pretio ⁶⁰ res emerint, aut quolibet ⁶¹ iusto adtractu ⁶², acquisierint, sicut lex illas ⁶³ ad nostram partem concedit, ita nos eas illis concedimus, dum in ⁶⁴ servitium nostrum fideles inventi fuerint.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hoc caput deest in Chisiano. ² hoc caput deest in Chav. ³ deest 2. ⁴ ammonitus a comite suo vel m. 2. homo cum comite s. aut ministris eius ad 3. ⁵ d. ire n. 2. 3. ⁶ deest 2. 3. ⁷ capitale subeat sententiam 3. ⁸ audito i. n. adventu 2. 3. ⁹ ut 2. ¹⁰ hostis non supervenerit V. ¹¹ hii qui vocati audire noluerint 2. hi q. v. venire noluerint 3. ¹² suam legem emendet 2. l. s. e. 3. ¹³ nostra Chav. ¹⁴ venibolus Chis et Chal. ¹⁵ vocem inserui. ¹⁶ vocem inserui. ¹⁷ secuti Chis. ¹⁸ hic incipit codex 3. ¹⁹ hic tandem incipiunt cod. 2. A. Fl. L. V. Vn. E. ²⁰ cuiusque Chis. c. langobardi V. Vn. E. ²¹ eam Chis. ²² copulaverit 2. 3. ²³ et. i. a. s. ad v. t. n. f. desunt in Chav. ²⁴ deest Chis. ²⁵ societur Chis. sociant Chav. ²⁶ ita nos nostra 3. ²⁷ libertate V. Vn. ²⁸ hic codex Chisianus praefationem et caput secundum (de heribanno) capitularis Langobardici anni 801. inserit, quae omittenda esse duxi. ²⁹ v. de c. Chh. Ch. ³⁰ habus 2. 3. ³¹ populos nostros 2. populum nostrum 3. ³² cogatur 1. ³³ praeteriter Chis. praeter Chav. praeter triduum 3. ³⁴ exceptis 2. 3. ³⁵ omnem 3. ³⁶ vocem accepi ex 3. ³⁷ offerre Chis. Chav. afferre 2. ³⁸ reliqua capituli desunt in 2. A. Fl. L. V. Vn. E. ³⁹ v. personis quae 3. ⁴⁰ a. in f. c. desunt in 3. ⁴¹ futuro Chav. ⁴² deest Chis. ⁴³ onori Chav. ⁴⁴ privilegio Chis. ⁴⁵ ut ubicumque Chav. 3. ⁴⁶ in placito. sibe in quolibet loco Chav. in placito siue in quocumque loco, honoris digni 3. ⁴⁷ iustitias suas 3. ⁴⁸ et i. homines liberi 3. ⁴⁹ a. f. desunt in 3. ⁵⁰ ipsi seniores — habuerint 3. ⁵¹ s. non h. Chis. Chav. ⁵² quis hab Chis. ⁵³ deest Chis. Cav. ⁵⁴ moneatur 3. ⁵⁵ et i. suam q. 3. ⁵⁶ dstringantur 3. ⁵⁷ gastaldiis 2. 3. ⁵⁸ prouidentibus 2. 3. ⁵⁹ ut si p. suo p. 3. ⁶⁰ proprio Chis. ⁶¹ quolibet 3. ⁶² iustum ac tractatum Chav. ⁶³ illas res 2. eadem res 3. ⁶⁴ si in servitio nostro 2. 3.

*Memoria quod dominus imperator suis comites
praecepit*¹.

1. In primis instituit, si² liber homo se ipsum ad servitium implicat pro aliquibus causis, si liberam feminam habuit³ aut⁴ infantes, ipsi in eorum libertatem permaneant. Et si ipsa femina⁵ defuncta fuerit, et aliam⁶ liberam feminam sibi⁷ copulaverit serviente⁸, ipsa in servitio permaneat.

2. Si quis homo alienam⁹ uxorem adulteraverit, et secundum legem ei¹¹ in manus traditi¹⁰ fuerint, et postea coniuncti¹² fuerint, partibus publicis recipiantur; et qui ipsos comparatos habuerit¹³, precium suum perdat.

3. Volumus ut comites nostri¹⁴ licentiam habeant inquisitionem facere¹⁵.

4. Volumus de obligationibus¹⁶, ut nullus homo per sacramentum¹⁷ nec per aliam¹⁸ obligationem adunationem faciat, et si hoc facere praesumpserit, tunc de illis qui prius ipsum consilium incoaverit aut¹⁹ qui hoc factum habet²⁰, in exilio ab ipso comite in Corsica²¹ mittatur²², et illi alii bannum²³ componant²⁴; et si talis fuerit²⁵ qui non habeat unde ipsum bannum componat, 60²⁶ ictus accipiat.

5. Volumus ut cum collecta vel scutis in placito²⁷ comitis nullus presumat venire; et si praesumpserit, bannum²⁸ componat.

6. De sanctemoniales feminas statimus si

A adulterium fecerint, si²⁹ inventum fuerit, res vero³⁰ quas habet fisco³¹ socientur³², persona vero eius³³ sit in potestate episcopi in cuius parrochia est, in monasterio intronittat³⁴.

7. Volumus ut episcopi, abbates et abbatissae³⁵ eorum advocatos habeant, et³⁶ pleniter³⁷ iusticias faciant ante comitem³⁸ suum.

8. De homines qui res suas alienant ubicumque, et³⁹ super⁴⁰ resedent, distringant eum comis pro scubia publica⁴¹, sicut⁴² lex continet⁴³.

9. Volumus ut episcopus una cum comite suo⁴⁴ advocatum elegat.

10. Placuit nobis, ut hominibus liveris⁴⁵ nihil superponant, nisi sicut lex et rectitudo continet⁴⁶.

11. Volumus ut scubia⁴⁷ publica, quod ad utilitatem regni nostri pertinet, praecepta immunitatum⁴⁸ impedimentum non praestent set adiutorium.

12. Ut cancellarii⁴⁹ electi boni et veraces cartas publice⁵¹ conscribant ante comitem et scabinis et vicarii⁵² eius, et nullo modis⁵³ de⁵⁴ hoc facere praesumant de pecunia, ante quam legitime precia di sint⁵⁵.

13. Liceat comiti scusatos⁵⁷ habere, sicut lex Langubardorum⁵⁸ continet.

14. Volumus ut homines⁵⁹ talem consuetudinem habeant, sicut antiquitus⁶⁰ Langubardorum fuit⁶¹.

Codex Sancti Pauli.

15. De nonis et decimis. Considerandum est, ut de frugibus terre et animalium nutrime persol-

Codex Chisianus.

16. Ut nullus negotium⁶² suum infra mare exercere presumat nisi ad portura legitima, secundum mo-

Codd. 2. 3. 4. A. Fl. V. Vn. E.

17. De cancellariis qui veraces⁶³ electi sunt, ad homines infirmos veniant et secundum legem instru-

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita cod. 1. Incipit capitula. Qualiter dominus imperator suis comitibus praecepit. *Chis. Codex 2. hanc inscriptionem sistit*: Incipiunt capitula quae dominus Hlotarius imperator primo anno imperii sui quando in Italia accessit, in suum generale placitum curte Olonna instituit. *Ambrosianus*: Capitula quae dominus Hlotarius imperator anno imperii sui coaces (i. e. quo accessit) in Italia generale placitum curte Olonna. *Vind. et Veron.*: Lotharii regis lector nunc scripta videbis. *Vind. glossam habet*: Kapitula in Olonna composita et ideo videntur l. tantum. ² Cap. 1. Si. 2. 3. ³ habuerit 2. A. Vn. ⁴ ut 3. ⁵ mulier 2. 3. A. V. Vn. ⁶ alia libera femina 1. ⁷ si 1. ⁸ serviendi 2. ⁹ serviendi V. Vn. ¹⁰ servientem 3. ¹¹ capp. 2-8 *desunt in Chis.* ¹² aliena 1. ¹³ traditis 1. ¹⁴ tradita fuerit 2. ¹⁵ conuincti V. ¹⁶ conuincti Vn. ¹⁷ quis ipsis comparatis abuit 1. ¹⁸ comitibus nostris 1. ¹⁹ abeant i. ²⁰ faceret 1. ²¹ facere de vicariis et centenariis qui magis propter cupiditatem quam propter iustitiam faciendam saepissime placita tenent et exinde populum nimis affligunt, et ita teneatur sicut in capitulare domni Karoli continetur, id est ut nullus ad placitum banniat nisi qui causam suam quaerit aut si alter ei quaerere debet, exceptis scabinis septem qui ad omnia placita esse debent *Bal.* ²² facere de ipsa coniunctione adulterii *edd* ²³ obligationibus 1. ²⁴ samentum 1. ²⁵ aliquam 3. ²⁶ alia obligationem 1. ²⁷ et 2. ²⁸ abet 1. ²⁹ sapius. ³⁰ ab i. c. in c. *desunt* 3. ³¹ mittat 1. ³² bannum nostrum id est sexaginta solidos *BAL.* ³³ componat. Nisi obligatio sit facta vel inemendata per comitis negligentiam, et auctor facti sit praeditus aliqua dignitate. Et si talis etc. *V. Vn. Est.* ³⁴ fuerint 1. ³⁵ fuerint qui bannum nostrum persolvere non possint per unumquemque LX. i. a. 3. ³⁶ xl. 1. ³⁷ placido 1. ³⁸ b. nostrum c. 3. *BAL.* ³⁹ et 2. 3. *V. Vn. E.* ⁴⁰ inventu fuerint 1. ⁴¹ *deest* 2. 3. ⁴² f. nostro 3. ⁴³ socient 1. ⁴⁴ ei 1. ⁴⁵ i. monasterium eam mittendum. ut in m. intronittatur 2. *V. Est.* ut monasterio i. *Vn.* ⁴⁶ abbatissis 1. ⁴⁷ *deest* 1. ⁴⁸ plenam 2. *V. Est.* ⁴⁹ comitum 1. ⁵⁰ et 1. ⁵¹ s. eas r. *V. Vn. E.* ⁵² scubiis publicis 3. per scubias publicas 2. per escubias publicas *V. Vn. Est.* (excubias). ⁵³ sit Sicut 1. ⁵⁴ c. et tria generalia placita custodiant. *V. Vn. Est.* ⁵⁵ comitum suum 1 *Ch.* ⁵⁶ homines liueros 1. ad h. l. *Ch.* ⁵⁷ Placuit n. de omnibus liberis hominibus ut nihil eis superponatur nisi etc. 2. *V. Vn. E.* ⁵⁸ continet id est ut faciant vias et pontes *V. Vn. E.* ⁵⁹ de scubiis publicis 2. 3. ut escubiis publicis quae *V. Vn.* ut de e. p. q. *Est.* ⁶⁰ precepti immunitatum 1. *Ch.* ⁶¹ *cap. 12 deest in Ch.* ⁶² cancellarii 1. *Ambr.* ⁶³ publicas 2. 3. 4. ⁶⁴ uicarius 4. ⁶⁵ nullis modis 2. 4. nullo modo 3. *V. Vn. E.* ⁶⁶ *deest* 2. 3. *V. Vn. E.* ⁶⁷ legitimum pretium detur 2. 3. *V. Vn. E.* 1, p. addetur 4. ⁶⁸ *capp. 13. 14. desunt 2 A. Fl. L. V. Vn. E.* ⁶⁹ excusatos *Ch. C. rel.* ⁷⁰ langubardo 1. ⁷¹ homines 1. ⁷² antiquas langubardo 1. ⁷³ fuit de ecclesiis baptismatibus, de monasteriis regularibus tam virorum quam puellarum, de senodochiis vero et freda. 3. ⁷⁴ *caput hoc deest in 2. 3. rel. cuius loco alia ibi habentur quae e latere posuimus.* ⁷⁵ negotium *Ch.* ⁷⁶ v. vel electi 3.

NOTÆ.

¹ Scil. marito adulteræ.

nantur. De opere vero vel restauratione ecclesiarum comes et episcopus sive abbas una cum misso nostro quem ipsi sibi ad hoc elegerint, considerationem faciant, ut unusquisque eorum tantum inde accipiant ad operandum et restaurandum, quantum ipse de rebus ecclesiarum habere cognoscitur. Similiter et vassi nostri aut in commune tantum operis accipiant quantum rerum ecclesiasticarum habent, vel unusquisque per se iuxta quantitatem quam ipse tenet¹. Aut si inter eos convenerit, ut pro opera facienda argentum donent, iuxta extimatione operis in argento persolvant. Cum quo praecio rector ecclesie ad praedicta restauratione operarios conducere et materiam emere possit. Et qui nonas et decimas dare neclexerit, primum quidem illas cum lege sua restituat, insuper et bannum nostrum solvat, ut ita castigatus caveat, ne sepius iterando beneficia amitat.

CAPITULARE TERTIUM¹².

Caput 1. Si quis episcopus, aut propinquitatis affectu, aut muneris ambitione, aut causa amicitiae¹³, senedochia aut monasteria vel baptismales ecclesias, seu ecclesias¹⁴ pertinentes cuilibet per enstheuseos¹⁵ contractus¹⁶ dederit, se suosque successores poena multandos conscripserit, potestatem talia mutandi¹⁷ rectoribus ecclesiarum absque poenae¹⁸ conscriptae solutione¹⁹ concedimus.

2²⁰ Statutum est, ut si quis liber homo per consensum episcopi²¹ sui ecclesiam in sua construxerit proprietate, fontesque in eadem ab episcopo fuerint consecrati²², ideo non suam perdat hereditatem; sed si episcopus voluerit, officium sacri baptismatis in sua transferatur ecclesia²³; ipsa vero aqua quae transfertur²⁴, in constructoris maneat iure.

3²⁵. Si quis adulter cum adultera comprehensus fuerit²⁶, secundum edicta²⁷ legis Langobardorum marito adulterae ambo ad vindictam traditi fuerint, si eos quispiam emerit, eosque coniunctos²⁸, in eodem scelere habere repertum fuerit, ipsos fiscus acquirit.

4²⁹. Si quis liber homo uxorem habens liberam, propter aliquod³⁰ crimen aut debitum³¹ in³² servitio alterius se subdit eademque coniunx manere cum ipso voluerit, ipsorum procreatio quae tali³³ coniugio fit, libertatis statum non amittat. Si vero ea defuncta, secunda uxor et tamen libera, tali se sciens iunxerit coniugio, liberi illorum servituti subdantur.

5³⁴. Statuimus ut si femina habens vestem mutatam moecha deprehensa fuerit, non tradatur genitio

re³ antiquo, propter iustitiam domni imperatoris et nostram; et si quis aliter fecerit, omnem negotium suum perdat.

menta cartarum³ conscribant, et a testibus roborentur; et statim cum scripta cartula fuerit⁴ ostendatur⁵ ante episcopum et comitem et⁶ iudices vel vicarios, aut in plebe⁷, ut vera⁸ agnoscatur esse.

18.⁹ Ut mulier Romana¹⁰ quae virum habuerit Langobardum, defuncto eo, a lege viri sit soluta et ad suam legem revertatur. Hoc vero¹¹ statuentes, ut similis modus servetur in ceterarum nationum mulieribus.

A sicut usque modo, ne forte quae prius cum uno, postmodum cum pluribus locum habeat moechandi; sed eius possessio fisco redigatur, et ipsa episcopali subiacet iudicio.

6³⁵. Decernimus³⁶ ut quisquis aliter testes habere non potuerit, volumus, ut per comitis iussionem, quos in suo testimonio necessarios quisque habuerit, veritatem prolaturi publico conventu adducantur, ut per ipsos rei veritas cum iuramento valeat inquiri.

Codex Blankenburgensis ita pergit:

7. Abbates qui ab episcopis electi sunt ad conspiciendum regulae observationem in monasteriis, istum debent tenere modum in his quae eis iniuncta sunt.

8. Primo quia subito³⁷ et in brevi spatio pleniter cognoscere non valent conversationem fratrum in illo monasterio ad quod tunc veniunt, nisi aliquibus diebus ac noctibus cum eis conversentur, cum tali ad eos veniant paucitate, ut monasterium non gravent. Deinde, si intellexerint abbatem negligentem suum ministerium agere, aut de semetipso aut de fratribus suis secundum regulae auctoritatem commoneant illum. Similiter etiam faciant, si ex fratribus fuerint negligentes inventi, cum abbate suo secundum regulae auctoritatem eos commoneant. Si ignorantia est, per eandem regulam docendo corrigant eos. Si autem voluntate delinquant, et emendaverint per eorum admonitionem, bene. Quod si noluerint, nuntient primum episcopo loci, et si ultra necessitas fuerit, nuntient synodali conventui. Si vero questio aliqua fuerit de regulae capitulo, et non

VARIANTES LECTIONES.

¹ tenent 1. ² ore Ch. ³ deest 3. 4. ⁴ fuerit cartula 3. cartula f. 4. ⁵ ostendant 3. ostenda eam episcopo comiti iudices vel vicariis 4. ⁶ sive iudicem 2. ⁷ aut plebeios 3. ⁸ verax V. Vn. E. veraces agnoscantur 2. veraces agnoscant esse. ⁹ non legitur in codice 4. ¹⁰ mulieres romanae et sic in plurali numero 2. V. Vn. E. ¹¹ deest V. Vn. (E.) hoc 2. Et hoc bal. ¹² Codicum inscriptio haec est: Incipit capitula quae domnus Hlotharius imperator suo tempore Olonna constituit 1. Capitula quae anno primo imperii domni Hlotharii gloriosissimi imperatoris Olonna sunt constituta 2. 3. ¹³ amicitiae xenodochia 2. ¹⁴ ecclesie 1. ¹⁵ enstheos 1. ¹⁶ contractus corr. contracta 2. ¹⁷ multandi 1. ¹⁸ poenae 1. poena 2. ¹⁹ solutionis 2. ²⁰ De ecclesia in proprio constructa inscriptio in 2. 3. ²¹ Xpi 2. ²² consecrate 1. ²³ suam transferat ecclesiam 2. ²⁴ q. t. deest 2. ²⁵ De adulteris 2. 3. ²⁶ deest 2. ²⁷ edictum 2. ²⁸ convictos . . . haberi 1. ²⁹ De libello homine qui in servitutum cadit 2. 3. ³⁰ aliquid 1. ³¹ d. vel aliquibus causis V. Vn. E. ³² deest 1. ³³ de tali c. V. Vn. E. ³⁴ De veste mutata 2. 3. ³⁵ De testibus 2. 3. ³⁶ Decrevimus 2. ³⁷ subdito cod.

potuerint inter se definire, nuntient synodo, et ibi A Consuetudines autem ubi ¹ inueste fuerint noxia, et auctoritate episcoporum sacrior decernatur sensus; hoc, ut supra dictum est, nuntient. et per vim nihil agere qui missus est presummat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ nisi c.

CAPITULARE EPISCOPIS DATUM.

Capitula hæc a Baluzio ex Codice ms. monasterii Sancti Galli n. 733 sæc. ix edita, ope ejusdem Codicis recognovimus. Sunt, ut ex capitibus 6 et 8 patet, capitula episcopis in dioceses suas redeuntibus data; nec, ut Baluzius voluit, anno 819, sed post conventum Attiniacensem unde Lotharius regni sui initium computat, igitur anno 825 aut aliquo ex sequentibus promulgata esse videntur.

Cap. 1. De statu ecclesiae et honore pontificum, ut canonice secundum iussionem ^a dominorum nostrorum vivere et ^b conversare ¹ debeant.

2. Ut sacerdotes et clericos secundum normam priorum patrum vivant.

3. Ut tam monachi quam monachas, ubicumque fuerint, regulariter vitam degant.

4. De restauratione ecclesiarum vel luminaria, seu officia etiam et missas, necnon et sarta tecta ², ut in quantum possibilitas fuerit, per iussionem dominorum nostrorum, ubi necessitas, restaurate et emendate fiant.

5. De ecclesiis et monasteria et senodochia quæ ad mundio palatii pertinet, aut pertinere debent, ut unusquisque iustitiam dominorum nostrorum regum et eorum rectum consentiat.

6. De causis illicitis, coniunctionibus omnibus, vel etiam ceteris nefandas res, ut unusquisque ³ in sua parrochia una cum consensu et adiutorio comitis sui hoc pleniter sub celeritate amputare et emendare studeat. Et qui hoc facere non potuerit, ad aures piissimi domini nostri vel eius proceribus ⁴ hoc innotescat absque tarditate, ut malum quod perpetratum est, canonice emendatum fiat.

7. De viduis et orphanis et pauperibus, vel omnibus inpotentibus, ut in elemosyna dominorum nostrorum regum eorum iustitiam plenius accipiant

8. De homicidiis et periuriis, sacrilegis, et falsis testimoniis, et hoc quod nefandum aut contrarium sacris canones esse videtur, et hoc pleniter per vestram monitionem et per iudicium comitis emendatum fiat. Et qui hoc facere noluerit, absque tarditate aatribus precellentissimi domini nostri vel eius proceribus ⁵ hoc patefaciat.

9. De decimis, ut unusquisque suam decimam ad ecclesiam offerat, sicut mos vel sacra consuetudo esse dinoscitur.

10. Ut illi electi qui illos episcopatos tenent, qui canonice esse potest, sub celeritate sacros fiant.

Voluimus quidem, ut ea quæ superius retulimus, ut unusquisque bonum certamen exinde habeant, seu et de aliis causis quas minime in hoc capitulare inseruimus, et necessarii sunt commendandi per vestram sanctissimam monitionem emenda. Et qui hoc facere neglexerit, si sacerdos aut clericus fuerit, sciat se canonicum subiaccere iudicium ⁶; et si laicus ⁷, dominorum nostrorum iudicio et eius proceribus sustinere.

Explicit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ conservare c. ² ita correxi; codex sacrilecta. ³ unusque c. ⁴ ita jam Baluzius legendum censuit; codex posteribus. ⁵ seruitium c. ⁶ laicus c.

NOTÆ.

^a Ludovici et Lotharii.

^b In ms. Cod. legitur *conservare*, ut apud sanctum Gregorium, lib. vii, indict. 2, epist. 110, *conservatione* pro *conversazione* in vet. Cod. Aurelianensi. Pari errore apud Salvianum, lib. vi, pag. 146 legitur in Ed. Brassicani et Pitbœi, *pro gaudiis novæ conversationis*, cum legendum sit *novæ conversationis*, D

ut habent Edit. Romana et Noribergensis, aut *conversationis*, ut in Cod. Corbeiensi. In conc. iv Tolet., cap. 75, *vel conservatione regis salutis*, pro quo vetus liber Ecclesie Lugdunensis habet *conversazione*. Sic in lib. I Capitularium, cap. 35, in plerisque vetustis exemplaribus legitur *conservationis*, cum legendum sit *conversacionis*. BALUZ.

EPISCOPORUM AD LUDOVICUM IMPERATOREM RELATIO (An. 824).

Vulgamus eam ex Codice bibl. ducalis Guelferbytanæ Blankenburgico fol. 104, 105; editamque certe post Benedicti abbatis Anianensis obitum die 11 Februarii anni 821, anno potissimum 824 ascriptimus, quo imperator, fame aliisque cladibus quæ regnum Francorum affligebant sollicitus, in statum imperii inquirere constituit.

ITEM ALIA CAPITULA DOMNI LUDOVICI IMPERATORIS.

Incomparabilis ¹ augustae gloriae sapientia, coelesti ² fulta sophismate, velut debitam subiectis dis-

ciplinam regiminis praerogativa ministrans, saluberrima potius simplicitate quam syllogismorum difficultate conprehensa capitula que secuntur insinuat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ In parabolis f. ² coelestis f.

Quo ordine episcopus debeat inveniri. 1¹. Sanctae A trinitatis fides a tribus prorsus venerator ordinibus. De quibus cum canonicum ecclesiae fidei iam fundamentum probatum, et a fidelibus loci viris electum ratio provehendum denuntiat; tamen necessitudine incumbente et monachum admittit, et laicum auctoritas non excludit; sed cum subiungitur qualis esse debeat, tot huic dicto canonica atque apostolica mandata conveniunt, ut nequaquam breviter intimata sufficere videantur. De monogamia vel virginibus, sacerdotem ecclesia requirit, si quis sine crimine est. Ultimus tamen si concessa loquitur, ita se imitabilem in omnibus quae agit praebeat, quatenus proximorum corda røre doctrinae rigare non cesset, et bonis quae docuerit operibus non repugnet.

2. Officium episcopi curam esse et fervorem ecclesiasticarum rerum et fidei firmamentum, tam virtute verbi quam iusto rerum moderamine sacrae lectionis serie comprobamus. Sed tunc conversatio illius congruit officio, cum pro vitae innocentia actione praecipuus et prae cunctis fit contemplatione suspensus.

3. De conversatione clericorum in episcopatu disposita, quid aliud quam ut canonicè degant, dicendum est. Qui si² iuxta vocem apostoli filii bene subditi vocari concupiscunt, cum in cultu vario discreti esse debeant, usuras cum feminarum accessu vitare contendant.

4. De dispositione et officio presbyterorum, qualis esse exterius debeat vita, praesulis preeundo demonstrant; hi nimirum in ecclesiae providentiam ordinati, tunc in proposito permanere videantur, cum C prona devotione strenui pastoris pro captu imitare vestigia consuescunt.

5. De ordinatione rerum episcopii, priorum nobis patrum et Romane legis statuta rite conservata sufficiant. Quadripartita denique ex redditibus patrimonia partim pauperibus eroganda, partim praelatorum templorumque usibus implicanda sanxerunt. Aecclesiis igitur baptismalibus custodes eligantur presbyteri, in quibus non solum nomen officii, verum etiam sanctitatis decenter cultus effulgeat. Titula quoque earundem ecclesiarum una cum rectoribus aequè sibi praepositis tamquam subiectionis ordine contenti, sublimioris humiliter culmina venerentur.

6. Qualiter senedochiorum ordo servetur, promulgata ab auctoribus eorum testamenta fatentur. Nam D si levitatis aut fortasse simplicitatis erroribus obvoluta, rationabili statu caruerint, catholici provisoris arbitrium prestolentur.

7. De ordine canonicorum in locis suis, excepte ab auctoribus vel ab antiquis ecclesiae legibus defloraciunculae ex decretis gloriosissimi Caesaris in unum Codicem redactae, ac a nobis susceptae, horum vita predulci suavitate componendo perornant.

8. De monasteriis regularibus, quae beatae recordationis Benedicti abbatis regula praeclaris obsequiis dedita conglobavit monasticae meditationis, tamquam a sancto Spiritu prolatae sufficiant.

9. Quoniam liquido constat monachorum congregationem absque abbate eiusdem ordinis esse non posse, eligendus est iater eos vir modestus et prudens una cum consensu episcopi civitatis, cuius se suffraganeos fore cognoscant, quia iam regulariter vivere didicit, et sancto studio prout ordo regularis poscit insistere, ac subditorum, si qua sunt, valeat errata corrigere.

10. Qualiter cum monachis suis abbas conversari debeat, eiusdem regulae affluentibus informati testimoniiis, directo calle qua trahitur, virtutum exercitia prosequatur.

11. A quo et quomodo corrigi abbas negligenter agens debeat, canon Calcedonensis titul. 8. evidentèr exponit, cum ab episcopo loci dissilienter comminatione privare non ambigat.

12. De monasteriis feminarum in canonico vel regulari ordine constitutis, quo ordine censi conveniant, ipsorum nempe nominum aethimologiam demonstrat; canonica scilicet canonice, regularia regularibus mancipando modulis edocentur.

13. De hac profecto institutione canonica quae sanctimonialibus congruit, auguste pridem celsitudinis instrumenta cognovimus; sed quomodo disciplinae officii ecclesiastici nimium neglecta per studium reformetur, nonnulli iam experimento probarunt, qui scolam doctoribus deputarunt; in huius modi certamine tardiores, tamquam delicto dispensationis postposite, nisi se correxerint, obnoxii teneantur.

14. Pro statu regni et reipublice, ne forte humilietur, aut infirmetur, divina primum exoretur clementia. Tunc demum totis viribus incumbentes, oportuna vobiscum iuxta vires libenter iuvamina decernamus.

15. De regulari ordine qualiter observetur, partim nos superius significasse meminimus; cetera cum vestra simul celsitudine conferentes, largius statuere decertemus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ codex numero I. anterioribus praeposito, hic II et rel. habet, et capite demum octavo numerum servat.
² est qui 1.

LOTHARII I CONSTITUTIO ROMANA (An. 824, Nov.).

Secundum Lotharii iter Italicum exeunte Augusto anni 824 eo praecipue consilio susceptum est, ut vicis patriae functus, res Romanas cum pontifice novo Eugenio populoque Romano stateret firmaretque. Quod ex voto cessit. Lotharius enim, Einhardo teste. statum populi Romani iam dudum quorundam praesulum per-

versitate depravatam, benivola Eugenii assensione ita correxit, ut omnes qui rerum suarum direptione graviter fuerant desolati, de receptione honorum suorum quae per illius adventum Deo donante provenerat, magnifice sint consolati. Constitutionem ea de re editam hic ad fidem Codicum praecipue Chisiani, Cavensis, Blankenburgensis, tum Ambrosiani, Florentini, Loadinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium eapp. 34-41 recognitam proponimus. Codice etiam Vaticano n. 3835 evoluto, editionem inde profuam apud Chesnium, Baluzium et Bouquetum, nullius auctoritatis esse facile intellexi, quod cardinalem Deusdedit, cujus in collectione canonum ibi versus finem libri primi fol. 49 legitur, nonnisi excerpta dare voluisse, jam ipsa inscriptione *Ex constitutionibus hlotharii imperatoris sub secundo eugenio papa gestis in atrio beati petri apostoli pateat*. Subjicimus formulam sacramenti ea occasione a populo Romano praestiti, a Chesnio T. II, 207, vulgatam.

CAPITULA QUAE DOMNUS HLOTHARIUS IMPERATOR ¹ AD LIMINA BEATI PETRI APOSTOLI ² TEMPORE EUGENII SUMMI PONTIFICIS INSTITUIT ³.

1. Constitutum habemus, ut omnes qui sub speciali defensione domni apostolici seu nostra fuerint ansepti, impetrata inviolabiliter iusta utantur defensione. Quod si quis in quocumque ⁴ hoc contemptum ⁵ violare praesumpserit, sciat se periculum vitae suae ⁶ esse incursum. Nam et hoc ⁷ decernimus, ut domno apostolico in omnibus ipsi ⁸ iustam observent obedienciam seu ducibus ac iudicibus suis, ad iustitiam faciendam ⁹. In hoc capitulo fiat commemoratum de viduis et orfanis Theodori ¹⁰ Floronis ¹¹ et Sergii.

2. Ut depraedationes quae hactenus fieri solebant, prohibemus ne fiant, neque vivente pontifice neque defuncto. Si quis vero ulterius ¹² hoc fecerit, sciat se legali sententia esse condemnandum. Quae autem retro actae sunt, placet nobis, ut per dispositionem nostram fiant legaliter ¹³ emendatae.

3. Volumus ut in electione pontificis nullus praesumat ¹⁴ venire, neque liber neque servus, qui aliquid impedimentum faciat, illis ¹⁵ solummodo Romanis ¹⁶, quibus antiquitas fuit consuetudo ¹⁷ concessa ¹⁸ per constitutionem sanctorum patrum ¹⁹ eligendi pontificem. Quod si quis contra hanc iussionem nostram facere praesumpserit, exilio tradatur.

4. Volumus ²⁰ ut missi constituentur de parte domni apostolici et nostra, qui annuatim nobis renuntiare valeant, qualiter singuli duces et iudices iustitiam populo ²¹ faciant, et quomodo nostram constitutionem observent. Qui missi ²², decernimus ut primum cunctos clamores qui per negligentiam ducum aut iudicum fuerint inventi ²³, ad notitiam domni apostolici deferant, et ipse unum e duobus eligat, ut ²⁴ aut statim per eosdem missos fiant ipsae necessitates emendatae, aut si non, per nostrum missum fiat nobis notum, ut per nostros missos a nobis directos iterum emendantur ²⁵.

5. Volumus ut cunctos ²⁶ populus Romanus inter-

rogetur, qua ²⁷ lege vult vivere ²⁸, ut tali qua se ²⁹ professi fuerint vivere velle, vivant. Illisque denuntietur, quod hoc unusquisque sciat, tam duces quam et ³⁰ iudices vel reliquos ³¹ populus, quod si in offensione sua contra eandem legem fecerint ³², eadem legi quam profitentur per dispositionem pontificis ac nostram subiacebunt ³³.

6. De rebus ecclesiarum iniuste invasivis sub occasione quasi licentia accepta a pontifice, et de his quae necdum redditae sunt et tamen fuerunt iniuste a potestate pontificum invasivae, volumus ut per missos nostros fiant emendatae ³⁴.

7. Prohibemus ut d. praedationes inter ³⁵ confinia nostra ultra ³⁶ non fiant, et quae factae sunt, secundum legem de utrisque partibus ordinemus ut emendantur.

B Similiter volumus, ut ceterae iniustitiae ³⁷ de utrisque partibus fiant emendatae.

8. Placuit nobis, ut cuncti iudices sive hi qui cunctis praeesse debent, per quos iudicaria ³⁸ potestas ³⁹ in hac urbe Romana agi debent ⁴⁰, in praesentia nostra veniant; volentes numerum et nomina eorum et scire, ⁴¹ et singulis ⁴² de ministerio sibi credito admonitionem ⁴³ facere.

9. Novissime admonetur, ut omnis homo, sicut Dei gratiam et nostram habere desiderat, ita praestet in omnibus obedienciam atque reverenciam huic pontifici.

SACRAMENTUM ROMANORUM.

Promitto ego ille per Deum omnipotentem, et per ista sacra quatuor euangelia, et per hanc crucem Domini nostri Jesu Christi, et per corpus beatissimi Petri principis apostolorum, quod ab hac die in futurum fidelis ero dominis nostris imperatoribus Hlotharico et Hlothario diebus vitae meae, iuxta vires et intellectum meum, sine fraude atque malo ingenio, salva fide quam repromisi domno ⁴⁴ apostolico; et quod non consentiam ut aliter in hac sede Romana fiat electio pontificis nisi canonice et iuste, secundum

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. tempore eugenii pape instituit ad limina beati petri secus urbe roma. Ch. i. t. c. p. 1. ad liminaria b. p. apostoli Cav. ² a. secus urbem romam t. domni e. s. p. i. Flor. Lond. ³ inscriptio tota deest in A. V. Vn. In V. et Vn. glossa adest: Kapitula quae domnus Lot. instruit secus urbem romam V. De pontificibus haec capitula totar. III. (scil. anno) Vn. Capitula facta a Lothario secus urbem Romanam Est. ⁴ q. modo Bl. ⁵ contemptive Ch. C. contemtor A. V. Vn. E. tempore ed. ⁶ sciat p. u. s. se esse Bl. ⁷ hic Bl. V. Vn. ⁸ ipsius observent l. ⁹ sequentia desunt in Bl. et edd. ¹⁰ theodori C. A. V. Vn. E. ¹¹ florinis C. Vn. ¹² alteri Bl. ¹³ deest. Ch. ¹⁴ praesumant Bl. ¹⁵ faciat. Illi s. romani Bl. ¹⁶ f. Et illis s. romanis Est. ¹⁷ c. non cessent per Bl. ¹⁸ cum concessa C. ¹⁹ p. sit facultas eligendi p. V. Vn. E. ²⁰ hoc caput exstat nonnisi in Bl. Ch. C. et Vatic. 3833. ²¹ in populo Cav. ²² Quibus missis Bl. ²³ deest Ch. C. ²⁴ deest Ch. C. ²⁵ emendetur Ch. ²⁶ cunctos Bl. ²⁷ deest Bl. quae C. quale corr. qua Amb. quali V. Vn. E. ²⁸ vivere usque vivere deest in Ch. C. ²⁹ quale A. quali V. Vn. E. ³⁰ deest. A. ³¹ reliquos Bl. ³² fecerit Ch. A. V. Vn. ³³ subiacebit V. Vn. E. ³⁴ n. emendetur Bl. ³⁵ ita Bl. Ch. C. (i. e. in finibus) in confinio nostro Vatic. totum caput deest in reliquis. ³⁶ deest Bl. C. ³⁷ iustitiae Ch. ³⁸ iudicaria Ch. C. ³⁹ potentes Bl. ⁴⁰ ita Ch. C. Bl. debet V. debeat Vn. ⁴¹ deest in Ch. C. V. Vn. E. ⁴² singulos Ch. C. ⁴³ a sibi f. Ch. C. ⁴⁴ domino... domini... dominus Ch.

vires et intellectum mentem; et ille qui electus fuerit, a domini imperatoris et populi, cum iuramento, quale me consentiente consecratus pontifex non fiat, priusquam tale sacramentum faciat in praesentia missi domnus Eugenius papa sponte pro conservatione omnium factum habet per scriptum.

LOTHARII CONSTITUTIONES IN MARINGO (An. 825, Febr. 20).

Ad secundum Lotharii iter pertinent constitutiones in curtibus Maringo et Olonna mensibus Februario et maio anni 825 promulgatae. Capitularia in curte Maringo edita, publici juris facimus ex Codicibus Chisiano et Cavensi, ubi nonnisi inscriptione *Item alia capitula* insignes, inter Ludowici I leges post Capitulare anni 816 occurrunt. Aestate anni praecedentis 824 famem adhuc praevalem fuisse, ex Einhardi Annalibus discimus. Codex Ambrosianus inter Ludowici leges caput 1, inter Lotharii cap. 4, Florentinus, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, atque, ut conicere est, et Estensis, nonnisi caput 1 inter leges Ludowici (*Muralet. cap. 5*) exhibent.

Capitula de expeditione Corsicana nonnisi in Codicibus Chisiano et Cavensi inter Lotharii leges servata sunt.

1. Primis omnium placuit nobis, ut cartulas obligationis quae factae sunt de singulis hominibus qui se, uxores, filios, vel filias in servitio tradiderunt, ubi inventae fuerunt frangantur, et ipsi sint liberi sicut primitus fuerunt.

2. Qui pulsat quod res venundasset et non iusto pretio, accedant ambas partes super res quas venundavit, et existimatores cum ipsis, et rememorent et appetient res ipsa, sicut tunc valebat quando res ipsae bene restauratae fuerunt, antequam nos hic cum exercitu introissemus; et si res ipsa sic adpretiata fuerit iusto pretio, sicut in ipsa cartula legitur quod res ipsas legitimo pretio venundasset, sicut tunc valuerunt, ut dictum est, venditio ipsa firma permaneat. Nam si res ipsius amplius estimaverint quod tunc valuissent quam pretio ipso quod accepit, et ipse qui venundaverit ostendere potuerit, ut ei necessitate famis venditio ipsa fecisset, aut in cartula ipsa manifestaverit tempore necessitatis famis, cartula ipsa frangatur, et pretio iuxta ut ipsa cartula legitur reddat, et recipiat res suas sicut modo inveni-erint eas. Anteposito, aedificia aut labores qui postea ibi facti sunt, ipse qui fecit tollat, aut sicut inter eos convenerit faciant. Et de ista venditio ipsa persona agat qui venundavit, aut filius eius; nam non alter propinquus.

3. Cartula illa qui legitur de donatione, similiter

B volumus ut appetientur, si amplius valuerint res ipse quando restauratae fuerant, quam ipso launegild fuisse quando accepit, et ipsa donatio similiter stricto et necessitate famis fecisset; et si approbare potuerit, reddat launegild, et recipiat res suas; et cartula ipsa frangatur.

4. De donatione vel venditione quae in loca venerabilia facta sunt, suspendi iussimus, dum enim compensaverimus in synodo cum episcopis et comitibus, quomodo fieri debeant. Et hoc iubemus, ut illis partibus iustum procedat iudicium, ubi nos aut nostra ostia fuerimus, pro illud quod supra scriptum est; et hoc statuimus, ut cartulas illas quae tempore Desiderio factae fuerunt per districti-
C
onem famis, aut per quaecumque ingenio, ut ista causa non computetur; sed iuxta legem ipsorum exinde procedat iudicium. Et hoc damus in mandatis, ut quicumque homo ab hac presenti die vicesimo mensis Februarii res suas vendere aut alienare voluerint, in omnibus eorum pertineat potestatem: tantum sic faciant, sicut eorum fuerit lex. Unde qualiter nobis complacuit, presentem deliberationis notitiam pro amputandis intentiones fieri iussimus, et nobis relegi fecimus, et volumus ut sic procedat iudicium. Facta notitia anno dominorum nostrum tercio.

VARIANTES LECTIONES.

¹ cf. Capitulare Langobardicum anni 806, post tempus famis promulgatum. ² se et uxores et f. A. ³ ipsam C. ⁴ deest. Ch. ⁵ deest. Ch. ⁶ que Ch. ⁷ launegild C. ⁸ naudegild Ch. ⁹ iudicione A. ¹⁰ alnodum A. ¹¹ procedant A. ¹² postis auctes ut f. A. ¹³ in j. d. A. t. necessitate C. ¹⁴ factas Ch. C. ¹⁵ fuerint A. ¹⁶ Et—lex in cod. Amb. pro capitulo singulari habita, huic capiti praeposuntur, et hic desunt. ¹⁷ deest Ch. ¹⁸ venundare A. ¹⁹ a. a. desunt. Ch. ²⁰ si iudex eorum fuerit A. ²¹ placuit Ch. ²² presenti deliberacione notitia pro amputandam si intenciones A. ²³ legi Ch. relegere A. ²⁴ sicut p. i. si facta A. ²⁵ nocem recepim ex codice Ambrosiano, deest in Ch. C.

EDICTUM DE EXPEDITIONE CORSICANA (An. 825, Febr. 20).

IN NOMINE DOMINI.

Incipit capitula quod dominus Lotharius imperator sexto anno imperii sui, indictione tertia, instituit in curte Maringo.

D nem teneantur inter eos qui cum eis introeant in Corsica, vel remanere debeant.

2. Ut domijci vassalli qui austaldi sunt et in nostro placito frequenter serviunt, volumus ut remaneant eorum homines quos antea habuerunt, qui

1. Volumus ut singulis comitibus hac districtio-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest in Chis. ² Codex Cavensis hic errore quodam ductus, inscriptionem capitularis ad limina sancti Petri prima vice, altera suo loco exhibet. ³ ac Ch. ⁴ introierunt C. ⁵ debent C. ⁶ bassalli C. ⁷ castaldi C. ⁸ ante C. ⁹ deest. C.

propter hanc ¹ occasionem eis se commendaverunt ² A cum eo ³. Qui autem in eorum proprietate manent, volumus scire qui sint, et adhuc considerare volumus quis eant aut quis remaneant. Illi vero qui beneficia nostra habent et foris manent, volumus ut eant.

3. Homines vero episcoporum seu abbatum, et qui foris manent, volumus ut cum comitibus eorum vadant, exceptis duobus ⁴ quos ipse elegerit; et eorum austaldi liberos ⁵ exceptis quattuor volumus ut pleniter dirigantur ⁶.

4. Ceteris ⁷ vero liberis hominibus quos vocant bharigildi ⁸, volumus ut singuli comites ⁹ hunc modum teneant: videlicet ut qui tantum substantiae fa-

cultatem habent qui per se ire possit, et ad hoc sanitas et viris utiles adprobaverit, vadant; illi vero qui substantiam habent, et tamen ipsi ire non valent, adiuvet valentem et minus habentem. Secundum vero ordinis liberis, quis pro paupertate sua per se ire non possunt, et tamen ex parte possunt, coniungantur duo vel tres, aut quattuor. Alii vero si necesse ¹⁰ fuerit, quid ¹¹ iusta ¹² consideratione ¹³ committit ¹⁴, eunti adiutoriam faciant quomodo ire possit; et in hunc modum ordo iste servetur, usque ad alios qui pro nimia paupertate neque ipsi ire valent neque adiutorium eunti prestare, a comitibus eorum habeatur ¹⁵ excusatus post antiqua consuetudo eis ¹⁶ fidelium comitibus ¹⁷ observanda.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hac C. ² commendauerit Ch. ³ eorum senioribus remaneant. Uolumus scire C. ⁴ ducibus quod C. ⁵ aut castaldi liberi C. ⁶ dstringantur Ch. ⁷ Ceteri v. liberi homines Ch. ⁸ uuadrildi C. ⁹ comitibus hoc m. teneat C ¹⁰ necessitas C. ¹¹ qui Ch. ¹² iusta C. iuxta Ch. ¹³ i. e. quod iusta consideratio permittit. — considerationem Ch. C. ¹⁴ comiti eunti. adiutorium Ch. ¹⁵ abeatur Ch. ¹⁶ ei Ch. ¹⁷ i. e. ex antiqua consuetudine a fidelibus comitibus observanda.

* CAPITULARIA AQUISGRANENSIA (An. 825).

Capitula hæc vere fundamenta juris publici quod in Imperio ad nostra usque tempora viguit, ope Codicis 1. bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgici recognovi. Ascripsi ea anno 825 et conventui Aquisgranensi mense Maio habito, quod certe annis compluribus post capitulare Attiniacense anni 822 ea promulgata fuisse ex cap. 6 intelligatur, et caput 15 ad Æbli et Asinariii cladem (an. 824) qua non aliud magis ad inhonorationem regni pertinebat, referri videatur: nec post annum 825 constituta fuisse, eo liquet, quod eo ipso anno theisolfus archiepiscopus, qui inter missos recensetur, obiisse ex annalibus Xantensibus et Hildesheimensibus existimandus est.

PRELOCUTIO

DOMNI LUDOWICI IMPERATORIS

ad episcopos et omnem populum ¹.

1. Omnibus vobis aut visu aut auditu notam esse non dubitamus, quia genitor noster et progenitores, postquam a Deo ad hoc electi sunt, in hoc præcipue studuerunt, ut honor sanctæ Dei ecclesiæ et status regni decens maneret. Nos etiam iuxta modum nostrum eorum ² sequentes exemplum, sæpe vestram devotionem de his admonere curavimus; et Deo miserante multa iam emendata ³ et correctæ videmus: unde et Deo iustas laudes persolvere, et vestrae bonæ intentioni multimodis debemus gratias referre ⁴.

2. Sed quoniam complacuit divinæ providentiæ nostram mediocritatem ad hoc constituere, ut sanctæ suæ ⁵ ecclesiæ et regni huius curam gereremus, ad hoc certare et nos et filios ⁶ ac socios ⁷ nostros diebus vitæ nostræ optamus, ut ⁸ tria specialiter capitula et a ⁹ nobis et a vobis, Deo opem ferente,

B in huius regni administratione specialiter conserventur ⁹; id est, ut defensio et exaltatio vel honor sanctæ Dei ecclesiæ et servorum illius congruus maneat, et pax et iustitia in omni generalitate populi nostri conservetur. In his quippe maxime studeo, et de his in omnibus placitis quæ vobiscum, Deo auxiliante, habituri sumus, vos admonere optamus, sicut debitores sumus ¹⁰.

3. Sed quamquam summa huius ministerii in nostra persona consistere videatur, tamen et divina auctoritate et humana ordinatione ita per partes divisum esse cognoscitur, ut unusquisque vestrum in suo loco et ordine partem nostri ministerii habere cognoscatur. Unde apparet, quod ego omnium vestrum admonitor esse debeo, et omnes vos nostri adiutores esse debetis. Nec enim ignoramus quid unicuique vestrum in sibi commissa portione conveniat; et ideo prætermittere non possumus, quin unamquemque iuxta suum ordinem admoneamus.

4 ¹¹. Sed quoniam scimus, quod ¹² specialiter per

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita 1. ² deest 1. ³ emendatam 1. ⁴ hic pergit 1. ⁵ filius 1. ⁶ socius 1. ⁷ et 1. ⁸ ed. . . ad 1. ⁹ hic incipit caput secundum in 2. ¹⁰ hic pergit 1. ¹¹ III. 2. ¹² quid 1.

NOTÆ.

¹ Fallitur Browerus, lib. VIII Annalium Trevirensium, dum existimat hæc capitula sancita a Ludovico fuisse anno 835. Cum enim illa existant in Collectione Ansegisi, quam ipse testatur an. 827 confectam fuisse, manifestum est ea capitula antecedere hunc annum. BALUZ.

² Capitula Caroli Calvi, tit. 2, cap. 1, *Ecclesia vobis ad gubernandum commissa*. Præceptum Ludovici Pii pro monasterio Landeveneci apud Henschenium et Papebrochium, tom. I Martii, pag. 260, cum *universali Ecclesia Deo dispensante nobis commissa*. Vide notas ad Agobardum, pag. 21. Id.

lineat ad episcopos, ut primum ad sacrum ministerium suscipiendum iuste accedant, et in eodem ministerio religiose vivant, et tam bene vivendo quam recte praedicando populis sibi commissis iter vitae praebeant, et ut in monasteriis in suis parroeciis constituta sancta religio observata fiat, et ut unusquisque iuxta suam professionem veraciter vivat, curam impendant¹, omnes vos in hoc sacro ordine constitutos et officio pastoralis functos monemus atque rogamus, ut in hoc maxime elaborare studeatis, et² per vosmetipsos et per vobis subiectos, quantum ad vestrum ministerium pertinet, nobis veri adiutores in administratione ministerii nobis commissi existatis; ut in iudicio non condemnari pro nostra et vestra negligentia, sed potius pro utrorumque bono studio bono remunerari mereamur: et ubicumque per negligentiam abbas aut abbatissae, vel comitis sive vassi nostri, aut alicuius cuiuslibet personae, aliquod vobis difficultatis in hoc apparuerit obstaculum, nostrae dinoscentiae id ad tempus insinuare non differatis; ut nostro auxilio suffulti, quod vestra auctoritas exposcit, famulante, ut decet, potestate nostra facilius perficere valeatis.

5. De sacerdotibus vero ad vestram curam pertinentibus magnum adhibete studium, ut qualiter vivere debeant, et quomodo populis ad suae portionis curam pertinentibus exemplo et verbo prosint, a vobis cum magna cura edoceantur³ et admoneantur; et ut id facere studeant, vestra pontificali auctoritate constringantur. Quicquid autem in illis⁴ a populis iuste reprehenditur, in exemplo propriae conversationis vestra providentia corrigere non neglegat. Ne vero ecclesiae illis commissae in restauratione aut in luminariis iuxta possibilitatem rerum ab illis neglegantur, vestra nihilominus invigilare debet solertia. Et sicut alios prohibetis, ne de mansis ad ecclesiae luminaria datis aliquid accipiant, sic et vos et vestri archidiaconi de eisdem mansis nihil accipiendo aliis exemplum praebeatis; sed potius ad id ad⁵ quod dati sunt servire concedantur, ut totum, sicut dictum est, in restauratione ecclesiarum et luminariis vestra auctoritate et studio cedere possit.

6. Scholae sane ad filios et ministros ecclesiae instruendos vel edocendos, sicut nobis praeterito tempore ad Attiniacum promisistis et vobis iniunximus, in congruis locis, ubi necdum perfectum est, ad multorum utilitatem et profectum a vobis ordinari non neglegantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ imperat. III. Omnes 1. ² ut 1. ³ et doceantur et 1. ⁴ deest 1. ⁵ perficiatur 1. ⁶ furta et latrocinia 1. ⁷ qui 1. ⁸ cavitis incisio in cod. 1. non nisi vos compellant habetur. ⁹ inter K. M. leges Langob. cap. 140 Mur.

NOTÆ.

¹ In Codice Parisiensi legitur *apostolis*, certo mendo. Similes errores nos olim emendavimus in lib. III Salviani de Gubernatione Dei, pag. 48, et apud Agobardum in cap. 7 Apologetici. BALUZ.

² Id est, ut integra libertas sit orandi Deum, ne Christiani ab oratione avocentur, mercata et placita die Dominice prohibeantur. Glossa vetus in uno Codice regio

A 7. Vobis vero comitibus dicimus, vosque commoneamus, quia ad vestrum ministerium maxime pertinet, ut reverentiam et honorem sanctae Dei ecclesiae exhibeatis, et cum episcopis vestris concorditer vivatis, et eis adiutorium ad suum ministerium peragendum praebeatis, et ut vos ipsi in ministeriis vestris pacem et iustitiam faciatis, et quae nostra auctoritas publice fieri decernit, ut in vestris ministeriis studiose perficiantur⁶ attendite.

8. Proinde monemus vestram fidelitatem, ut memores sitis fidei nobis promissae, et in parte ministerii nostri vobis commissi, in pace scilicet et iustitia facienda, vosmetipsos coram Deo et coram hominibus tales exhibeatis, ut et nostri veri adiutores et populi conservatores iuste dici et vocari possitis; et nulla quaelibet causa, aut munerum acceptio, aut amicitia cuiuslibet, vel odium aut timor vel gratia, ab statu rectitudinis vos deviare compellat, quin inter proximum et proximum semper iuste iudicetis. Pupillorum et viduarum vero et ceterorum pauperum adiutores ac defensores, et sanctae ecclesiae vel servorum illius honoratores iuxta vestram possibilitatem sitis. Illos quoque qui temeritate et violentia in furtis et latrociniiis⁷ sive rapinis communem pacem populi perturbare molliuntur, vestro studio et correctione, sicut decet, compescite. Et si aliqua persona in aliquo vobis impedimentum fuerit quin⁸ ea quae dicimus facere non valcatis, nobis ad tempus illud notum fiat, ut nostra auctoritate adiuti, ministerium vestrum digne adimplere possitis.

C 9. Omnes vero laicos monemus, ut honorem ecclesiasticum conservent, et dignam venerationem episcopis et Dei sacerdotibus exhibeant, et ad eorum praedicationem cum suis devote occurrant; et ieiunia ab illis communiter indicta reverenter observent, et suos observare doceant et compellant. Et⁹ ut etiam dies dominicus, sicut decet et honoretur et colatur, omnes studeant. Et¹⁰ ut liberior fieri possit, mercata et placita a comitibus, sicut saepe adnotatum fuit, illo die prohibeantur.

10. Abbatibus quoque et laicis specialiter iubemus, ut in monasteriis quae ex nostra largitate habent, episcoporum consilio et documento ea quae ad religionem canonicorum, monachorum, sanctimoniorum pertinent, peragant, et eorum salubrem admonitionem in hoc libenter audiant et oboediant.

11. Episcopis iterum, abbatibus, et vassis nostris,

legis Longobardorum: « Ut dies Dominicos liberior possint homines colere, et mercata et placita prohibeantur illis diebus. » Vel aliter: « Et ut liberior et mercata et placita fieri possint, in die Dominice prohibeantur. » Itaque in altero Codice regio ad verba ut liberior fieri possit, adnotatum est supra lineam. scilicet in aliis diebus. Id.

et omnibus fidelibus laicis dicimus, ut comitibus ad iustitias faciendas adiutores sitis.

12. ^a Episcopi vero vel comites ad invicem et cum ceteris fidelibus concorditer vivant, et ad sua ministeria peragenda vicissim sibi adiutorium ferant.

13. Omnibus etiam generaliter dicimus, ut caritatem et pacem ad invicem habeatis, et generalem iussionem nostram generaliter observare decertetis, et missis nostris, pro quacumque scilicet aut ecclesiastica aut publica utilitate vel oportunitate a nobis directis, nostri ¹ honoris causa honorem exhibeatis, et propter nostrae auctoritatis venerationem ea quae per illos iniungimus, agere non neglegatis ².

14. Et quoniam, sicut diximus, unusquisque vestrum partem ministerii nostri per partes habere dinoscitur, volumus studere et ³ aut per clamatores aut per alia quaelibet certa inditia, aut per missos nostros quos ad hoc ordinaverimus, qualiter unusquisque in hoc certare studuerit, et per commune testimonium, id est, episcoporum de comitibus, comitum de episcopis, comperire, qualiter scilicet comites iustitiam diligant et faciant, et quam religiose episcopi conversentur et praedicent, et amborum relatu de aliorum fidelium in suis ministeriis consistentium aequitate et pace ⁴ atque concordia ⁵ cognoscere. Similiter etiam volumus, ut omnes illi et illi omnibus de communi societate et statu a nobis interrogati, verum testimonium sibi mutuo perhibere possint ⁶.

15. Et si talis causa in qualibet provincia aut in aliquo comitatu orta fuerit, quae aut ad inhonorationem regni aut ad commune damnum pertineat, quae etiam sine nostra potestate corrigi non possit, nos deum latere non permittatis, qui omnia Deo auxiliante corrigere debemus: quia quicquid hactenus in his quae ad pacem et iustitiam totius populi pertinent ⁷, et ad honorem regni et communem utilitatem, aut a nobis aut a vobis neglectum est, debemus Deo auxiliante certare qualiter abhinc nostro et vestro studio emendatum fiat.

16. De pace vero in exercitali itinere servanda usque ad marcham, hoc omnibus notum fieri volumus, quod quicumque auctorem damni sibi praeterito anno inlati nominatim cognoscit ⁸, ut iustitiam de illo quaerat et accipiat ⁹.

17. Deinceps tamen omnibus notum fore volumus, ut cognoscat unusquisque, quia omnes qui in suo obsequio in tali itinere pergunt, sive sui sint, sive alieni, ut ille de eorum factis rationem se sciat redditurum; et quicquid ipsi in pace violanda delin-

querint, ad ipsius debet privium pervenire ¹⁰; ea scilicet conditione, ut patris violator ¹¹ primum iuxta facinoris qualitatem, sive coram nobis, sive coram misso nostro, dignas poenas persolvat; et senior qui talem secum duxerit, quem aut constringere noluit aut non potuit; ut nostram iussionem servaret et insuper in nostro regno praedas facere non timeret, pro illius negligentia ¹², si antequam de his non admonerit, et postquam negligentia contemptoris ad eius notitiam pervenerit, eum corrigere sicut decet neglexerit; honore suo privetur; ut scilicet neuter ¹³ illorum sine iusta vindicta remaneat ¹⁴.

18. De inhonoratione quoque regis et regni; et mala fama in exteris nationes dispersa, propter negligentiam eorum qui legationes ad nos directas in suis mansionibus aut male recipiunt, aut constitutam a nobis expensam non tribuunt, aut parvareda dare nolunt, aut furto ¹⁵ aliquid eis subripiunt, aut, quod perperissimum est, apertas violentias, eos caedendo, et res eorum diripiendo, in ipsis exercere non permittant, hoc omnibus notum esse volumus, quod quicumque ex his qui honores nostros habent, abhinc hanc negligentiam emendare non certaverit, et suos homines, qui eius vice hoc agere debent, ut id bene perficiant non instruxerit, aut constrinxerit ut ulterius illud neglegere non praesumant, et honorem nostrum et regni nobis commissi custodire contempserit, nec nostrum nec regni nostri honorem ulterius volumus ut habeat. Sed volumus ut ¹⁶ unusquisque fidelium nostrorum procuratores rerum suarum de his specialiter instruat, ut quandocumque undecumque legatio advenerit, et aut litteras aut missum nostrum viderint, honorifice illum in omni loco imperii nostri, propter postram et totius regni honorem, omnes suscipere valeant ¹⁷.

19. In illis vero locis ubi modo via et mansionatici a genitore nostro et a nobis per capitalare ordinali sunt, missos ad hoc specialiter constitutos, qui hoc iugiter providere debeant, habeant ¹⁸, ut omnia quae ad easdem legationes suscipiendas pertinent, fideles nostri ad hoc constituti ad tempus praeparare studeant, ut non tunc sit necesse de longe quaerere ut adducere, quando tempus est illud dare vel persolvere. In ceteris vero locis per totum imperium nostrum unusquisque fidelium nostrorum, et per se et per ministros suos, sicut diximus, sedulam vigilantiam adhibeat.

20. De moneta vero, unde iam per tres annos et ammonitionem fecimus, et tempus quando una tene-

VARIANTES LECTIONES.

¹ nostris f. ² pergit f. ³ et ut aut f. ⁴ aequitatem et pacem f. ⁵ concordiam f. ⁶ pergit f. ⁷ perinet et h. f. ⁸ cognoscat f. ⁹ pergit f. ¹⁰ ita f. ¹¹ violator f. ¹² negligentia usque admonerit desunt f. ¹³ neutrum f. ¹⁴ remaneant f. ¹⁵ forte f. ¹⁶ deest f. ¹⁷ pergit f. ¹⁸ deest f. provideant habeant ed.

NOTÆ.

^a Flodoardus, lib. III, cap. 25, de epistolis Hincmari: « Villeberto Catalaunensi rescribit ad ipsius consulta pro Gangulfo comite, ut de his quae contra eum se fecisse vel negabat quaedam vel confitebatur aliqua, iuxta praecipuum apostolicum leniter ageret,

quatenus in hoc legem Christi, charitatem scilicet, adimpleret, et ad satisfactionem dilectionemque sui utcumque posset et industria eandem comitem provocans, illi suam clarescere benignitatem permitteret. » BALUZ.

retur et aliae omnes cessarent constituimus, hoc et omnibus notum esse volumus, quoniam ut absque ulla excusatione cito possit emendari, spatium usque ad missam sancti Martini dare decrevimus, ut unusquisque comitum in suis ministeriis de hoc iussionem nostram tunc possit habere adimpletam; quatenus ab illa die non alia, sed illa sola per totum regnum nostrum ab omnibus habeatur, iuxta illam constitutionem, sicut in capitalia, quae de hac re illis comitibus dedimus in quorum ministeriis moneta percutitur, constitutum est. Quia tunc volumus missos nostros huius rei gratia dirigere per singulos comitatus, qui diligenter inquireant, qualiter comites in hoc nostram iussionem adimplere certaverint. Et quicumque negligens inde inventus fuerit, volumus ut ante nostram praesentiam quanto-
 B tuis venire iubeatur, et rationem reddat, utrum hoc quod iussimus facere noluerit aut non potuerit; aut si aliqua re praepediente id facere non potuit, cur nobis ipsam impossibilitatem ad tempus non advertiavit. Quia si ipse aut non voluit, aut suae negligentiae causa non potuit, nos talem invenire volumus, qui hoc quod iubemus, servare velit et possit. Ut autem iussio nostra in hac re citius impleatur, volumus ut quicumque ab illa die alium denarium negotiandi causa protulerit, a comite et ministris eius auferatur ab eo.

21. Similiter quoque de iniustus teloneis, de quibus qualiter ob omnibus observandum esset, et capitalis constituimus, et creberrimas admonitiones fecimus, praedicti missi nostri volumus ut inquisitionem faciant, a quibus nostra iussio in hoc adimpleta, a quibus quoque sit neglecta; et eum qui aut implere neglexit aut distulit, ad nostram volumus ut veniat iussus praesentiam, ut cito rationem de his, sicut superius diximus, reddat. Et si culpabilis inventus fuerit, dignam correctionem accipiat, ut ceteris negligentibus exemplum terroris praebet.

22. Ut ubi postes antiquitus fuerunt, et in his locis ubi tempore genitoris nostri ipso iubente diversarum necessitatum causa facti sunt, omnino absque ulla dilatione ab his qui eos tunc fecerunt, restituantur et renoventur, ita ut ad missam sancti Andreae restaurati fiant, nisi forte aut ipsa operis magnitudo aut aquarem in quolibet inundatio
 D

hoc prohibeat. Aliter vero nullus qualibet occasione hoc negligere aut differre praesumat, quin ad praedictum tempus adimpletum fiat. Et missi nostri, quorum superius mentionem fecimus, volumus ut renuntient, in quibus locis nostra iussio impleta, in quibus sit neglecta, aut aliqua impossibilitate vel certa ratione dilata.

23. De nonis quidem et decimis, unde et genitor noster et nos frequenter et in diversis placitis admonitionem fecimus, et per capitularia nostra qualiter haec observarentur ordinavimus, volumus atque iubemus, ut de omni conlaboratu et de vino et foeno fideliter et pleniter ab omnibus nona et decima persolvatur. De nutritine vero pro decima, sicut hactenus consuetudo fuit, ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate, iuxta quod ei et illi qui hoc persolvere debet convenerit.

24. Similiter quidem de operibus in restauratione ecclesiarum, sive in faciendo, sive in redimendo, episcopalis potius sequatur voluntas. Nullatenus tamen remaneat, quin, sicut a nobis saepe iussum est, hoc aut illud partibus ecclesiarum persolvatur. Et hoc omnibus notum sit, quia quicumque neglegenter exinde egerit, et coram nobis exinde negligens repertus fuerit, illud volumus omnino ut subeat, quod in nostro capitulari de hac re communi consultu fidelium nostrorum ordinavimus.

25. Comites vero ministris ecclesiae in eorum ministeriis, ut hoc plenius et de nostris et de se et de suis hominibus obtinere possint, adiutores in omnibus fiant. Et quicumque prima et secunda vice de his a comite admonitus non se correxerit, volumus ut per eundem comitem eius negligentia ad nostram notitiam perferatur, ut nostra auctoritate quod in nostro capitulari continet, subire cogatur.

26. Volumus etiam, ut capitula quae nunc et alio tempore consultu fidelium nostrorum a nobis constituta sunt, a cancellario nostro archiepiscopi et comites eorum de propriis civitatibus modo, aut per se aut per suos missos, accipiant, et unusquisque per suam diocesim ceteris episcopis, abbatibus, comitibus et aliis fidelibus nostris ea transcribi faciant, et in suis comitatibus coram omnibus rele-
 D gant, ut cunctis nostra ordinatio et voluntas nota

VARIANTES LECTIONES.

¹ aut. l. ² deest l. ³ deest l. ⁴ quolibet usque nullus deest l. ⁵ deest l. ⁶ pergit l. ⁷ e. in-
 lutione l. ⁸ pergit l. ⁹ ministri l. ¹⁰ eorundem l.

NOTÆ.

^a Id est diem sancto Martino festum. Hæc interpretatio non indiget probatione. Frequenter in veteribus libris et scriptoribus legimus missam sancti Martini, sancti Joannis, apostolorum Petri et Pauli, sancti Andreae, sancti Michaelis, sancti Bonifacii, sancti Remigii, sancti Albini, sancti Felicis, sancti Marcellini, sanctæ Balthildæ, sancti Nazarii, sancti Philiberti, sancti Galli, sancti Clementis, sancti Aniani, sancti Lamberti, sancti Juliani, sancti Mauricii, sancti Bavonis, et omnium sanctorum. Wormius, lib. III Fastorum Danicorum, exhibet vetus Kalendarium Runicum, ante trecentos annos scriptum cum interpretatione Latina. In eo Kalendario

vocabulum missæ accipitur pro festo, ut Paulus missa mense Januario, pro quo Wormius recte vertit Pauli festum; mense Februario, Mathias miss.; Maio, crucis missa; Junio, Joans missa et Petars missa; Julio, Jacaubs missa et Olafs missa. Et sic in cæteris mensibus ne singulos commemorem. BALUZ.

^b Id est, unusquisque archiepiscopus per suam provinciam suscipiat curam proponendi capitula a principe constituta. Quod ita fiebat ut in proximo placito rationem reddere tenerent archiepiscopi an paritum in hoc fuisset iussioni imperatoris, ut patet ex optola 28 Frotharii Tullensis. Id.

fieri possit. Cancellarius tamen noster nomina episcoporum et comitum qui ea accipere curaverint, notet, et ea ad nostram notitiam perferat, ut nullus hoc praetermittere praesumat. Vassi¹ quoque nostri nobis famulantes volumus ut condignum apud omnes habeant honorem, sicut a genitore nostro et a nobis saepe admonitum est.

CAPITULARE MISSORUM .

1. In Vesontio, quae est diocesis Bernoini archiepiscopi, Helminus^b episcopus et Monogoldus comes. In Mogontia, quae est diocesis Heistulfi archiepiscopi, idem Heistulfus episcopus et Ruodbertus comes. In Treveris^c Hetti archiepiscopus et Adalbertus comes. In Colonia Hadaboldus archiepiscopus et Eemundus comes. In Remis Ebo archiepiscopus,^d quando potuerit, et quando ei non fuerit, Ruothadus^e episcopus eius vice et Hruotfridus comes sint, super sex videlicet comitatus, id est Remis, Catolonis, Suessionis, Silvanectis, Belvacus, et Laudunum. Super quatuor vero episcopatus qui ad eandem diocesim pertinent, id est Noviomacensem, Ambianensem, Tarvanensem, et Camaracensem, f Ragnarius episcopus et Berengarius comes. Senones Hieremias archiepiscopus et g Donatus comes. Rothomagum^h Willibertus archiepiscopus, et Ingobertus comes. Turones Landramnus archiepiscopus, et Hruodbertus comes. Lugdunum, Tarantasia, et Viennaⁱ Albericus episcopus, et Ribhardus comes.

2. Commemoratio, quid ad praedictorum missorum legationem pertineat. Primo, ut conventum in duobus aut tribus locis congregent, ubi omnes ad eorum legationem pertinentes convenire possint; et omnibus generaliter notum faciant, qualis sit eorum legatio,

VARIANTES LECTIONES.

¹ et vassalli *Anseg.*

^a Haec ex *Ansegisi lib. 11, c. 25-28*, desumpta, desunt in *Cod. Blankenburgico*, et missis data esse apparet.

^b Lausannensis.

^c De hac Hetti Treverensis archiepiscopi legatione agit, ut puto, *Frotharius episcopus Tullensis, epist. 13. BALUZ.*

^d Jubet Ludovicus ut Ebo Rhemensis archiepiscopus legationem istam exerceat in Rhemensi provincia, *quando potuerit*. Istam clausulam Henschenius in notis ad *Vitam sancti Anscharii, tom. I Februarii, pag. 404*, interpretatur de legatione Ebbonis ad septentrionales regiones, pro qua illum abesse interdum oportebat a sua provincia, tumque curam missatici implendi in ejus absentia commissam esse Rothado episcopo. Ego vero arbitror clausulam illam simpliciter additam quia Ebo frequenter erat in palatio, adeoque substituendi erant qui locum absentis implerent. *Floardoardus, lib. 11, cap. 19*: Dum frequenter igitur Ebo praesul in palatio tunc moraretur. *Id.*

^e Suessionensis. *Id.*

^f Noviomensis, qui concilio Parisiensi interfuit anno 829. Ad eum exstat epistola Amalarii in *tomo VII Spicil-gii Dacheriani, pag. 165*. Hinc ergo illustrari poterit catalogus episcoporum Noviomensis. *Id.*

^g Melodunensis. *Adrevaldus Floriacensis, lib. 1 de Miraculis sancti Benedicti, cap. 25*: « Aderant in eodem placito missi a latere regis Jonas episcopus Aurelianensis et Donatus comes Melidunensium. » *Hincmarus, in narratione de villa Noviliaco, cap. 1*: « Dom-

A scilicet ad hoc esse se a nobis missos constitutos, ut si quilibet episcopus aut comes ministerium suum per quodlibet impedimentum implere non possit, ad eos recurrat, et cum eorum adiutorio ministerium suum adimpleat; et si talis causa fuerit quae per eorum admonitionem emendari non possit, per eos ad nostram notitiam deferatur. Et si forte episcopus aut comes aliquid negligentius in suo ministerio egerit, per istorum admonitionem corrigatur. Et omnis populus sciat, ad hoc eos esse constitutos, ut quicumque per negligentiam aut incuriam vel impossibilitatem comitis, iustitiam suam acquirere non potuerit, ad eos primum querelam suam possit deferre, et per eorum auxilium iustitiam acquirere; et quando aliquis ad nos necessitatis causa reclamaverit, ad eos B possimus relatorum querelas ad definiendum remittere. Ipsi vero missi non sine certissima causa vel necessitate huc illucque discurrant; nisi forte quando tale aliquid in cuiuslibet ministerio ad legationem suam pertinente ortum esse cognoverint, quod eorum praesentia indigeat, et sine eorum consilio vel adiutorio emendari non possit. Inde tamen debent esse solliciti, ut propter illorum negligentiam nihil in sua legatione incorrectum remaneat; sed ubi certam et veram necessitatem cognoverint, nostram iussionem adimplere non neglegant.

3. Volumus etiam, ut omnibus notum sit, quia ad hoc constituti sunt, ut ea quae per capitula nostra generaliter de quibuscumque causis statuimus, per C illos nota fiant omnibus, et in eorum procuracione consistant, ut ab omnibus adimpleantur. Et ubi forte aliquo tali impedimento, quod per eos emendari non possit, aliquid de his quae constituimus ac iussimus

NOTÆ.

Ludovicus imperator donavit ipsam villam Noviliacum Donato in beneficio. » Et infra: « Donatus de infidelitate ejus comprobatus, ipsi imperatori quaesitum sacramentum juravit, et comitatum Miridunensem et villam Noviliacum cum suis appendiciis imperator ab eo abstulit. » Idem anno 827 missus est in Hispaniam Tarraconensem, quae tunc marchia Hispanica dicebatur, ad componendos provinciae illius motus. *Eginhardus*: « Imperator Helisachar presbyterum et abbatem, et cum eo Hildetrandum atque Donatum comites ad motus Hispanicae Marcae componendos misit. » Anno dein 837, in eandem provinciam iterum missus est cum Bonifacio comite et Adrebaldo monasterii Flaviniacensis abbate, ut querelas adversus Bernardum ducem illarum partium propositas audirent, quemadmodum testatur auctor *Vitae Ludovici Pii*. Ejusdem Donati, ut opinor, mentio exstat in *Capitulis Caroli Calvi tit. xiv, pag. 70. Id.*

^b Rothomagensis. In veteri Codice ms. bibliothecae imperatoriae, ex quo prodiit *Codex Carolinus a Gretsero editus*, scriptum est in principio majusculis litteris: LIBER WILLIBERTI ARCHIEPISCOPI. Docet nos ita Petrus Lambecius in libro secundo *commentariorum de Bibliotheca Caesarea, pag. 321*, et mox addit sibi dubium non esse quin per archiepiscopum Willibertum, ad quem *Codex iste olim pertinuit*, intelligi debeat Willibertus archiepiscopus Rothomagensis, qui illum sibi comparaverit post mortem Caroli Magni ex bibliotheca ipsius. *Id.*

ⁱ Lingonensis. Ejus esse videtur epistola trigesima earum quae sub *Frotharii Tullensis episcopi nomine editae sunt. Id.*

manserit imperfectum, eorum relatu nobis ad tempus indicatur, ut per nos corrigatur, quod per eos corrigi non potuit.

4. Nosse vos credimus, quanti sit ponderis legatio quam vobis commisimus, et quam sit periculosum tantae rei curam negligere, quantam vos pro nostra omnium communi salute ex nostra obligatione suscepisse non ignoratis. De qua cum vos interrogassemus, non sic nobis responsum est, ut in eo responso sufficere potuisset ad eandem dispositionem, quam rerum necessitas ad communem utilitatem pertinentium poscere videbatur, vel quae nobis aliquod securitatis solatium afferre potuisset. Et hoc ideo evenisse perspeximus, quia anno praeterito, quando capitula legationis vestrae vobis dedimus, caute vos observare iussimus, ne sine causa his quos honoratos esse volumus, aliqua fieret iniuria. Quapropter volumus vobis notum facere, qualiter nunc, Deo adjuvante, eandem iussionem nostram debeatis adimplere. Volumus ut missi nostri, quos ad hoc constitutos habemus, ut curam et sollicitudinem habeant quatinus unusquisque qui rector a nobis populi nostri constitutus est, in suo ordine officium sibi commissum iuste ac Deo placite ad honorem nostrum ac populi nostri utilitatem administret, in hunc modum cognoscendi diligentiam adhibeant, si ea quae in capitulari nostro, quod eis anno praeterito dedimus, continentur, secundum voluntatem Dei ac iussionem nostram fiant ^C

A adimpleta. Itaque volumus, ut medio mense Maio conveniant idem missi unusquisque in sua legatione, ^a cum omnibus episcopis, abbatibus, comitibus, ac vassis nostris, advocatis nostris, ac vicedominis abbatissarum, necnon et eorum qui propter aliquam inevitabilem necessitatem ipsi venire non possunt, ad locum unum. Et si necesse fuerit, propter oportunitatem conveniendi, in duobus vel tribus locis, vel maxime propter pauperes populi, idem conventus habeatur, qui omnibus congruat. Et habeat unusquisque comes vicarios et centenarios suos secum, necnon et de primis scabinis suis tres aut quattuor. Et in eo conventu primum christianae religionis et ecclesiastici ordinis conlatio fiat. Deinde inquirant missi nostri ab universis, qualiter unusquisque illorum qui ad hoc a nobis constituti sunt, officium sibi commissum secundum Dei voluntatem ac iussionem nostram administret in populo, aut quam concordem atque unanimes ad hoc sint, vel qualiter vicissim sibi auxilium ferant ad ministeria sua peragenda. Et tam diligenter ac studiose hanc investigationem faciant, ut omnem rei veritatem per eos cognoscere valeamus. Et si aliqua talis causa ad eorum notitiam perlata fuerit quae illorum auxilio indigeat, secundum qualitates causarum quae in nostro capitulari continentur, tunc volumus ut illuc pergant, et ex nostra auctoritate illud corrigere studeant.

NOTÆ.

^a Reperi in Chartulario ecclesiae Viennensis veterem querelam ab Agilmaro archiepiscopo adversus Wigericum comitem, propositam in solemnibus missorum dominicorum conventu, cui Remigius Lugdunensis

archiepiscopus et alii quatuor episcopi intererant cum comitibus undecim et viginti vassis dominicis. Hinc ergo valde illustrari potest hic locus et agnosci quoniam modo ferebant istiusmodi conventus. BALUZ.

LOTHARII CONSTITUTIONES OLONNENSES (An. 825).

Mense Maio anni 825 conventus alter in curte Olonna a Lothario habitus constitutionibus originem dedit, quas hic suo ordine integrasque auxilio Codicum præstantissimorum sistere licuit.

Capitula ecclesiastica a Muratorio p. 151-155 ex Codice Mutinensi primo edita, ope Codicum 1. bibl. ducalis Guelferbytani Blankenburgici, 2. bibl. ducalis Gothanæ, tum Chisiani, Cavensis, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium capp. 15-21, et fragmenti Florentini anno 1675 a Carolo Dati editi, recognovimus auximusque. Temporis notitiam unus Chisianus servavit. Caput 10 et in Codice Vaticano n. 5359 exstat, capitibus 10 et 11 capitulorum generalium subjectum, et excipitur capitibus eorum 2 et 3.

Capitula ecclesiastica minora Codicibus Chisiano, Cavensi et Blankenburgensi debuimus.

Capitula generalia, inter Lotharii leges Langobardicas capp. 22-24, 26-33, et a Baluzio, ex Cod. Paris., a Muratorio, pag. 153, ex Cod. Mutinensi, evulgata, ope Codicum 1. sancti Pauli fol. 182-184, atque Chisiani, et Cavensis, 2. regii Paris. n. 4613, 3. Blankenburgensis, 4. Gothani, 5. Mutinensis apud Muratorium loco citato, tum Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis et Estensis apud Muratorium emendavimus. Caput secundum et in Fragmento Florentino a Carolo Dati evulgato, capp. 10 et 11, 2 et 3 in Codice Vaticano, n. 5359 (Archiv. t. V, pag. 245), exstant.

INCIPIT ¹ CAPITULA

QUOD DOMNUS IMPERATOR SEXTO ANNO IMPERII SUI AD GENERALE PLACITUM INSTITUIT CURTE HOLONNA ².

CAPITULA ECCLESIASTICA.

f. Placuit ^a nobis, ut si pro quibuslibet culpis atque ^b criminibus quaecumque persona totiens fuerit correpta, ut etiam ^c excommunicatione episcopali pro contempta ^d dignus habeatur, comitem ^e suum

D episcopus sibi consociet ^a, et per amborum consensum huiusmodi distringatur contemptor, ut iussionibus ^b episcopi sui oboediens existat. Si vero assensum non dederit, bannum nostrum nobis persolvat ¹⁰. Quod si adhuc contumax persistierit, tunc ab epi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ita Chisianus. Inscriptio deest in reliquis codicibus. Blankenb. haec habet: Item alia capitula domni Lotharii. Mutinensis: Item capitula de episcoporum causis. ² Holontna Ch. ³ Caput primum de episcopis. Placuit n. de episcopis 2. ⁴ aut Frq. ⁵ iam 1. 2. ⁶ per contemptum 1. 2. ⁷ comis s. episcopum Ch. C. ⁸ consociet 2. ⁹ iussioni 1. V. Vn. E. Frq. ad iussionem 2. ¹⁰ solvat Frq.

scopo excommunicetur. Si vero excommunicatus a corrigi nequiverit, a comite vinculis constringatur¹, quousque nostrum is² contemptor suscipiat iudicium. Si vero in talibus comes repertus fuerit noxius, per episcopum eius nobis nuntiatur. Si autem vassallus noster in hac culpa lapsus fuerit, sicut supra per comitem distringatur³. Quod si non audierit, nobis innotescatur antequam in vinculis mittatur.

2. Volumus⁴ ut omnimodis emunitates progenitorum nostrorum⁵, seu nostrae, pleniter ac iuste conserventur.

3. Volumus⁶ ut res quae a⁷ liberis personis, locis Deo dicatis conferuntur, licet sibi usus fructus et ordinationem earundem rerum⁸, si aliter sibi placuerit, reservent; si aliter eas non ordinauerint, ita maneat sicut prius datae fuerunt.

4. Singulis⁹ episcopis, abbatibus, abbatissis, duos concedimus advocatos¹⁰, eosque quam diu advocacy tenuerint, ab hoste relaxamus.

5. Prohibemus¹¹ ut nemo usuram facere praesumat post episcopi sui contestationem. Quod si quis post eius interdictum facere praesumpserit, a comitibus, sicut supra¹² de contemptoribus praecepimus, distringatur¹³.

6¹⁴. De¹⁵ doctrina vero, quae ob nimiam incuriam atque ignaviam quorundam¹⁶ praepositorum, cunctis in locis est funditus extincta, placuit ut sicut a nobis constitutum est, ita ab omnibus observetur; videlicet ut ab his qui nostra dispositione ad¹⁷ docendos¹⁸ alios per loca denominata sunt constituti, maximum detur¹⁹ studium, qualiter sibi commissi scolastici²⁰ proficiant, atque doctrinae insistant, sicut praesens exposcit necessitas. Propter opportunitatem tamen omnium apta loca distincte ad hoc exercitium²¹ providimus, ut difficultas locorum longe positorum, ac paupertas, nulli foret²² excusatio. Id sunt: Pri-
Codex Blankenburg. pergii.

11. De²³ decimis, ut dentur, et dare nolentes, secundum quod anno praeterito denunciatum est, a ministris rei publice exigantur. Id est eligantur quattuor sive octo optimi homines vel prout opus fuerit de singulis plebibus iuxta qualitatem unius-

mum in²⁴ Pavia convenient ad Dungalum²⁵, de Mediolano²⁶, de Brixia, de Laude, de Bergamo, de Novaria, de Vercellis²⁷, de Terton²⁸, de Aquis, de lanua²⁹, de Aste³⁰ de Cuma. In³¹ Eporegia³² ipse episcopus hoc per se faciat³³. In Taurinis convenient de Viutimilio³⁴, de Albiagano³⁵, de Vadis, de Alba. In Cremona discant, de Regia, de Placentia, de Parma³⁶, de Mutina. In Florentia, de Tuscia respiciant. In Firaso et³⁷ de Spoletinis³⁸ civitatibus convenient. In Verona, de Mantua, de Triento³⁹. In Vincentia de Patavis⁴⁰, de Tarvisio, de Feltris⁴¹, de Ceneda⁴², de Asylo⁴³. Reliquae civitates Forum Iulii ad scolam convenient⁴⁴.

7⁴⁵. Volumus ut singuli episcopi conversationem canonicorum, eorumque habitationes, Kal. ⁴⁶ Octobris futuri anni absque ulla negligentia, sicut disposuimus, habeant praeparatas.

8. Praecipimus⁴⁷ ut singulae plebes secundum antiquam consuetudinem fiant restauratae. Quod si filii eiusdem ecclesiae eas⁴⁸ restaurare noluerint, a ministris rei publicae distringantur, ut volentes nolentesque nostram observent praecceptionem.

9⁴⁹. De⁵⁰ decimis vero dandis statuimus, ut sicut in capitulari continetur quod in Mantua factum est⁵¹, ita qui eam dare nolent, distringantur atque persolvant⁵².

10 De⁵³ praecariis quoque quae a rectoribus ecclesiarum irrationabiliter fiebant, suosque⁵⁴ successores poena gravi obligabant, ut facta ipsius nequiret⁵⁵ dissolvere, praecipimus⁵⁶ ut nemo successor in antecessoris sui⁵⁷ poena statutus sit obligatus, sed suae providentiae sit⁵⁸ concessum, ut si antecessor eius res ecclesiae irrationabiliter⁵⁹ distribuit, ab eo ad ius ecclesiae tenendae⁶⁰ revocentur⁶¹.

Codex Gothanus.

11. Videtur nobis, si domino nostro placet, ut providentia miserum nostrorum committetur, ut ubicumque monachi aut monachae modo sunt, et oportunitas loci seu quantitas permittat, maneat in ipso proposito.

VARIANTES LECTONES.

¹ distringatur 2. in v. distringatur *Frg.* ² idem 1. ³ constringatur 1. 2. ⁴ Cap. 2. de emunitate. Volumus 2. ⁵ progenitoris nostri mercede seu nostra *Frg.* ⁶ De rebus quae in ecclesia conferuntur. V. 2. ⁷ iam erasum. ⁸ si aliter usque placuerit *deest* 1. ⁹ de advocatis. S. 2. ¹⁰ a. unum qui causam procuret, alterum vero qui sacramentum deducat, eosque V. *Vn. E.* ¹¹ De usuris. P. 2. ¹² s. dictum est de c. praecipimus ut d. *Frgm.* ¹³ distringantur 2. *Ch.* ¹⁴ Caput 6 *adest* in 1. 2. et *Mutinensi*; *deest* in *Ch. C. A. Fl. L. V. Vn. E. Frg.* ¹⁵ De doctrina. De doctrina vero 2. ¹⁶ quoramlibet 2. ¹⁷ artem 2. *Mut.* ¹⁸ docentes *Mut.* ¹⁹ dent *Mut.* ²⁰ s. ita ip. 2. *Mut.* ²¹ exercituum 2. ²² feret 2. *Mut.* ²³ *deest* 1. ²⁴ dungalium. *Mut.* ²⁵ mediolano 1. ²⁶ vercelle 1. ²⁷ tartona 2. artona *Mut.* ²⁸ genua 2. *Mut.* ²⁹ haste *Mut.* ³⁰ de 1. ³¹ eborea 2. *Mut.* ³² faciant 1. ³³ XX milio 2. Vighinti milio *Mut.* ³⁴ albiagano 2. albegano *Mut.* ³⁵ de parma *deest* 1. ³⁶ in florentia *deest* 1. ³⁷ *deest* 2. *Mut.* ³⁸ spoleti 1. spoletinis 2. ³⁹ tridendo 2. tridendo *Mut.* ⁴⁰ pactavi 2. patavi *Mut.* ⁴¹ feltris 1. ⁴² ceneta 2. ceneta *Mut.* ⁴³ asilio 1. asilo *Mut.* ⁴⁴ concurrant 2. *Mut.* ⁴⁵ caput 1. *deest* in eisdem ut c. 6. ⁴⁶ ad Kalendas octubris *Mut.* ⁴⁷ De plebibus restaurandis. 2. P. vobis 1. ⁴⁸ *deest* 1. ⁴⁹ caput hoc *deest* in *A. Fl. L. V. Vn. E. Frg.* ⁵⁰ De decimis ut dentur. De 2. ⁵¹ e. observetur ita quod qui eas *Mut.* ⁵² exsolvant 1. exsolvantur *corr.* persolvantur 2. per eos exsolvantur *Mut.* ⁵³ De rectoribus ecclesiarum. De 2. ⁵⁴ su suosque 1. se suosque V. et se s. *Vn. E. Frg.* ⁵⁵ neque rex dissolveret *Mut.* ⁵⁶ statuimus *Ch.* ⁵⁷ antecessori suo 2. *Verc.* ⁵⁸ hucusque *Cod. Vercellensis caput hoc sistit, inscriptione usus*: Ex capitulare domni Lotharii quod constitutum est holonna. cap. X. ⁵⁹ irrationabiliter *Ch.* ⁶⁰ tenenda 2. *Ch. C.* tenendum *Frg.* ⁶¹ revocetur *Ch.* revocet C.

NOTE.

^a Cf. Caroli Magni capitulare Langob. an. 805, c. 49, supra.

causaque plebis, ut ipsi inter sacerdotem et plebem testes existant, ubi date vel non date fuerint. Hoc ideo, ne ibi iuramentum aliquod faciendi necessitas contingat. Non tamen ideo tantos testes mittendos dicimus, ut ipsos semper omnes in dandis decimis presentes esse pariter necesse sit; sed dam pluribus committitur, minus graventur. In duobus autem si sufficiat sufficere credimus. Negligentes autem admonentur a presbyteris ecclesiarum usque ad tertiam, ut ipsam declinam dent. Quod si contempserint, ab introitu ecclesiae prohibeantur; et si hoc minime emendaverint a ministris rei publicae distincti, singuli per caput 6 solidos ecclesiae componant, et insuper decimam dare cogantur. Nam si iterum contemptiores extiterint; tunc per publicam auctoritatem domi vel easae eorum visentur, quousque pro ipsa decima sicut supra dictum est satisficiant. Quod si de novo rebelles vel contradictores fuerint, et super ipsam visam suam auctoritate intrate praesumpserint, tunc a ministris rei publice in custodiam mittantur, usque dum ad iudicium publicum perducantur, et ibi secundum legem contra comitem vel partem publicam componant. Reliqua autem, ut supra dictum est, et decimas solvant et 6 solid. contra ecclesiam satisficiant.

ITEM ALIA CAPITULA 4.

1. Iubemus 5 ut baptismatum a ecclesiarum rectores sint presbyteri singularum singuli 6; nam 7 non diaconi 8 vel cuiuscumque inferioris ordinis clerici.

2. Placuit etiam nobis 9, ut presbyteri baptismatum a ecclesiarum secundum suam possibilitatem debitam obedientiam rei publicae 10, et honorem exhibeant episcopi sui 11 absque gravamine 12, quomodo 13 necessitas et ordo poposcerit.

3. Statuimus etiam, si obedientiam rei publicae episcopus 14 talis iniungitur 15 quam per se facile adimplere nequiverint 16, ut prebeant 17 solacium subiecti secundum qualitatem iniuncti servitii.

7. De senodochiis precipimus, ut quicumque illas habet, omnia secundum Deum et secundum canones inde faciat; et quicquid inde non fuit datum pauperibus 18 post obitum 19 domni Pippini, in omnibus fiat restauratum. Quod si aliquis hoc facere noluerit, de ipsos senodochios non habeat potestatem, usque dum veniat cum ipsis missis in nostra presentia; et 20 missi cum ipso episcopo illa imbrevent in nostra presentia 21.

Datum Holonna, anno imperii domno Ludowico et Lottario imperatoribus 12 et 6to mense Madio, indictione 3-

CAPITULA GENERALIA 22.

1 23. Statuimus ut liberi homines qui tantam proprietatis 24 habeant unde hostem 25 bene facere possint, et tussi facere nolunt, ut prima vice secundum legem illorum statuto damno subiaceant. Si vero secunda 26 inventus fuerit negligens, hancam ne-

12. Ubi vero fuerunt, et non sunt, vivant excepto si 12 vel amplius fuerint. Si 12 inventi fuerint, et loci ac res permittunt, sint monachi. Ubi autem dubietas est, utrum canonice an monachice sint, et oportunitas loci aut quantitas substantiae hoc fieri permittit, detur eis optio, utrum monastice an canonice vivere velint.

13. Ubi autem modo canonice sunt, canonice permaneant. Quae autem funditus destructae sunt, secundum quantitatem rerum sit ibi numerus canonicorum.

4. De senodochiis precipimus 27, ut secundum possibilitatem vel temporis fertilitatem, testamentorum scripta sequantur.

5. De feminis cum presbyteris cohabitantibus placuit 28, ut penitus eiciantur, ne ulterius cum his de quibus suspicantur quoquo 29 modo conversentur 30. Et si prima 31 contestatione episcopi sui a septem 32 usque ad tres 33 idoneis testibus convinctur praevicasse, proprii gradus periculo subiaceat 34.

6. Si episcopus contestationem 35 vel correptionem huiusmodi neglexerit, aut post hoc sinodale concilium 36 infra dies 40 37 emendatione digna non emendaverit, iudicio 38 metropolitani sui sententiam subiaceat 39.

Codex Blankenburgensis.

7. De monasteriis et senodochiis inordinatis et destructis, ad palatium vel ad quorumcumque iura pertinentibus, qui admonitionem episcoporum contempnunt, placuit nostrae imperialis providentiae iudicio reservari.

strum id est 60 solidos, persolvat 40. Si vero tertio quis 41 in eadem culpa fuerit implicatus, soiat omnem substantiam suam amissurum, aut in exilio esse mittendum. De mediobribus 42 quippe liberis 43 homines 44 qui non possunt per se hostem 45 facere, comitem fidelitati committimus 46, ut inter duos aut

VARIANTES LECTIONES.

1 extiterit 1. 2 suam 1. 3 et c. 4 l. a. c. domni Hlotharii imperatoris Bl. 5 invenimus Bl. 6 singularium Bl. singulorum singulis C. deest in Ch. 7 et Bl. 8 diacones Bl. 9 deest Bl. 10 deest Bl. 11 episcopus suis Bl. 12 graumine Ch. graumine C. grauedine 3. 13 cum Bl. 14 episcopi talem Ch. C. (tale). 15 iugiter Bl. 16 qua . . . nequiverit Ch. C. 17 preueniat Ch. prebeat C. 18 placuit nobis C. visum est nobis Bl. 19 p. eas penitus eici nec Bl. 20 quo Ch. C. 21 conversari Bl. 22 post primam contestationem Bl. 23 sui absentem Ch. a septimo C. 24 tertium C. 25 subiaceant Ch. 26 contestatione v correptione huiusmodi Ch. 27 concilio Ch. sinodalem consilium C. 28 LX. Bl. 29 iudicium Ch. 30 subiaceat ad sententiam C. subeat sententiam Bl. 31 d. per pauperibus C. 32 hobitum Ch. 33 et usque presentia desunt in Ch. 34 quae iam sequuntur desunt in C. 35 Item alia capitula domni Hlotharii 3. 36 Caput 1. De comitibus 4. 37 proprietatis 1. Chis. 38 hoste 1. 39 secundo 2. 3. 4. 5. Ch. C. 40 persolvat 1. 41 v. quicquam 4. 42 mediteribus 1. 43 liceris homines 1. 44 deest 2. 3. rel. 45 hoste 1. 46 committimus 1.

tres seu ¹ quatuor, vel si necesse fuerit amplius, A eorum infiscetur, quousque venientes ¹⁰ ad audientiam iusticiam faciant. Si vero venire contempserint, secundum capitulare ¹¹ domni ac ¹² genitoris nostri de eorum rebus agatur; nam et de ipsis rebus ¹³ habita existimatione ¹⁴ damnum quaesitori ¹⁵ sarciatur. Qui vero illud mobile ¹⁶ recepit, si vero ¹⁷ hoc sacramento ¹⁸ probare non potuerit, quod propter iusticiam alterius differendam illud non recipisset, bannum nostrum persolvat ¹⁹.

2°. Placet nobis, ut liberi ²⁰ homines, qui non propter paupertatem, sed ob vitandam rei publicae utilitatem, fraudolenter ac ²¹ ingeniose res suas ecclesiis donant ²², easque denno sub censu ²³ utendas recipiunt, ut quousque ipsas ²⁴ res possident, hostem ²⁵ et reliquas publicas functiones faciant ²⁶. Quod si iussa facere neglexerint, licentiam eos distringendi ²⁷ comitibus permitimus per ipsas res ²⁸, nostra non resistente ²⁹ emunitate ³⁰, ut status ³¹ et utilitas regni huiusmodi adinventionibus non infirmetur.

3°. Volumus ut similis mensura in laicali ³² ordine de hac re servetur; videlicet si quis alterius proprietatem ³³ qui hostem ³⁴ facere potest emerit ³⁵, aut quovis modo ad eum pervenerit, eique ad utendum eas dimiserit, si negligens de hoste fuerit, per ipsas res a comite distringatur ³⁶, ut in quocumque publica ³⁷ non minoretur ³⁸ utilitas.

4°. Precipimus de his fratribus qui in nostris et Romaniae ³⁹ finibus paternae seo maternae succedunt hereditati, si contigerit quod unus eorum ecclesiasticae militiae sit mancipatus, et iccirco ⁴⁰ is ⁴¹ qui seculariter militare debuerat, ut se ad defensionem regni nostri subtrahat, in nostris finibus partem ⁴² substantiae in portionem ⁴³ suscipere dissimulaverit, idcirco ut nequead constringi; ubicumque ⁴⁴ comis suus eum invenerit, licentiam distringendi ei concedimus. Ita ut primum ⁴⁵ fideiussores donet ⁴⁶ usque ad placitum suum, ut ⁴⁷ bannum nostrum componat ⁴⁸. Si vero fideiussorem ⁴⁹ non invenerit, tam diu ⁵⁰ sub custodia per comitem teneatur, quousque aut fideiussores inveniat, aut bannum nostrum solutum ⁵¹ habeat ⁵².

5. De liberis vero hominibus qui in aliena potestate ⁵³ mobilem ⁵⁴ suam transferunt, ut causator eorum eos pignerare non possit, placet nobis ut res D

eorum infiscetur, quousque venientes ¹⁰ ad audientiam iusticiam faciant. Si vero venire contempserint, secundum capitulare ¹¹ domni ac ¹² genitoris nostri de eorum rebus agatur; nam et de ipsis rebus ¹³ habita existimatione ¹⁴ damnum quaesitori ¹⁵ sarciatur. Qui vero illud mobile ¹⁶ recepit, si vero ¹⁷ hoc sacramento ¹⁸ probare non potuerit, quod propter iusticiam alterius differendam illud non recipisset, bannum nostrum persolvat ¹⁹.

6°. De fratribus namque qui simul in paterna seo ⁵⁵ materna hereditate communiter vivunt ⁵⁶, nolentes substantiam illorum dividere, hac ⁵⁷ occasione ⁵⁸, ut unus tantum eorum ⁵⁹ in hostem ⁶⁰ vadat, volumus ut si solus est vadat; si ⁶¹ autem duo sunt, similiter; si tres fuerint, unus remaneat: et si ultra B tres numerus fratrum creverit, unus semper propter ⁶² domesticam ⁶³ curam adque rerum communium excolentiam ⁶⁴ remaneat. Si vero inter eos aliqua orta fuerit contentio, quis ⁶⁵ eorum expeditionem ⁶⁶ facere debeat, prohibemus ut nemo illorum remaneat. In aetate quoque illorum lex propria servetur. Similiter et in ⁶⁷ nepotibus eorum haec conditio teneatur.

7°. Ut in testimonium ⁶⁸ non recipiantur ⁶⁹ de his capitulis, id est de libertate ⁷⁰, vel de hereditate vel de proprietate ⁷¹ in mancipiis et terris, sive de homicidio ⁷² et incendio ⁷³, illi qui non habent, si convicti fuerint falsum dixisse testimonium, unde secundum legem compositionem ⁷⁴ plenam ⁷⁵ reddere possint ⁷⁶.

8°. Statuimus ut iuratores omnes singillatim ⁷⁷ C iurent.

9°. Ut quicumque sacramentum vel debitum ⁷⁸ ante solis occasum persolverit, securus inde sit.

10°. Videtur nobis, ut quicumque liber ingeniose se in servicio tradiderit, is ⁷⁹ qui eum recipit, hoc quod ille qui in servicio se tradidit, in publico per antiquam ⁸⁰ consuetudinem facere debuit, impleat.

11°. De his qui proprietates ⁸¹ suas habent ⁸², spontanea ⁸³ alicui donant ⁸⁴, et postea fraudolenter ab alio aliquo ⁸⁵ ignorant precium eandem ⁸⁶ res venduntantes accipiunt, et is ⁸⁷ cui easdem res prius traditae fuerant, cognito negotio ⁸⁸ annum integrum

VARIANTES LECTIONES.

¹ si 1. aut 3. ² unus 1. n 4. unique m. 2. unicuique m. 5. ³ preueant 1. ⁴ hoste 1. ⁵ conserbentur 1. ⁶ recuperari 3. 4. 5. Ch. ⁷ De liberis hominibus 4. ⁸ liueri 1. ⁹ hac 1. ¹⁰ deleant 2. delegant 3. 4. rel. *Frgm. Flor.* ¹¹ succenso 1. ¹² ipsa 1. ¹³ hostes 4. V. Vn. E. *Frgm. Fl.* ¹⁴ reliqua exciderunt in *Frgm. Flor.* ¹⁵ distrigendi 1. ¹⁶ nostras 1. nostram Ch. res suas nostra 3. ¹⁷ sistente 2. ¹⁸ emmunitatem 1. emunitatem Ch. ¹⁹ statutus et hutilitas 1. ²⁰ De laici ordine 4. ²¹ laici 1. ²² proprietatem 1. potestatem 3. ²³ hoste f. potes 1. ²⁴ emere 4. ²⁵ distrigatur 1. ²⁶ deest 1. ²⁷ minuetur hutilitas 1. ²⁸ De fratrem hereditate 4. ²⁹ romania 1. ³⁰ hiccirco 1. ³¹ his 1. 3. ³² parte 1. ³³ in p. deest 2. ³⁴ ubi 4. ³⁵ primu 1. ³⁶ fideiussorem inueniant 2. ³⁷ et 1. ³⁸ deest 4. persolvat 3. Ch. ³⁹ fideiussores 2. 3. 4. Ch. ⁴⁰ dium 1. ⁴¹ persolutum 2. ⁴² auent 1. ⁴³ potestatem 1. ⁴⁴ mouilem 1. mobile 2. 4. ⁴⁵ uenientem 1. ⁴⁶ capitularem 2. ⁴⁷ hac 1. ⁴⁸ deest 1. ⁴⁹ exestimationem 1. ⁵⁰ quesitoris 3. ⁵¹ mouilem 1. recipit 2. 3. 4. ⁵² deest 2. 3. 4. rel. ⁵³ sacramentum prouare 1. ⁵⁴ persolbat 1. ⁵⁵ De fratribus commune viventibus 4. ⁵⁶ seo 1. seu rel. ⁵⁷ uibunt 1. ⁵⁸ ac 3. ⁵⁹ hocansionem 1. ⁶⁰ deest 3. ⁶¹ oste uadant 1. vadat usque vadat deest 2. ⁶² sin 3. ⁶³ s. qui p. 3. ⁶⁴ domestica 1. ⁶⁵ extollentiam 1. ⁶⁶ quisnam 4. ⁶⁷ expeditionem f. deueat prohibemus 1. ⁶⁸ et in epotibus e. h. conditio 1. ⁶⁹ De testibus 4. ⁷⁰ testimonio 3. ⁷¹ recipiuntur 1. ⁷² liuertatem 1. ⁷³ proprietatem 1. ⁷⁴ omicidio 1. ⁷⁵ i. excepto siuali V. Vn. E. ⁷⁶ abent... conuincti... falsus dixisset... compositionem... possit 1. ⁷⁷ deest 1. ⁷⁸ p. id est widrigild V. Vn. E. ⁷⁹ De iuratoribus 4. ⁸⁰ simul 4. C. ⁸¹ De sacramento 4. ⁸² deuitum... hoccasum 1. ⁸³ De liberis qui se in seruitium tradunt 4. ⁸⁴ his 1. 3. ⁸⁵ antiqua 1. antiquitatem 3. ⁸⁶ De his qui res suas vendunt 4. ⁸⁷ proprietas 1. ⁸⁸ habentes 4. deest 3. ⁸⁹ spontanee 2. 3. 4. uoluntate sp. V. Vn. E. ⁹⁰ delegant 2. 3. 4. rel. ⁹¹ alia alico 1. ⁹² eadem 1. ⁹³ his 1. 3. ⁹⁴ cogitum negotium 1.

shens non contradixerit, set propter inlusionem ta-
cens sinit emptorem inludere, si intra ¹ patriam
anni spatium ut dictum est fuerit, prior traditio ² ni-
hil ei valeat. Ille vero ³ qui post primam traditio-
nem res vendiderit, si vivens conprobatu fuerit
hanc illusionem fecisse ⁴, bannum dominicum ⁵
persolvat, id est 60 solidos. Si vero bannum unde
componat non habuerit ⁶, verberetur ⁷.

12 ⁸. Quibuscumque per legem propter aliquam

*In Codice sancti Pauli subsequuntur nomina Lan-
gobardorum in mallo comitis cujusdam congregato-
rum, qui leges promulgatas se observaturos esse jura-
verunt subscripseruntque.*

Ortgrimo gastaldo. iuravit.	Froimundo
Petrus scavinus similiter.	Gausprando
Andreas. scavinus.	Roipert.
Bruno.	Ervigo
Urso. infante.	Donesdei
Raginardo.	Allolidd
Urso gastaldo.	Heldeprando
Grimoaldus	Alluido
Audfredus	Teudelasio
Urso Ambrosio	Apolenare
Gauso	item Andrea
item Aufre lo	Ladini
Leo filius Walprandi	Mauro
Arderigo	Petro
Boso.	Anso filius Andrei
Nordemanne.	Gaido
Aldo.	Landari
Ardemanne	Guntulo
Leo filio Andrei	Farago
Ardemanno	Catervio
item alio Andrea	Ausari
Landeperto notario	Tragulfo
Urso notario	Roprande
Pertefuso	Ladini
Ladini	item Catervi
Sasprando	Heldeberto
Leo Bunia	Petrus
Adalprand	Andrea
Ando	Sax
item Pertefuso	Tarro
Giso	Leomallo
Gaurentius	Petro
Arnigauso	Deusdedi
Riperto	Liupalde
Landefredo	Adalbaldo
.. to ¹¹	Landeperto
Gunfredo	Mamfredo
Ahietulfo	Giselprando
Maringo	Rachiperto
Petro	Gunteramuo
Adalluiso	Liuprande

contentionem ⁹ pugna fuerit iudicata ¹⁰, praeter de
infidelitate ¹¹, cum fustibus ¹² pugnent ¹³, sicut in
capitulare dominico ¹⁴ prius constitutum fuit.

13 ¹⁵. De fugitivis ¹⁶ praecipimus, ut ministri ¹⁷ rei
publicae a domino fugitivi nihil accipiat ¹⁸, cum red-
diderit eum ¹⁹.

14. Videtur nobis de aldionibus, ut sicut lex habet,
ita sit ²⁰.

Rago	Adalo
Pilicho	Walpulo
item Ladini	Adelperto
Gisulfo	Sindefredo.
Urso	Peredeo.
Wippilo	Araualtus
B Zaraldo	Lanfredo
item Britcio	Petro.
Hilpert	Iohanne
Ilonorifico	Leoprando
Alprand.	Petro.
Auto.	Ansegiso
Cristiano	Tachiperte
Andrea	Lagiperto
Leo	Graffilado
Alfard.	Petro
Petrus	Almeprando
Roselmi	Lampulo
Postfredo	Urso
Berterigo	Scelestino
Heldeberto	Austrefuso
Rotchildo	Hildulo
Urso	Anseperto
Gumprando	Petro
Urso	Raginaldo
C et alio Urso	Gauseprando
Stefanus	Heldeprando
Urso	Adrolo
Urso de Cornitulo	Leoperto
Anso	Arduiso
Adelmo	Urso
Teudo	Iohanne
Tasprand	Ficausto
Luciano	Ansolo
Walprando	Allo
RagimboJo	Ardeperte
Dono	Ardeperto
Verbodo	Tagulo
Tachiprando	Landfred
Aderaldo	Gumprand
et Waningo	Cano
Petrus	Hermulo
Aripaldo	Adini
Garimaro. notario	Liudefredo
D Appo.	Heriarlo
Gudiperto	Iohanne.

VARIANTES LECTIONES.

¹ infra 2. 3. ² traditio 1. saepius. ³ deest 4. ⁴ fecisset 1. ⁵ dominicum 1. ⁶ vero non habet ban-
num 4. ⁷ abuerit berberetur 1. ⁸ de pugnantibus 4. ⁹ contemtionem 1. ¹⁰ iudicatam 1. ¹¹ i. regis Est.
regis glossa Vn. ¹² fustibus et scutis V. E. ¹³ pagnant 1. ¹⁴ capitularem dominicum 1. ¹⁵ de fugitivis 4.
¹⁶ fugiuis 1. ¹⁷ ministris 1. ¹⁸ accipiant c. reddiderint eos 3. rel. ¹⁹ deest 4. ²⁰ sint 3. fiat 2. V. Vn. E.
faciat C. ²¹ .. so ?.. co ?.. io ? fortasse Britcio v. infra.

CAPITULA EXCERPTA (An. 826, Jun., Ingelheim)

Capitulis ab Ansegiso, libro II, inde a capite 29 relatis ibique capitulare Aquense a. 825 excipientibus.
vix alius locus relinquitur quam annus 826 et conventus Ingelheimensis duplex, alter Kal. Junii, alter medio
Octobrio celebratus. Capitula excerpta sunt ex actis conciliorum, jussu Caroli Magni anno 813 celebratorum.
scilicet Moguntini, can. 6, 7, 36, 41, 47, Cabilonensis, c. 5, 18, 46, 51, 52, Turonensis, c. 41, 49, 50, Arela-
tensis, c. 19, 20, 21; praemissis tamen capitibus 1 et 2 constitutionis Juliani imperatoris septimae. Quae ut
legis vim adipiscerentur, clades et prodigia, quibus per aliquot jam annos et regnum Francorum afflictum et
animus imperatoris contritissimus erat, effecisse videri possunt.

1. ^a Nulla sunt Romana diçione constituta ecclesia (Julian., Nov. 7, c. 4), vel exenodochium, vel ptochotrophium, vel nosochomium, vel orphanotrophium, vel gerontochomium, vel brephotrophium, vel monasterium tam monachorum quam sanctimonialium, archimandritam habens vel archimandritissam; ergo his omnibus non liceat alienare rem immobilem, sive domum, sive agrum, sive hortum, sive rusticum mancipium, vel ^b panes civiles, neque creditoribus specialis hypothecae titulo obligare. ^c Alienationis autem verbum contineat venditionem, donationem, permutationem, et emphiteuseos perpetuum contractum. Sed omnes omnino sacerdotes huiusmodi alienatione abstineant, poenas timentes, quas Leoniana constitutio minatur, id est, ut is quidem qui comparaverit, rem loco venerabili reddat cuius ^B et antea fuerat, scilicet cum fructibus aliisque emolumentis, quae in medio tempore facta sunt; hyconomum autem ecclesiae, praestare omne lucrum, quod ex se huiusmodi prohibita alienatione senserit, vel ecclesiam damno effecerit, ita ut in posterum hyconomus non sit. Non solum autem ipse, sed etiam successores eius teneantur, sive ipse archyconomus alienaverit, sive respiciens alienantem episcopum non prohibuerit; multo magis si conserit. Tabellionem autem, qui talia interdicta strumenta conscripsit, perpetuo exilio tradi oportet, Magistratus autem, qui eadem strumenta admiserrunt, et officiales, qui operam dederunt ut et monumentis intimentur donationes, vel ceterae alienationes actis intervenientibus confirmantur, non solum magistratu, sed etiam dignitate et facultatibus suis cedant. Remittit autem constitutio ea, quae in praeterito tempore acta sunt; exceptis autem quosdam contractus, quos in sequentibus exponit capitulis, per quos et ecclesiarum immobiles res alienari possunt. Exenodochium, id est locus venerabilis in quo peregrini suscipiuntur. Ptochotrophium, id est locus venerabilis in quo pauperes et infirmi homines pascuntur. Nosochomium, id est locus venerabilis in quo aegroti homines curantur. Orphanotrophium, id est locus venerabilis in quo parentibus orbat

A pueri pascuntur. Gerontochomium, id est locus venerabilis in quo pauperes et propter senectutem solam infirmi homines curantur. Brephotrophium, id est locus venerabilis in quo infantes aluntur.

2. ^d Si princeps voluerit rem immobilem sancto loco praestare (*ibid.*, c. 2), et accipere ab eo aliam immobilem rem, et eo modo permutationem contrahere, liceat hoc facere ei divina pragmatica sanctione ab eo promulgata.

3. Propter istius itaque pacis concordiam conservandam (*Conc. Mog.*, c. 6) placuit nobis de orphanis et pauperibus, qui debite vel indebite dicuntur amisisse hereditatem paterni vel materni iuris ad se legibus pertinentem, si alicubi inventi fuerint quos patres vel matres propter traditiones illorum exheredes fecerunt, aliorum scilicet suasionibus aut petitionibus vel aliquo ingenio, omnino volumus atque decrevimus emendari, quantum ad nos vel ad nostram pertinet potestatem, iuxta voluntatem Dei et vestram sanctam ammonitionem et considerationem; ut si forte extra officium nostrum alicubi inventum fuerit, ammonere vestram clementiam audeamus, ut emendetur.

4. ^f Propter provisiones pauperum (C. 7), pro quibus curam habere debemus, placuit nobis, ut nec episcopi, nec abbates, nec comites, nec vicarii, nec iudices, nullusque omnino sub mala occasione vel malo ingenio res pauperum vel minus potentum nec emere nec vi tollere audeat; sed quisquis ex eis aliquid comparare voluerit, in publico placito coram idoneis testibus et cum ratione hoc faciat. Ubiunque autem aliter inceptum fuerit, factum hoc omnino emendetur per inssationem nostram.

5. Festos dies in anno celebrare sanximus (C. 36), hoc est diem dominicum paschae ^g cum omni honore et sobrietate venerari, simili modo totam ebdomadam illam observare decrevimus; diem ascensionis Domini pleniter celebrare; in pentecosten similiter ut in pascha; in natale apostolorum Petri et Pauli diem unum; nativitatem sancti Iohannis Baptistae, adsumptionem sanctae Mariae, dedicationem sancti Michaelis, natalem sancti Remigii, sancti

NOTAE.

^a Burchardus, qui partem aliquam istius capituli descripsit, accepisse se ait ^e ex concilio apud Silvanectim, praesente Ludovico rege, cap. 5. ^h Baluz.

^b Qui alibi gradiles vocantur, quia de gradibus palatii palam accipiebantur. Vide Gujsoium, lib. xxvi Observat., cap. 17, et Jacobum Gotofradum, in Notis ad l. 2, 4, 6, Codicis Theodas. de annonis civicis et pane gradili. ^l p.

^c Janus a Costa in librum primum Decretalium, pag. 261: ^e Alienationis nomine intelligitur quaecunque traditio perpetua, omnisque conditio imposita rei ecclesiasticae. Sic enim interpretandum esse consueo quod viris eruditus negotium facessit in d. cap. Nulli: Alienationis verbum continere venditionem, etc. ^l In.

^d Burchardus caput istud tribuit eidem concilio Silvanectensi cui ascripserat caput quod antecedit. Imposuit autem haec Burchardi fraus auctori glossae capituli istius in libro tertio Decretalium, titulo *De rerum permutatione*, ubi ita scriptum est: ^e Quaesitum fuit in concilio isto utrum Ecclesia posset rem immobilem permutare cum principe. Statuit concilium

quod si princeps voluerit permutare rem immobilem cum sanctis locis et ab eis rem aliam accipere et de communi voluntate permutationem facere, hoc licitum sit, dummodo causa rationabilis hoc exposcat, et res quam princeps praestiterit major fuerit vel saltem aequalis, et super hac permutatione principis sanctio promulgetur. ^l Vide Notas Antonii Augustini ad hunc locum in prima Collectione Decretalium. ^l In.

^e Praecepto, ut loquebantur aeo Capitalarium. Huiusmodi praecceptum Arnulphi imperatoris pro Ecclesia Pataviensi exstat in tomo primo Metropolis Salisburgensis, pag. 350. ^l In.

^f Haec constitutio repetita est in concilio Maguntino anni 847, cap. 18. ^l In.

^g Haec non habentur apud Reginonem. Puto autem hic insinuari fidelibus festos Paschae dies transigendos esse absque luxu et temulentia, ut Christianos docet. At hodie omnia in diversum mutata sunt. Vide notas ad Agobardum, pag. 24. ^l In.

Martini, sancti Andreae; in natale Domini dies quatuor; octavas Domini; epiphaniam Domini; a purificationem sanctae Mariae. Et illas festivitates martyrum vel confessorum observare decrevimus, quorum in unaquaque parrochia sancta corpora requiescunt.

6. Ecclesiae antiquitus constitutae nec decimis nec aliis possessionibus priventur, ita ut novis oratoriis tribuatur (C. 41).

7. Deinde praecepimus ut unusquisque compater vel proximi spiritalis filios suos catholice instruant (C. 47).

8. Ut iuxta Apostoli vocem (*Conc. Cabil. v*) sacerdotes inreprehensibiles sint et moribus oruati et nequaquam turpibus lucris deserviant, iuxta illud quod ait Scriptura: *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat, cui se probavit.* Et a turpibus lucris et usuris non solum ipsi absterneant, verum etiam plebes sibi subditas abstinere instruant.

9. Dictum est nobis (C. 18), quod in quibusdam locis episcopi et comites ab incestuosis et ab his qui decimas non dant, wadios accipiant et a presbyteris pro quibusdam negligentibus, et inter se pecuniam dividant. Quod penitus abolendum decrevimus, ne forte avaritiae locus detur; et constitimus, ut incestuosi iuxta canonicam sententiam poenitentia multentur; qui vero decimas post crebras ammonitiones et praedicationes sacerdotum dare neglexerint, excommunicentur. Iuramento vero eos constringi nolumus propter periculum periurii.

10. In percensione corporis et sanguinis dominici magna discretio adhibenda est (C. 46). Cavendum est enim, ne si nimium in longum differatur, ad perniciem animae pertineat, dicente Domino: *Nisi manducaveritis carnem filii hominis et sanguinem eius biberitis, non habebitis vitam in vobis.* Si vero indiscrete accipiatur, timendum est illud, quod ait Apostolus: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit.* Iuxta eiusdem ergo Apostoli documentum probare se debet homo, et sic de pane illo manducare, et de calice bibere; ut videlicet abstinens aliquot diebus ab operibus carnis, et purificans corpus animamque suam, praeparet se ad percipiendum tantum sacramentum, exemplo David, qui nisi se confessus fuisset abstinuisse ab opere conjugali ab heri et nadius tertius, nequaquam panes propositionis a sacerdote accepisset.

^a Haec sola sanctae Mariae festivitas olim celebrabatur in Ecclesia. Addita deinde est Assumptio, Nativitas, tum Conceptio, Praesentatio, Annuntiatio ac Visitatio. Ingenuosa posterorum diligentia ultra progressa festum Desponsationis sanctae Mariae reperit, auctore Petro Aurato, ex sodalitate Dominicanorum, qui anno 1546 novae istius festivitatis officium composuit et Paulo III obtulit approbandum, ut Ferreolus Locrius testatur in libro vi *Marie Augustae* cap. 4. BALUZ.

^b Hinc collegit Vadianus libro sexto de Eucharistia, pag. 246, laicos, imperante Ludovico Pio, cepisse abstinere a frequenti communione corporis et sanguinis Domini, cum paulo antea, id est, sub Carolo Magno, frequentius fuisset per Ecclesias communicatum: huncque abusum descendere facit ex

11. Quia ergo constat in ecclesia diversarum conditionum homines esse (C. 51), ut sint nobiles et ignobiles, servi, coloni, inquilini, et cetera huiusmodi nomina, oportet ut quicumque eis praelati sunt clerici, sive laici, clementer erga eos agant et misericorditer eos tractent, sive in exigendis ab eis operibus, sive in accipiendis tributis et quibusdam debitis; sciantque eos fratres suos esse, et unum patrem secum habere Deum, cui clamant: *Pater noster, qui es in caelis*; unam matrem, sanctam ecclesiam, quae eos intemerato sacri fontis utero gignit. Disciplina igitur eis misericordissima et gubernatio oportuna adhibenda est: disciplina, ne indiscipline vivendo auctorem suum offendant; gubernatio, ne in cotidianis vitae comensibus praelatorum adminiculo destituti fatescant.

12. Monasteriis sane puellaribus tales praeferri debent feminae et abbatissae eredi (C. 52), quae et se et subditum gregem cum magna religione et sanctitate custodire noverint, et his quibus praesunt, prodesse non desinant, sed et se et illas ita observent, utpote vasa sancta in ministerio Domini preparata. Talem enim se debet exhibere subditis in habitu, in veste, in omni convictu, ut eis ad ecclesiam regna pergentibus ducatum praebeat. Sciat etiam, se pro his quas in regimine accepit, in conspectu Domini rationem reddituram.

13. Incestuosi, parricidae, homicidae multi apud nos, haec pro dolor! repperiuntur (*Conc. Turon. c. 41*), sed aliqui ex illis sacerdotum voluit admonitionibus aurem accommodare, volentes in pristinis perdurare criminibus; quos oportet per secularis potentiae disciplinam a tam prava consuetudine cohercere, qui per salutifera sacerdotum monita noluerunt revocari: quorum aliquos iam excommunicavimus, sed illi hoc parvipendentes in hisdem perdurarunt criminibus. Quamobrem vestra decernat mansuetudo, quid de talibus deinceps agendum sit.

14. Admonendi sunt domini subditorum (C. 49), ut circa suos pie et misericorditer agant, nec eos qualibet iniusta occasione condempnent, nec vi oppriment, nec illorum substantiolas iniuste tollant, nec ipsa debita, quae subditis reddenda sunt, impie ac crudeliter exigantur.

15. Ut si non frequentius, ^b vel ter laici homines

NOTAE.

studio missae privatae et ex cupiditate monachorum. Referenda autem sunt ipsa Vadiani verba. « Imperante Ludovico Caroli filio circiter annum a nato Christo 815, adeo increbuit privatae missae studium ut cum paulo antea frequentius fuisset (ceu diximus) per Ecclesias communicatum, legem ferre princeps compulsus fuerit ut laici saltem ter in anno communicarent. Adeo quisque suam vicem sumendae Eucharistiae in alium rejiciebat qui et sumere se pro aliis posse protestabatur, quodque omnium fides et pietas exposcebat, paucorum curae ceu pro aliis merentium commissum est, nec sine quaestus accessione, qui monasteria multa, praesertim Benedictina, ad illas opes quibus hodie tam splendide et tanta cum securitate perfruuntur evexit. » Dolendum est

in anno communicent (C. 50), nisi forte quis maiori-
bus quibuslibet criminibus ^a impediatur.

16. Ut parentes filios suos, et ^b patrini eos quos
de fonte lavacri suscipiunt, erudire summopere stu-
deant (Conc. Arelat. c. 19); illi, quia eos genuerunt
et eis a Domino dati sunt; isti, quia pro eis ^c fide-
iussores existunt.

NOTÆ.

hanc observationem, quæ falsa est, excidisse viro
docto: qui si consulisset antiquos canones Gallica-
nos, invenisset illam laicorum abstinentiam a com-
munionem multo antiquiorem esse quam ut ad tem-
pora Ludovici Pii referri possit. Nam in canone 18
concilii Agathensis ita diserte scriptum est: « Sæcu-
lares qui Natale Domini, Pascha et Pentecosten non
communicaverint, Catholici non credantur, nec inter
Catholicos habeantur. » Præterea constitutio Ludo-
vici relata a Vadiano sumpta est ad verbum ex
concilio Turonensi III, habito sub imperio Caroli
Magni. Neque hic mos censendus est descendisse
ex persuasione quæ in animos hominum illius ævi
penetravit, posse fideles Eucharistiam sumere per
vicarium, id est, per eum qui pro se ac populo sacrifi-
cat et oblationes Deo offert in altari, sed ex tepidi-
tate Christianorum, *remordente conscientia mala*,
ut in epistola 83 ait Fulbertus episcopus Carnotensis
de presbyteris agens qui toties non communicant
quoties missam celebrant. Joannes Aventinus Anna-
lium Boiorum lib. IV, p. 367, alia via aberrans, hac
lege, quam Carolo Magno tribuit, putat interdictum
esse laicis, quos ipse Latina lingua profanos vocat,
ne plusquam ter in anno communionem acciperent
Eucharistiæ. « Edixit quoque, inquit, profanum
plusquam ter in anno de sacrosancto convivio, quod
Eucharistiam nuncupamus, vesci non placere. » BALUZ.

^a Regino addit, *id est, in Pascha, Natali Domini et
Pentecosten*. Ita etiam Burchardus, Ivo et Gratianus.
Sed hæc non habentur in concilio Turonensi, ex quo
caput istud sumptum est. Interpretatio est Reginonis,
sumpta ex admonitione synodali antiqua, in qua hæc
leguntur: Tribus temporibus in anno, id est, in Na-
tale Domini, Pascha et Pentecosten, omnes fideles ad
communionem corporis et sanguinis Domini accedere
ammonete. » Vide etiam inquisitionem de vita et
conversazione laicorum, cap. 56, apud Reginonem,
in initio libri secundi. Cæterum Burchardus Fabiano
pape tribuit hanc constitutionem. Id.

^b Patrini sunt qui offerunt baptizandos, eosque
baptizatos de sacro fonte suscipiunt, ut ait Hugo
Nardardus in Notis ad librum Sacramentorum, pag.
107. Jesse Ambianensis in libello de Ordine baptismi,

17. Ut ecclesie antiquitus constitutæ nec deci-
mus nec alia ulla possessione priventur (C. 20).

18. Ut de sepeliendis in basilicis mortuis illa con-
stitutio servetur, quæ ^d ab antiquis patribus consti-
tuta est (C. 21).

cap. 1: « Signent ipsos infantes in fontibus eorum
susceptores viri vel feminæ, id est, patrini vel ma-
trinae. » Homilia incerti auctoris in Ascensa Domini
in vetustissimo Codice Ecclesie Lugdunensis: « Quid
dicendum est de parvulis, qui quando baptizantur,
non habent intellectum credendi neque pro se re-
spondendi: De majoribus nulla quæstio est, quia
ipsi pro se respondere sciunt. Facilis solutio est.
Parvuli, qui necdum sciunt loqui, fide illorum qui
eos suscipiunt de sacro fonte merentur remissionem
peccatorum accipere. Et certe dignum est ut qui
peccato carnalium parentum polluuntur, fide spiri-
tualium parentum salventur. » Amalarius Trevisensis
archiepiscopus, in epistola ad Carolum Magnum,

cap. 2: « Docemus orationem facinoram patris
et matris, ut et ipsi similiter faciant quos sus-
cepturi sunt ad sacrum baptisma. » Cap. 4: « Illud si-
gnum faciant in frontibus eorum presbyteri, aco-
lythi, patrini vel matrinae. » Item cap. 15: « Deinde
perscrutamur patris et matris si possint cantare
Dominicam orationem et symbolum. » Concilium
Rhemense, apud Reginonem, lib. I, cap. 272: « Pres-
byter omnibus patris annuntiet quod debitores
sint suis filiis, etc. » Apud Ivonem, parte VI, cap.
158, legitur *patrimis*. Sed emendandum est ex Regi-
none et ex veteri Exemplari ms. sancti Victoris Pa-
risiensis. Eodem modo emendandum est caput pri-
mum secundæ Additionis, ubi legitur *patroni* pro *pa-
trini*. Id.

^c Homilia sancti Eligii episcopi Noviomensis, in
tomo quinto Spicilegii Dacheriani, pag. 212: « Me-
mentote quia tunc pactum cum Deo fecistis, atque
abrenuntiare vos diabolo et omnibus operibus ejus in
ipso baptismi sacramento promisistis. Qui potuit,
tunc ipse per se et pro se hæc respondit. Qui vero
non potuit, fidejussor pro eo ad ejus vicem ista Deo
promisit, ille scilicet qui eum de sacro fonte sus-
cepit. » Id.

^d Id est, ut opinor, in canone sexto concilii Nan-
netensis. Nam Regino, postquam retulit istud no-
strum caput, statim describit canonem illum Nanne-
tensem, tanquam si ostendere vellet, quid per anti-
quorum Patrum constitutionem hic intelligatur. Id.

CAPITULARE LUDOVICI ET LOTHARII (An. 826, Oct.)

Capitula hæc ultimo loco, scilicet in appendice tertia ab Ansegiso relata, anno 826 et proinde conventui
Ingelheimensi, cui Lotharius adfuisse Ermoldus testatur, assignanda esse existimavi; quod non longe a ve-
ritate cadere, nomina Heimini et Manegoldi missorum dominicorum in missatico Vesontiensis, anno 825,
memorata, indicare videntur.

1. Benedictus de sua reclamazione in perpetuum **D**
sileat.

2. De manso quem Gehirfredus ^a episcopus a Liu-
trigo comite requirit, ut si missi nostri invenerint
eum iustitiam habere, non permittant Liutrigum per
vestituram domni Karoli iustitiam eius impedire.

3. De foreste quam Autharius comes habere vult,
ubi ea prius non fuisse dicitur, volumus ut missi
nostri rei veritatem inquirent, et iuxta quod iustum
invenerint, ex nostra auctoritate definiant.

^a Monasteriensis?

4. De causa Rothmundi comitis, ut ei liceat hic in
palatio sacramentum suum iurare, quia propter no-
strum servitium sibi constitutum placitum intra pa-
triam observare non licuit.

5. De duabus feminis quæ indiculos attulerunt,
interrogandi sunt Heiminus et Monoaldus, utrum
ecclesiasticæ an fiscales fuissent.

6. Odo buticularius de foreste sua interrogandus
est.

NOTÆ.

7. De rebus quas marchio tradidit filio Bosonis vel aliis hominibus, volumus ut hi quibus traditae fuerint, vestituram suam accipiant, et insuper confirmationem.

8. De rebus quas quaedam femina Hildegardae reginae tradidit, et portionem quam sibi reservavit iniuste amisisse dicitur, volumus ut carta traditionis quaeratur et inspiciatur, et tunc, quid illa habere debeat, definiatur.

9. Querelam quam Helisachar et Heimicus contra

Maginarium habent, volumus ut missi nostri secundum iustitiam et acquitatem definiant.

10. De querela Hildebrandi comitis, quod pagenses eius paravereda dare recusant, volumus ut hoc missi nostri ab his hominibus qui in eodem comitatu manent et ea dare non debent, necnon et a vicinis comitibus inquirent; et si invenerint, quod ipsi ea dandi debitores sint, ex nostra iussione dare praecipiant.

**CAROLI MAGNI
LUDOVICI ET LOTHARII
IMPERATORUM
CAPITULARIA
AB ANSEGISO ABBATE FONTANELLENSI
COLLECTA.**

Pertz Monitum.

Capitularia Caroli, Ludovici atque Lotharii imperatorum (per diversorum spatia temporum in diversis sparsim membranulis scripta, quotquot invenire poterat,) Ansegisus abbas Fontanellensis, vir egregius summaeque inter suos auctoritatis (a), ut ipse fatetur pro dilectione nimia praedictorum gloriosissimorum principum et pro amore sanctissimae prolis eorum, sed et pro sanctae Ecclesiae statu in uno libello adunare proposuit. Opus mense Januario anni 827 emissum, quatuor libris constat. In conscribendis iis Ansegisus usus est capitularibus quorum majorem partem ad nostra usque saecula in libris Caroli et Ludovici aevi scriptis servatam invenimus; plurima tamen eorum quae supra retulimus omisit, ac nonnulla recepit, quae absque ejus opere oblivioni tradita forent. Supplementum ejus haec fuit:

- Capitulare a. 789 ecclesiasticum, omisso capite 40.
- Capitularis Ticinensis a. 801, capp. 11, 12.
- Capitula a. 803 legi Salicæ addenda.
- Capitula minora a. 803, ommissis capitibus 14, 18, 19.
- Capitula 5, 7, 8, legi Ribuariorum addenda, 805.
- Capitulare duplex ad Theodonis villam a. 805, ommissis capitibus ecclesiasticis 7, 8, sed mundano capite 11 bis exscripto.
- Capitulare ad Niumagam a. 806, ommissis capp. 2, 4.
- Capitulare Aquense a. 806, ommissis capp. 5, 6.
- Capitula excerpta de canonicis a. 806, omisso cap. 2, et capp. 6-9 bis positis.
- Capitulare Aquense a. 809.
- Capitulare presbyterorum a. 809.
- Capitulare Aquense a. 810.

Capitulare de exercitalibus a. 811.

Capitulare Bononiense a. 811.

Capitulare Aquense a. 812.

Capitulare Aquense generale a. 817, scilicet capitula ecclesiastica, legibus addenda, per se scribenda, et missis data.

Capitulare ad Theodonis villam a. 821.

Constitutio Aquensis a. 825, una cum capitulis missorum.

Capitula excerpta a. 826.

Capitula Ludovici et Lotharii a. 826 edita.

Haec subsidia in quatuor libros atque appendices ita distribuit Ansegisus, ut capitula quae alicujus momenti viderentur, ordine temporis servato, in suos libros, minora vero aut parvi momenti capitula in appendicem duplicem, ecclesiasticarum et mundanarum legum, referret, cui, opere absoluto, recens vulgatum Ludovici et Lotharii edictum appendicis tertiae titulo adjectum est. Eo tamen erravit, quod capitularia anni 803 et in libro primo et tertio et in utraque appendice capitulis annorum 805 et 806 postponeret, atque capitulare Ludovici ecclesiasticum anni 817 in libro primo inter Caroli leges referret, capitulare ad Theodonis villam a. 821 in principio libri quarti constitueret. Capita quoque libri tertii 89, 90, libri quarti 71 et 72, appendicis primae 33-35, secundae c. 38, operi jam ad finem perducto addita fuisse videntur, cum quoad ordinem temporis loco anteriori statuenda fuissent. Sed haec generalem operis ordinem non turbant, quem hic ante oculos ponere juvabit.

NOTÆ.

(a) Vitae et actorum ejus historia exstat in Gestis abbatum Fontanellensium; cf. Monumenta German. SS., t. II, p. 293-500.